

Recerques

182

Francesc Layret i Sabadell

Jordi Serrano Blanquer, historiador i rector de la Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya / jserrano@upec.cat

En aquest article farem esment a les troballes de la investigació prèvia a l'exposició "Francesc Layret Diputat per Sabadell. El fil roig del catalanisme", de la qual vaig ser comissari i que s'exposà al Museu d'Història de Sabadell entre gener i abril de 2021. Ens detindrem molt especialment en les novetats aportades. Destaquem en aquest àmbit el fet que de les darreres 48 hores de Layret abans que l'assassinessin vint les passa a la nostra ciutat i fins i tot la darrera nit Layret la va passar a l'Hotel Espanya de Sabadell. A més, en tenim una explicació amb un detall que un historiador quasi mai aconsegueix. Ho devem al periodista Francesc Madrid, que el va acompanyar en tot moment. També hem prioritzat l'explicació sobre una famosa conferència de Layret sobre la creació d'un partit comunista català, però de la qual no se'n tenia cap mena de detall. Per primera vegada publiquem una extensa descripció de la proposta, realitzada precisament al Círcol Republicà Federal de Sabadell. En l'exposició per raons òbvies vam haver de sintetitzar la informació, així com en el catàleg. En aquest article podem explicar a bastament i amb tota mena de detall la relació de Layret i la ciutat, i aportar al coneixement històric aspectes importants fins ara desconeguts.

Introducció

En aquest article farem esment a les troballes de la investigació prèvia a l'exposició "Francesc Layret. Diputat per Sabadell. El fil roig del catalanisme", de la qual vaig ser comissari i que s'exposà al Museu d'Història de Sabadell entre gener i abril de 2021. Ens detindrem molt especialment en les novetats aportades i també a les referències a la relació de Layret amb la ciutat, molt més importants del que podria semblar a primera vista i que l'exposició ha posat en evidència. Òbviament, va caldre sintetitzar molt.

Infància i joventut

Francesc Layret nasqué el 12 de juliol de 1880 a Barcelona. Als dos anys va patir un atac de paràlisi infantil que li immobilitzà les dues cames. Sempre més hagué de caminar ajudat de dues crosses. Fou el fill gran de 5 germans: Eduard, Mercè, Antidi i Josep Maria. De sempre s'havia dit que la família Layret eren rellotgers. En realitat tenien una empresa d'importació –La Industrial Metalúrgica– de maquinària de precisió, inclosos rellotges, tant de taula com de peu. Sabem que anys a venir al pare Layret Foix el va substituir el fill Eduard Layret, que apareix *"en calidad de Gerente de la Sociedad Anónima La Industrial Metalúrgica para instalar un electromotor de diez caballos y una fragua destinadas a taller de maquinaria establecido en los bajos de la casa número 12 de la calle de Valldoncella, por cuya instalación ha satisfecho los correspondientes derechos"*.¹ En l'exposició es va poder veure un rellotge de taula, importat de París entre 1860 i 1880. El rellotge fou fabricat probablement entre 1860 i 1880 per la casa Dumoulin-

neuf & H. Molle, Paris, que pertanyia a dos rellotgers parisencs, Eugène Jean Baptiste Dumoulinneuf i H. Molle. En l'exposició es va poder veure també una orla del germà de Francesc, Antidi, del Liceu Poliglòt, on estudià. Era un centre d'estudis republicà i laic on Francesc es va fer amic de Lluís Companys.

En les més de seixanta pàgines de l'expedient acadèmic de la UB de Layret podem veure com a les carreres de Dret i Filosofia i Lletres totes les notes són *"sobresalientes"* i hi ha moltes *"Matrícules d'Honor"*. També es va poder veure el llibre de la tesi doctoral de Layret, del 1905, amb el mateix guardó,² *"La Sociedad Primitiva, concepto y investigación"*.³ El mètode de Layret és: *"1º investigando las causas productoras de los hechos y las leyes que presiden su desarrollo; 2º extendiendo su acción a toda clase de hechos, sin concretarse a la antigua historia política y militar, y 3º descubriendo nuevos hechos antes ignorados, y seleccionando cuidadosamente los verdaderos de los falsos"*.⁴ Fins i tot reivindica el materialisme històric i cita Friedrich Engels i Charles Darwin. Rep calorosos elogis, especialment de Gumersindo de Azcarate, *"que va saludar en ell, a una esperança de la càtedra espanyola"*. Va tenir com a Tribunal Francisco Giner de los Ríos de Filosofia del dret; Joaquín Fernández Prada d'Història de Dret Internacional; Gumersindo de Azcarate de Legislació Comparada; Rafael Ureña d'Història de la Literatura Jurídica Espanyola; Eugenio Montero Ríos d'Estudis Superiors de Dret Eclesiàstic, i Segismundo Moret d'Estudis Superiors d'Administració.⁵ No obstant això, diuen les cròniques que *"En les turbulències estudiantils del començament de segle, hi tenia sempre una part activa, malgrat els seus impediments físics. Alguna vegada fou víctima de les càrregues de la força pública. Aviat sobresortí com a orador"*.⁶ Al juliol de 1901 participà en un míting anticlerical al Teatre Circ Barcelonès. Layret hi intervé com a cap de la Joventut Republicana de Barcelona i, segons la premsa, *"Habla el Sr. Layret, que es acogido con grandes aplausos. Rebate las órdenes religiosas y pide su expulsión por entender que en la sociedad no ejercen más que actos contra la humanidad. Una voz: ¡Mueran las órdenes religiosas! (Grandes aplausos). Termina el Sr. Layret recordando la frase del gran Voltaire: ¡Aplaudad al infame! (Ovación)"*.⁷

1 *Gaceta Municipal de Barcelona*, 27 d'octubre de 1916, p. 5.

2 Brauli SOLSONA, *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

3 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, 1999, p. 31, 52 i 55.

4 FRANCESC LAYRET, *La Sociedad Primitiva. Su concepto y método de investigación*, [Tesi doctoral], Barcelona: Imp. Elzeviriana de Borrás y Mestres, 1905, p. 7 i 11.

5 *L'Avenir*, 4.12.1920.

6 *Revista de Sabadell*, 4.12.1920.

7 Joaquín ROMERO MAURA, *La rosa de fuego*, Barcelona: Alianza, 1989, p. 174 i *La Publicidad*, 28.07.1901.

Regidor de Barcelona 1905

A les eleccions municipals a Barcelona s'escollien cada dos anys la meitat dels regidors per mandats de quatre anys. Els republicans democratitzen l'Ajuntament de Barcelona en el període 1901 i 1903: acaben amb la corrupció i sanegen el deute. Les eleccions municipals se celebren el 12 de novembre de 1905. La Unió Republicana presenta 20 candidats, dels quals en surten escollits 14, per 12 de la Lliga. Quan es constitueix l'ajuntament a inicis del 1906 hi ha 30 regidors republicans per 19 de la Lliga. Layret es presenta pel districte 7 i aconsegueix 2.956 vots. De vint-i-sis regidor és el vuitè més votat i passa a ser tercer tinent alcalde. Revoquen la subvenció a la processó de corpus, estan obligats a posar la bandera monàrquica però no els domassos a la façana, de manera que no els hi posen. Deroguen la prohibició de circular carruatges i tramvies Dijous i Divendres Sant. Layret i altres elaboren la proposta de Llei de l'Administració Local aprovada per unanimitat el 1907, en què defensen el sufragi universal i l'elecció democràtica d'alcaldes,⁸ ja fins aquell moment encara els nomena el govern espanyol per Reial Ordre. Només quan hi ha un buit de poder, l'alcalde en funcions és d'elecció popular. Layret participa en l'assemblea municipal republicana el 1906 amb regidors antimonàrquics de Catalunya, Balears, València i Aragó celebrada a Saragossa.⁹ Layret és el responsable dels comptes muni-

cipals; el cap del servei d'hisenda és Pere Corominas. Presenta els pressupostos per a l'any 1909. Vol acabar amb el dèficit municipal. Layret defineix la política sobre la hisenda municipal: "mentre l'Estat presta els seus serveis a l'antiga, però els cobra a la moderna, a l'Ajuntament se li exigeixen els serveis a la moderna, però els ha de cobrar a l'antiga". Hi ha moments en què la història sembla que mai no avanci.

Les següents eleccions són el 3 de maig de 1909. Quan es constitueix l'ajuntament amb la meitat dels nous regidors, Layret passa a ser primer tinent alcalde, per la qual cosa arriba a ser alcalde accidental a inicis de 1910.¹⁰

El pressupost de cultura de 1908

L'Ajuntament amb majoria republicana saneja les arques municipals establint criteris de gestió moderns. La reforma de l'operació de Via Laietana genera un superàvit de 2 milions de pessetes que fa possible el pressupost extraordinari de cultura que el 27 de febrer de 1908 és presentat a la Comissió de Tresoreria.¹¹ Es vol construir un sistema educatiu modern a Barcelona amb la creació de grups escolars, establir un cos de mestres ben pagats i ben formats i uns sistemes educatius a l'avançada. El líder serà Francesc Layret i comptarà amb el suport de Pere Corominas. La proposta parteix d'un pacte entre els republicans i els regionalistes. La proposta municipal començava dient: "*El ayuntamiento no puede titular en modo alguno acerca de la naturaleza de su misión: en vista del fracaso del Estado debe recabar para sí la autónoma ordenación de la enseñanza primaria*". Proposen fer quatre grups de cultura popular, quatre nuclis educatius, destinats a infants i a adults, una biblioteca oberta al barri, activitats culturals entorn de l'escola, conferències, excursions, colònies, camps de joc, escola maternal de 3 a 6 anys, escola de primària de sis graus de 6 a 12 anys i una universitat popular per a adults. Seleccionarien mestres que anirien a ampliar estudis a l'estranger. També preveuen fer dibuix, educació física, jocs i treballs manuals. Hi voten a favor inicialment 26 regidors republicans i regionalistes i 7 de monàrquics, en contra.¹²

El projecte educatiu pretenia una educació en català, "neutral" des del punt de vista religiós i la coeducació de nens i nenes. En concret:

Figura 1. Francesc Layret, primer tinent d'alcalde de Barcelona, votant a les eleccions del 12 de desembre de 1909. Fotografia publicada a La Actualidad, 14 de desembre de 1909. Fotografia: Franz Walcker (Fons Jordi Serrano).

“Base 5^a

La enseñanza en estas Escuelas será neutra en materia religiosa, sin contener afirmaciones ni negaciones ofensivas para los sentimientos de los creyentes. Un día cada semana, por la tarde, se dedicará exclusivamente a enseñar la religión católica a los niños que voluntariamente asistan a la Escuela aquella tarde.

Base 6^a

*En estas Escuelas se dará la enseñanza en catalán y se adoptarán aquellos procedimientos pedagógicos que se consideren más eficaces en el estudio de la lengua castellana, para asegurarse de que los niños asistentes a ellas lleguen a dominarla perfectamente.*¹³

Base 3

Se implantará el sistema de coeducación con enseñanza mixta para ambos sexos en los Jardines de Infancia y en dos de las escuelas primarias”.¹⁴

8 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 73, 74, 80, 88 i 139.

9 Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya 1901-1923*, Barcelona: Curial, 1986, p. 142.

10 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament... op. cit.*, p. 206 i 233.

11 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920... op. cit.* p. 74.

12 Cèlia CAÑELLAS, ROSA TORAN, *Política escolar de l'Ajuntament de Barcelona 1916-1936*, Barcelona: Barcanova, 1982, p. 44-47.

13 Alfred PÉREZ BASTARDES, *Barcelona davant del pressupost extraordinari de Cultura de 1908*, Barcelona: Mediterrània, 2003, p. 145.

14 *Ibidem*, p. 144.

15 *Ibidem*, p. 221-226.

16 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament... op. cit.*, p. 318.

17 Alfred PÉREZ BASTARDES, *Barcelona davant... op. cit.*, p. 62.

18 *Ibidem*, p. 155.

19 *Ibidem*, p. 156.

20 *Ibidem*, p. 157 i 161.

21 *Ibidem*, p. 63.

22 *Ibidem*, p. 87.

23 *Ibidem*, p. 108.

24 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament... op. cit.*, p. 318.

25 Alfred PÉREZ BASTARDES, *Barcelona davant... op. cit.*, p. 105.

26 Cèlia CAÑELLAS, ROSA TORAN, *op. cit.*, p. 44-47.

27 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament... op. cit.*, p. 321.

El Centre Nacionalista Republicà fa un manifest dirigit “Al poble de Barcelona”. Volen “una radical transformació pedagògica en la nostra terra [...] tot el que fa referència als sentiments religiosos ha de considerar-se quefer exclusiu de la consciència individual [...]. El nostre desig, per lo tant, hauria sigut que s’hagués allunyat de les noves escoles, tota mena d’ensenyança religiosa”.¹⁵

A la sessió extraordinària del ple municipal per discutir el Pressupost de Cultura, Francesc Layret afirma:

“Toda vez que el presupuesto de cultura es obra de paz y tolerancia entre los diferentes elementos políticos, sociales, y religiosos de esta ciudad, los concejales, dando una prueba de su amor a Barcelona, debían aprobarlo por unanimidad”.¹⁶

185

El debat s’enverina quan la jerarquia catòlica s’hi oposa: “*Salvemos nuestra responsabilidad ante Dios y ante la historia*”, diuen.¹⁷ El mateix bisbe cardenal de Barcelona, Salvador Casañas,¹⁸ explica que la religió catòlica “*es la única verdadera*”, anomena aquestes escoles “*escuelas neutras en Religión y bisexuales*”¹⁹ i clama “*nuestro Municipio implícitamente negaba la Divina misión de la Iglesia y la ponía al nivel de las sectas infernales inventadas por los enemigos de Cristo*”.²⁰ La campanya desborda per la dreta a la Lliga.²¹ Aquesta amb Francesc Cambó, Puig de Cadafalch i Prat de la Riba es tiren enrere.²² Els republicans volen que la Diputació de Barcelona s’adhereixi al pressupost, però no és possible, hi vota en contra Prat de la Riba encapçalant la Lliga.²³ Mas i Roure escriu a *El Poble Català* que tot plegat no va “contra la manera d’ésser de les escoles, sinó contra la creació de les escoles”. Francesc Layret, el líder polític municipal respon:

“Amb quin valor vosaltres que sou representants d’un partit catalanista, autonomista i progressiu anirieu a demanar ajut al govern central per cohibir el desenvolupament de les iniciatives d’una corporació popular? [...]. I si obtinguéssiu aquest favor, com us atreviríeu a asseure-us als escons del Congrés per defensar els ideals de l’autonomia?”.²⁴

Bastardes denuncia el 29 de març que es vulgui: “*resucitar el espíritu de la Inquisición*”.²⁵

L’alcalde monàrquic de RO Domènech Sanllehi²⁶ i el governador civil tomben la base cinquena i el pressupost de cultura.²⁷ I el 25 febrer 1909 el governador

civil suspèn en la totalitat del projecte. La resposta republicana no es fa esperar i es fa un vot de censura contra Sanllehí que és aprovat per 33 vots contra 4, el maig de 1908 (7-5-1908).²⁸ Es genera un gran debat i es celebra el 17 de maig un “Míting de la Tolerància” al Teatre Tívoli, que presidí Layret i on va intervenir també Lluís Companys. Comptà amb 140 entitats adherides.²⁹ Layret denuncia l'alcalde Juan Domingo Sanllehí i trenquen relacions amb ell,³⁰ 500 persones protesten davant la casa de l'alcalde.³¹ ³² El Bloc Liberal o Bloc d'Esquerres es separen del grup dels Solidaris.³³ El 30 de maig dimiteix l'alcalde Sanllehí i pren possessió el primer alcalde escollit democràticament: Albert Bastardas.³⁴ Ventura Gassol diu:

186 “...fou un dels primers crits i dels primers gestos del poble per a acabar amb la Cultura de privilegi i obrir tots els camins a la cultura popular!”.³⁵

Gabriel Alomar ho resumeix amb un gran sentit de l'humor:

“No pensis, i estaràs segur de no pecar, I així sobre tu, mansament, passaran les coses”.³⁶

Un cicle de vagues revolucionàries 1917-1920: quan “Les xemeneies han deixat de treure fum”³⁷

L'historiador conservador Vicens Vives va escriure: “Els obrers catalans eren més aviat soferts, i si s'aixecaven enlairant banderes de protesta ho feien perquè tant se'ls en donava morir de tisi en el llit com d'una bala a la barricada o de la bullanga d'una vaga”.³⁸

És aquest el context en què Layret serà diputat per la ciutat de Sabadell. Anem una mica enrere. Com a conseqüència de la Setmana Tràgica, la Setmana Gloriosa per les esquerres, el Gremi de Fabricants proposen tenir una caserna de la Guàrdia Civil a la ciutat per reprimir els treballadors en temps de vagues i mobilitzacions. Al febrer de 1910 l'Ajuntament es compromet a aportar-hi 75.000 pessetes i es crea la Junta Constructora de la “Casa Cuartel de la Guardia Civil”, presidida per l'alcalde Feliu Griera. Hi aporten fons el Banc de Sabadell, la Caixa de Sabadell, la companyia de gas La Energia, Seydoux, Suc. de Brutau, Gorina y Valls, Cuadras y Prim, etc. Encarreguen el projecte a Juli Batllellé per tal que tingui una capacitat per a 300 persones. Es va descobrir una trama de corrupció en la

construcció en què un regidor, Enric Vila, va guanyar 16.666 pessetes, enganyant els propietaris del terreny i usant testaferros. Dimiteixen els implicats, els regidors Enric Vila i Fèlix Cusidó i, més, tard l'alcalde Feliu Griera. La caserna es va inaugurar al juliol de 1913 i va costar finalment 300.000 pessetes.³⁹

Anem a veure un bon d'exemple d'aquest context de la lluita de classes a la ciutat: la vaga de 1917. El 13 d'agost de 1917 s'inicia una vaga general revolucionària convocada per la CNT i la UGT. La vaga es fixà per al 13 d'agost. Fou declarat l'estat de guerra i començà immediatament la clausura de les societats obreres. Durant aquests dies només el PRC donà suport a la vaga. A Sabadell hi havia 45 guàrdies civils i 17 guàrdies de seguretat. Apareixen a la ciutat el 15 de juliol de 1917 las Tropas del Regimiento de Vergara; en total hi ha a Sabadell 350 homes amb dues peces d'artilleria. Posen un canó al carrer de l'Estrella, 110 i desapareixen. Josep Rosas ho descriu:

“Un esquadró de cavalleria muntat per disciplinaris estrets del terç estranger ha pres per assalt, com i es tractés d'una cabila rebel, els punts estratègics de la ciutat”.⁴⁰

Hi ha 13 morts i 35 ferits a Sabadell. Hi ha 80 detencions, un dels quals és Josep Rosas. Si fem una translació al Sabadell de 2021 amb 211.000 habitants, equivaldrien a 73 morts, 198 ferits i 454 detinguts. Tres mesos després, Layret ho explica amb detall:

“La vaga ha estat una sorpresa per a molts. Se sabia que a Catalunya el proletariat tenia organització, disciplina, decisió. Però ningú no podia somiar que fins i tot fora d'ella existís tan fervorosa i unànime disciplina; fins i tot en certes poblacions de la “meseta” castellana, que semblaven mortes a tot sentiment [...]. En una vaga tan intensa i decidida, no hi ha hagut atemptats personals, ni atacs a la propietat individual, cosa que no pot evitar-se ni en els països més avançats. Fou, per tant, un moviment gloriós, respectuós”.⁴¹

El 3 de setembre del 1917 Manuel Tegido, el cap de la caserna de la Guàrdia Civil de Sabadell, és ascendit de capità a comandant per la repressió d'aquesta vaga.⁴² Poc després de desenvolupa la coneguda com la Vaga de la Canadenca, en què hi va haver acomiadaments en massa; el 6 de març hi ha empresonats al Castell de Montjuïc 3.000 obrers. La vaga dura 44 dies. El capità general Milans del Bosch i el governa-

dor militar Martínez Anido volen declarar l'estat de guerra i es neguen a les negociacions. El 8 de març es decreta la militarització de tots els treballadors. Es

28 *Ibidem*, p. 332.

29 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, 2010, p. 30.

30 Alfred PÉREZ BASTARDES, *L'Ajuntament... op. cit.*, p. 173.

31 *Ibidem*, p. 173 i 175.

32 *Ibidem*, p. 173.

33 *Ibidem*, p. 171.

34 *Ibidem*, p. 338

35 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, *op. cit.*, p. 30.

36 “Encara'l Pressupost de Cultura”, *El Poble Català*, 10.03.1909 a Alfred PÉREZ BASTARDES, *Barcelona davant... op. cit.*, p. 271.

37 Josep ROSAS, *El ciutadà desconegut. Del Llobregat al Mapocho*, Sabadell: AHS, 2005, p. 245.

38 Jaume VICENS VIVES, *Industrials i Polítics. Segle XIX*, Barcelona: Vicens Vives, 1994 (Història de Catalunya. Biografies catalanes; 11), p. 187.

39 Josep M. BENAUL, *El Gremi de Fabricants de Sabadell 1559-2009*, Sabadell: Fundació Gremi de Fabricants, 2009, p. 170; Antonio SANTAMARIA, “Història de Sabadell: La caserna de la Guàrdia Civil (1910-1913)”, *iSabadell*, 10.01.2016; Josep CASAMARTINA I PARASSOLS, *Juli Batlleuvel, un gaudinià oblidat*, Sabadell: Museu del Gas, 2011; Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició*, vol. 3: *O tot o res, 1904-1918*, Sabadell: Riutort, 1978, p. 14.9.

40 Josep ROSAS, *op. cit.*, p. 241.

41 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, *op. cit.*, p. 55; conferència Layret al BRA, *La Lucha*, 24.11.1917.

42 Andreu CASTELLS, *op. cit.*, p. 15.43-15-54.

43 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 157-160.

44 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició*, vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, Sabadell: Riutort, 1978, p. 16.76.

45 Borja DE RIQUER, *Anar de debò, Els catalans i Espanya*, Barcelona: Rosa dels vents, 2016, p. 113.

46 Albert BALCELLS, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona: IEC, 1996, p. 173 i 423.

47 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, *op. cit.*, p. 16.73-16.76.

48 Josep ROSAS, *op. cit.*, p. 240.

49 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, *op. cit.*, p. 16.76-16.79.

50 Per tenir una referència, encara que sigui d'un any més tard, al mes de març de 1921 el sometent compta a la ciutat amb 2.019 persones.

51 Es constitueix formalment el 28.05.1920.

produeix una negociació entre la CNT, la Canadenca i el govern de Madrid, que s'acaba amb la gran victòria de les 8 hores de treball. Faltava deixar en llibertat els darrers obrers. Els militars i la burgesia catalana no volen i els treballadors van a una vaga general. La repressió és brutal, detenen fins i tot als advocats republicans.⁴³

A Sabadell la Vaga de la Canadenca es desenvolupa entre el 18 de febrer i el 20 de març de 1919. Arriben a la ciutat 62 soldats; al capdavant hi trobem el capità Manuel Vallarino del Escuadrón del Regimiento de Cazadores de Maria Cristina, que s'estan al carrer de Blasco de Garay. Reprimeixen obrers: els cavalls ho trepitjaren tot, es diu.⁴⁴ A causa de l'èxit de la vaga i de la tan esperada reivindicació de les vuit hores de treball, la patronal reacciona amb tota mena d'accions i provocacions fins que la Federació Patronal Barcelona i el Foment del Treball Nacional promouen el locaut. Francesc Cambó s'afilia al sometent. Borja de Riquer explica que “Cambó va patricular els carrers de Barcelona amb el fusell, a l'espatlla”.⁴⁵ La Mancomunitat de Catalunya i la Diputació de Barcelona, i amb ells la dretanització de la Lliga Regionalista, es refugien amb el capità general Milans del Bosch. De fet, quan el govern el cessa, Bertran i Musitu de la Lliga diu al Congrés: “*es una de las obras más anarquizantes que se pueden hacer desde el banco azul*”.⁴⁶

Milans i Anido boicotegen els acords entre vaguistes i La Canadenca i es neguen a alliberar presos. El 24 de març els obrers responen amb una vaga general que dura fins al 14 d'abril. A Sabadell, s'acaba el 7 abril, es declara l'estat de guerra, que dura fins al 2 setembre. El govern, però, el 8 d'abril i per RO estableix les vuit hores. L'1 de maig de 1919 la gent crida “Visca Rússia” i canta La Internacional.⁴⁷

El 25 de novembre de 1919 la patronal catalana inicia el locaut, que a Sabadell durarà del 6 de desembre de 1919 a l'1 de febrer de 1920.⁴⁸ Mossèn Lluís Carreras dirà “els pobres tenen raó però tenen de creure”.⁴⁹ El sometent, un instrument a mans de la dreta i la patronal, és armat el dia 8 desembre de 1919 i compta amb unes 2.000 persones a la ciutat.⁵⁰ Al març de 1920 es constitueix la Federació Patronal a Sabadell, amb domicili carrer de Sardà (actual carrer de la Rosa), 30, principal.⁵¹ Molts d'ells pertanyents al Sindicats

Lliures. Manel Tejido és el comandant de la Guàrdia Civil de Sabadell i ajudant del general de la Guàrdia Civil Miguel Arlegui, cap superior de la policia.⁵² Domènec Bosch Guitart denunciava a *El Federal*: “No tots els sometenistes eren assassins, però si tots els assassins eren sometenistes”.⁵³ Sobre el sometent Layret diu al Congreso:

*“¿Cómo se constituyó, cómo: se organizó esta institución de los Somatenes? Hablan hoy mucho los representantes de la burguesía de los males de la lucha de clases, de los inconvenientes de la lucha de clases, y era la burguesía de Barcelona la que organizaba una institución a base de la lucha de clases; pero de la lucha de la clase burguesa contra la clase obrera. Y en los tiempos que corremos, ha de, tener mucho cuidado la burguesía en organizarse en instituciones de clase, porque el triunfo definitivo será para la clase trabajadora, según marcan los signos precursores del porvenir”.*⁵⁴

Rosas ho explica així:

“Aquesta ceguesa mental pròpia d’orfes de sentit comú els féu perdre els estrepes declarant un locaut que durà moltes setmanes. Però ni així es doblega la ferma voluntat dels proletaris, La flama d’un ideal noble no s’apaga mai”.

La presó de Sabadell està plena de dirigents obrers: “L’hostal Guillem esta ple a vessar”, diu Josep Rosas. Es refereix a la presó de Sabadell, que tenia com a director Narcís Guillem Andreu; de fet Rosas ho sap perquè està detingut del 29 de gener fins al 16 de juliol de 1920. Rosas senyala els culpables:

“L’objectiu de Foment del Treball Nacional és ampliar el pistolerisme incipient en les dimensions de problema nacional. Del baix fons de la gallofa se n’extreuen exemplars amb prou tares morals per prestar-se al joc criminal d’uns anomenats homes d’ordre en la comissió d’assassinar militants de l’obrerisme”.⁵⁵

Layret al Congreso de los Diputados a l’abril de 1920 denuncia les tortures⁵⁶ a la caserna de la Guàrdia Civil de Sabadell:

“En el distrito que tengo el honor de representar, después de haber detenido a varios obreros y de haberlos maniatado, se les condujo a la presencia de la Guardia Civil del puesto de Sabadell. Se abrió el atestado y, con objeto de obtener de-

terminadas declaraciones se apaleó brutalmente a aquellos obreros que estaban maniatados. Hay pruebas plenas; no se trata de la manifestación personal que haga aquí un Diputado, sino de hechos perfectamente comprobados. Esta vez yo he oído de labios del apaleado estas manifestaciones.

Por lo que se refiere a otros, dos, hay pruebas también plenas. Uno de ellos, llamado Burot, fué apaleado porque querían que prestara declaración en determinado sentido, y, después de haber sido apaleado, fué sometido a un reconocimiento médico, hecho por mi querido amigo y compañero el doctor Pi y Suñer, quien pudo comprobar que, real y efectivamente, existían los efectos del apaleamiento. El doctor Pi y Suñer, én cumplimiento de su deber, fué a dar parte al gobernador civil, principalmente porque el infeliz obrero había de volver a declarar el sábado de aquella semana y tenía miedo de que, al tomarle declaración, volviera otra vez a ser objeto de los apaleamientos de que había sido víctima en días anteriores. Ante esta manifestación, el gobernador civil parece que ha dispuesto que se abra un expediente para comprobar si, en efecto, son culpables de ello los individuos de la Guardia civil. Veremos el resultado de ese expediente; pero me temo y por eso llamo la atención del Gobierno que ocurra lo que ha sucedido en otros casos: que cuando se ha instruido un expediente no ha sido para depurar las responsabilidades de los agentes de la fuerza arma-

52 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l’Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, op. cit., p. 16.11-16.14.

53 *El Federal*, 20.09.1930.

54 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 7.08.1919.

55 Josep ROSAS, op. cit., p. 240-246.

56 Ja ho havia fet anteriorment. Vegeu el *Diario de las Sesiones de Cortes*, op. cit., 7.08.1919.

57 *Diario de las Sesiones de Cortes*, op. cit., 7.04.1920.

58 Soledad BENGOCHEA, Maria CRUZ SANTOS, “La vaga de La Canadencia o el locaut patronal”, *Arraona*, 37 (2017-2018), p. 106-115; Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l’Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, op. cit., p. 16.79.

59 *Diario de las Sesiones de Cortes*, op. cit., 7.04.1920.

60 Josep ROSAS, op. cit., p. 239.

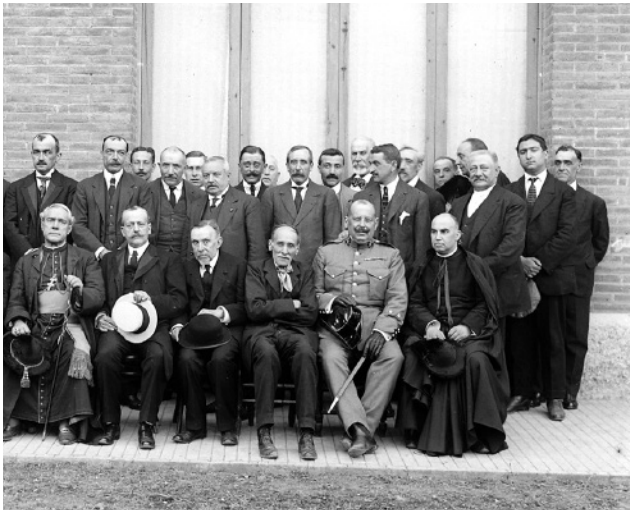

Figura 2. Detall de la fotografia de grup del Patronat i professors de l'Escola Industrial d'Arts i Oficis, durant la visita del bisbe de Barcelona Enric Peig i Casanovas. Assegut, el segon a la dreta, Manuel Tejido, capità de la Guàrdia Civil de Sabadell i ajudant de Miguel Arlegui, cap superior de la policia de Barcelona; a la seva dreta Narcís Giral, director de l'Escola, i a la seva esquerra mossèn Veleta. Sabadell, juny de 1917. Fotografia: Francesc Casañas Riera (AHS).

da que de un modo tan inhumano han procedido, sino que ha servido para procesar a las infelices víctimas, diciendo que habían injuriado a la fuerza armada. En el mismo Sabadell [...]. Entre éstos hay uno bien inhumano; yo lo he visto. Se trata de un pobre obrero, de más de sesenta años, que fue detenido y conducido a los calabozos de las Casas consistoriales en Sabadell, en cuya ciudad, para mayor escarnio, los apaleamientos no se hacen, en los calabozos de las Casas consistoriales, sino en el antedespacho del alcalde y en la sala de Comisiones del Ayuntamiento. Aquel pobre obrero, cómo digo, de sesenta años, fué brutalmente apaleado, porque querían hacerlo declarar quién era el autor de la muerte de un farolero, hecho que hacía más de un año que ocurrió, y querían que ahora ese pobre viejo dijera quién era el autor. Claro está que como no lo sabía, no podía contestar. Después de apalearlo volvieron a conducirlo al calabozo. Al día siguiente se repitió la operación, fue objeto de nuevos apaleamientos, y aquel pobre viejo, no pudiendo sufrir más los malos tratos que se le infligían, por la noche, en el

*calabozo, con un pedazo de vidrio se abrió las venas, porque prefería la muerte a ser otra vez víctima de los atropellos indignos que con él habían cometido. Antes de que expirara, advirtieron lo que había hecho y le trasladaron al hospital. En este establecimiento pude visitarle, y a pesar de que habían transcurrido ya algunos días, todavía se notaban en su cuerpo los efectos del apaleamiento, y pude comprobarlos yo personalmente”.*⁵⁷

Pretenien que els obrers entreguessin els carnets CNT i el govern permetés l'acomiadament lliure. Elaboren llistes negres d'obrers organitzats. El locaut paralitza Sabadell des del 6 de desembre de 1919 fins a l'11 de febrer de 1920. Això significa una autèntica guerra social en què la gent passa gana. La Cooperativa La Sabadellenca reparteix arròs als més necessitats. Es passa molta gana. No deixen obrir Cooperativa que repartia aliments fins al 7 de maig de 1920.⁵⁸ Layret ho denuncia al Congreso de los Diputados:

*“Pues bien, en Sabadell ha sido clausurada también la Sociedad cooperativa, y el gobernador, a pesar de todas sus promesas, continúa manteniendo la orden de clausura de aquella Sociedad cooperativa. Más todavía. En el mismo Sabadell se ha llegado a clausurar Sociedades de recreo que ni remotamente pueden tener relación ninguna con el movimiento obrero de Cataluña, y se han clausurado estas Sociedades de recreo con -el único pretexto -de que allí se reunían obreros-. Es decir, que se quiere hacer imposible a los obreros, que tienen hoy clausurados sus Sindicatos, que puedan siquiera reunirse a tomar café en ningún local de Cataluña”.*⁵⁹

Josep Rosas, un dels principals dirigents obrers de la ciutat, al febrer març de 1919 ho explica així:

*“La Lliga Regionalista, desdoblament del Foment del Treball Nacional, s'ha desplegat em ofensiva al moviment obrer. Les barretines i les espingardes del sometent, institució tradicional dedicada a la persecució del delictes comú a les zones rurals, s'han barrejat i confós amb els tricorns i màusers de la Guardia Civil per aplastar la vaga. On ha quedat el catalanisme de la Lliga Regionalista? Cambó i els seus són primer que tot capitalistes”.*⁶⁰

Advocat de treballadors

Layret tenia el seu despatx a carrer Balmes, 26 2n⁶¹ de Barcelona. Va ser l'advocat de moltíssims treballadors, no podem oblidar però la seva tasca en defensa dels rabassaires al Baix Llobregat, Penedès, Vallès Occidental, Maresme, que eren les comarques centrals del moviment de rabassaires.⁶² Hem vist les impressionants notes de la carrera de Dret, Pere Coromines ens el descriu com a advocat:

“Gumersindo de Azcàrate i Francesc Giner de los Ríos li havien emmotllat el pensament en la seva escola jurídica. Tots els problemes socials trobaven la seva fórmula en el concepte i en l'acció de l'Estat. Res no era impossible en religió, en sobirania, en organització social, si podia entrar en la forma limitada d'una llei”.⁶³

A l'abril de 1919, a Sant Cugat del Vallès Lluís Companys i Francesc Layret fan un míting cridant a l'associacionisme rabassaire.⁶⁴ La tasca d'advocats i de dirigents polítics anava intrínsecament unida. Mentre és diputat, al més d'abril de 1920, té temps per defensar a treballadors:

*“Para el próximo lunes, está señalada en la Audiencia de Barcelona la vista de la causa contra Francisco Glascar Vidal, por explosión de una bomba en la calle del Consulado de dicha ciudad, y reina gran expectación por conocer el resultado de la misma. Defenderá al procesado el Diputado a Cortes por nuestro distrito señor Francisco Layret”.*⁶⁵

Manent explica que Layret va fer un míting a Badalona 1916 al Cinema Picarol. El 1919 defensa un militant de la CNT Badalona a qui acusaven de posar un petard a un empresari. Layret el defensa i n'aconsegueix l'absolució.⁶⁶

Defensa també a Saragossa els ferroviaris acomiadats per la vaga d'agost de 1917, el conflicte judicial dura molt de temps. Encara al Congreso diu:

“Yo me considero obligado a llamar la atención del Sr. Ministro de Fomento sobre el particular, porque precisamente este Diputado, cuando los ferroviarios pensaban seguir vías apartadas de la legalidad, fue quien grao el honor de recomendarles que acudieran a los Tribunales de justicia, en demanda de

*sus justas aspiraciones y reivindicaciones. Yo ya sé que la vía judicial ha terminado, por sentencia del Tribunal Supremo, [...] después de esa verdaderamente extraordinaria y lamentable sentencia, que yo creo que injustamente y contra ley ha dictado -el Tribunal Supremo de justicia. Por estas razones, yo me permitiría rogar al Sr. Ministro de Fomento que continuara sus gestiones cerca de la Compañía del Norte para que, si es posible, sean readmitidos todos los ferroviarios despedidos, y si no fuera factible esto, por lo menos que se reconozcan derechos pasivos a aquellos obreros ferroviarios que, por el número de años de servicios, tienen derecho a percibirlos. Porque tenga presente el Sr. Ministro que si esto no se consigue, esos obreros ferroviarios creerán, no sé si con razón o sin ella, que, dada la composición que tienen los Consejos de Administración de las grandes Compañías ferroviarias, el resultado infructuoso de esas gestiones se debe a esas poderosas influencias, que amparan muchas veces, incluso contra los preceptos de la ley, la Compañía del Norte [...]. Desde luego no son tantos los obreros despedidos; me aseguran que no pasan de 4.000”.*⁶⁷

També el 1920 a l'Audiència de Màlaga defensa un dels set anarquistes per a qui es demanava pena de mort. El fiscal critica les idees anarquistes. Layret s'hi encarà: “la seva senyoria ha dit to el que ací hem escoltat,..

61 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, op. cit., p. 94.

62 Albert BALCELLS, op. cit., p. 406.

63 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

64 José Fernando MOTA MUÑOZ, “Ramon Mas Colomer, líder rabassaire (1903-1995)” a *Historia de Sant Cugat del Vallès* [en línia], <<https://historiasantcugat.wordpress.com/2013/07/01/ramon-mas-lider-rabassaire>>.

65 *Revista de Sabadell*, 11.04.1920.

66 Joan MANENT PESAS, *Record d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*, Edicions Catalanes de París, 1976, p. 229 i 231.

67 *Diario de las Sesiones de Cortes*, op. cit., 13.08.1919.

68 Joan MANENT PESAS, op. cit., p. 231.

69 FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret*, Buenos Aires: Cuadernos de Cultura Española. Publicaciones del Patronato Hispano-Argentino de Cultura, 1942, p. 47.

70 Albert BALCELLS, op. cit., p. 413.

71 *Revista de Sabadell*, 19.06.1913.

Figura 3. Trobada de Francesc Layret i Foix (tercer per la dreta) amb companys seus, entre els quals Lluís Companys (cinquè per l'esquerra) i Marcel·li Domingo (quart per l'esquerra). Lloc indeterminat, ca. 1915-1920. Autor desconegut (Fons Família Rodríguez-Roda Layret).

Doncs sàpiga que l'ideal anarquista, l'anarquisme, contra tot el que la seva senyoria ha dit, és quelcom tan bell, tan just, tan humà i, en fi, tan sublim, que no té cabuda ni pot entrar per les portes de l'Institut on es va educar la seva senyoria".⁶⁸

El prestigi, la formació i l'eloqüència de Layret eren impressionants. El periodista Francesc Madrid escriu:

*"Oyéndole hablar en las majestuosas Salas de lo Criminal de las Audiencias españolas, su voz adquiría un tono que más que el de un defensor era el de un fiscal que atacaba a quienes iban a administrar justicia en nombre de las injusticias sociales".*⁶⁹

Li queda temps per defensar els treballadors en àmbits concomitants. Layret forma part dels col·laboradors de l'Exposició d'Economia Social de el 1911. Els temes centrals eren: ensenyament professional, formació d'adults, desocupació i condicions d'habitatge i de treball de la classe obrera.⁷⁰ Paral·lelament l'any 1913 participa en el grup català de l'Asociación Internacional para la Protección Legal de los Trabajadores, organitzada pel Museu Social de Barcelona. La junta la formen: president, Francesc Bartrina; vicepresident, Francesc Layret, i hi trobem també com a secretari Ramon Noguer.⁷¹

Moltes vegades, quan es defineix Layret com a advocat de treballadors, es fa amb una voluntat d'amagar la seva capacitat, la seva vàlua política. Traslladem-ho a un fet més recent i més entenedor. Si un dia Sabadell decideix dedicar un carrer a la memòria d'Antoni Farrés, si a la placa, per definir-lo, s'hi posa "advocat de treballadors" certament no seria mentida, però amagaria que va ser un dels grans dirigents de la Vaga General de febrer de 1976 que fa caure el darrer govern franquista de la ciutat i posteriorment alcalde escollit pel poble de Sabadell a les llistes del PSUC l'any 1979 fins a 1999.

Actes de Layret abans de 1919

El 13 de juliol de 1912 es celebra un míting republicà a Granollers, al local de La Unión Liberal, al carrer de la Palma, 4. Hi havia 500 persones. Seguim Garrell:

"aquell vespre arribaren els oradors, representants dels partits radical, reformista i socialista [...]. A la tarda ja havia arribat Francesc Layret, del partit nacionalista republicà. Encara em sembla veure'l baixar de la tartana, en venir de l'estació del Nord, acompanyat del seu germà. Quina impressió va fer-me [...]. Fins llavors no havia vist mai la gran desgràcia d'aquell home que, com un do diví, ja que era baldat de les cames, tenia un cervell i un cor més grans que els altres homes... [...] la sala era tota plena".

Els carlins entren a atacar el míting i intenten matar a Layret:

"de dalt d'una llotja fou tirada una cadira a l'escenari i un dels pertorbadors va dir unes paraules de protesta. L'avalot era començant. Els crits dels uns eren contestats pels crits dels altres. Tothom s'havia posat dret. I esclatà un tret. Un tret de pistola [...] i formàrem al volt d'on era En Layret, més pàl·lid que mai de la vida, però amb més fermesa en el seu esguard, ben cert de que sols la raó ha de prevaldre contra de tots els atropells. Primer que atemptar contra d'ell haurien hagut d'atropellar-nos. Però no arribaren allí aquells engegats [...]. Al portal del cafè hi havia un home que s'estava desangrant, les cames destrossades per una descàrrega de "maüser". Sabíem que dintre també hi havia un home apunyalat... [...] Abans de mitja nit acompanyàrem En Layret a la fonda. [...] Francesc Layret i el seu germà passaren la nit sentats

en un banc dels que hi havia a la plaça del Bestiar, davant de la fonda, per a anar-se'n en el primer tren de l'endemà".

En l'atac dels carlins moriren dues persones i vint quedaren ferides.⁷² És un exemple del risc al qual estaven sotmesos els dirigents d'esquerres catalans en la seva activitat política, que a voltes es menysté en el relat de la història. La violència de la reacció combinada amb la benevolència i permissivitat de les autoritats, quan no directament del seu suport, és l'ambient dominat sobre el qual s'han hagut de desenvolupar en la major part de la nostra història les activitats per a la millora social, cultural i política a Catalunya.

192 El 23 de gener de 1914 la *Revista de Sabadell* anuncia un acte del Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria:

"Tindrà excepcional importància l'acte cultural que aquest Centre ha organitzat per a diumenge, a les quatre en punt de la tarda, en el Teatre Principal. Son moltes les persones que, reconeixent l'èxit que promet aquesta festa, hi assistiran, per a aplaudir-la, i oferir així una mostra d'admiració als valiosos i incansables elements que componen el Centre de Dependents. Son moltes les senyoretes, i essencialment les que disfruten de la categoria d'estudioses, que volen també fer acte de presència en aquesta educativa festa cultural. La llista complerta d'oradors que hi parlaran son els senyors Manel Folguera Duran, Jaume Cruells i Sallarés, Joan Bas, Francisco Layret, Eladi Homs, Alfons Sala, Valentí Carulla i Albert Bastardas. No cal fer l'elogi d'aquestes distingides i belles personalitats, que molt agradablement han manifestat la seva entusiasta adhesió personal en aquest acte; totes elles son extensament conegudes, i anticipadament ja sabem que onda paraula que prenuncien suggestiona per les meravelloses idees que enclouen i per la justesa amb que son dites aquestes".^{73 74}

La Vanguardia ens diu que van assistir-hi 1500 persones.⁷⁵ Al maig de 1914 Layret fa una conferència a Rubí sobre la Guerra del Marroc.⁷⁶ Al setembre del mateix any, en un article a la revista *Sabadell Federal*, explica a "La Significació de l'actual guerra europea":

"Grècia, vençuda i políticament desfeta, imposa la seva cultura a la vencedora Roma. [...] No; feliçment les manifestacions de l'esperit no's decideixen en els

campes de batalla [...]. Entre la hegemonia de la llibertat i de la democràcia que era representen França i Anglaterra i la del militarisme prussià que avui es debateixen en els caps de batalla no es possible la indiferència i tots els nostres vots i fervents desitjos han d'ésser pel triomf de la primera".⁷⁷

Del 5 al 10 de Juliol de 1915 es celebra Barcelona una setmana de formació per a funcionaris municipals i l'assemblea municipalista. Layret hi fa una ponència sobre "La substitució dels consums", Pere Corominas sobre "Orientació econòmica dels petits municipis" i Jesús Sánchez Diezma sobre la "Municipalització de serveis".⁷⁸ Hi ha debats que caduquen i n'hi ha que duren en el temps.

El 29 de novembre de 1916, a les 9 del vespre, es celebra un míting a Sabadell en homenatge a Pi i Margall. *La Revista de Sabadell* explica la intervenció de Layret en l'acte:

"Celebrem una vetllada a la memòria de Pi i Margall, el mestre apostòlic, [...] Fora d'Espanya, o sigui a Anglaterra, a França, a Itàlia, es parla d'aquests homes i es recorda que'l seu nom va unit a una realitat feta llei. Es parla de Gambetia a França i es recorda Gladstone a Anglaterra i al parlar d'aquests homes es cita la unitat italiana, les reformes polítiques, la revolució agrària, etc. A Espanya, no. Aquí, a Espanya, els polítics purs, els polítics rectes, els homes cims, les altes mentalitats no han disfrutat de poder sinó per temps efímer; en canvi es perpetua la governació i la direcció dels ineptes, dels immorals, dels pervertits. [...] S'ha parlat aquesta nit de les qualitats que adornaven a Pi Margall com a vident. Avui mes que mai s'observa aquesta vidència del Mestre. La actitud i les profecies de Pi i Margall, abans de la guerra amb

72 *La Gralla*, 12.07.1931.

73 *Revista de Sabadell*, 23.01.1914.

74 *Sabadell Federal*, 31.01.1914.

75 *La Vanguardia*, 26.01.1914.

76 *Sabadell Federal*, 2.05.1914.

77 *Ibidem*, 26.09.1914.

78 *Revista de Sabadell*, 28.05.1915.

79 *Sabadell Federal*, 2.12.1916.

80 *Revista de Sabadell*, 3.06.1919.

81 Josep ROSAS, *op. cit.*, p. 241.

82 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

Cuba i després abans de la guerra amb el Marroc. Des del primer moment va dir Pi que devia donar-se l'autonomia a Cuba i per aixó mes tard, quan Moret va dir que era necessari concedir-la, el gran Pi va poder replicar-li: «Ara, no. Aquesta era la solució d'abans. Ara no hi ha altra solució que concedir la independència». Tot el país aleshores es posa enfront de Pi i Margall, Se'l califica de mal patriota. Se l'insultà. El poble, en el desenfrà de la folla guerra, maleia a Pi. I si l'hagués cregut, Espanya s'hauria evitat la guerra amb els Estats Units i la pèrdua de Puerto Rico i de les Filipines! Aprén, poble. En aquelles hores, l'immortal mestre no pogué sentar-se en les Corts. [...] Pi i Margall va mantenir-se per damunt de les petites conveniències de partit. Va saber lliurar-se de les petiteses. [...] Recorda el senyor Layret també, que Pi no s'espantà mai perquè els ideals de Catalunya semblessin representats, aleshores, per gent de la dreta. Pi deia: “El problema català és un problema de llibertat, Tan sols en la democràcia pot trobar-se traduït. L'il·lustre orador acaba el seu discurs en un paràgraf d'altíssima eloqüència parlant de l'immortalitat a que aspiren els homes que no creuen en una vida posterior; de la immortalitat que's marca amb el nostre pas per aquesta vida, deixant petjades memorables de nostra existència. (Aplausos estruendosos)”.⁷⁹

Tornarem a aquesta última frase al final de l'article.

Eleccions 1-6-1919⁸⁰

Abans de 1931 els diputats eren escollits per circumscripcions petites uninominals. Els partits no eren com els entenem avui dia. El Círcol Republicà Federal debatia sobre quin candidat presentar atenent la voluntat de la gent d'esquerres de Sabadell, però també dels pobles del voltant: Barberà, Castellar, Palau-solità, Polinyà, Ripollet, Sant Cugat, Sant Quirze, Santa Perpètua, Cerdanyola i Sentmenat. Tenien present el que pensava Josep Rosas sobre el caràcter sabadellenc i, per tant, les qualitats que havia de tenir el candidat: “Degut a la seva tradicional tendència esquerrista i palesa germanor de classe, Sabadell porta fama de ciutat revolucionària”.⁸¹ La missió era presentar alguna personalitat que arrenqués la classe obrera de l'abstenció que predicava l'anarquisme. Ja hem vist que abans de la campanya electoral Layret ja era pre-

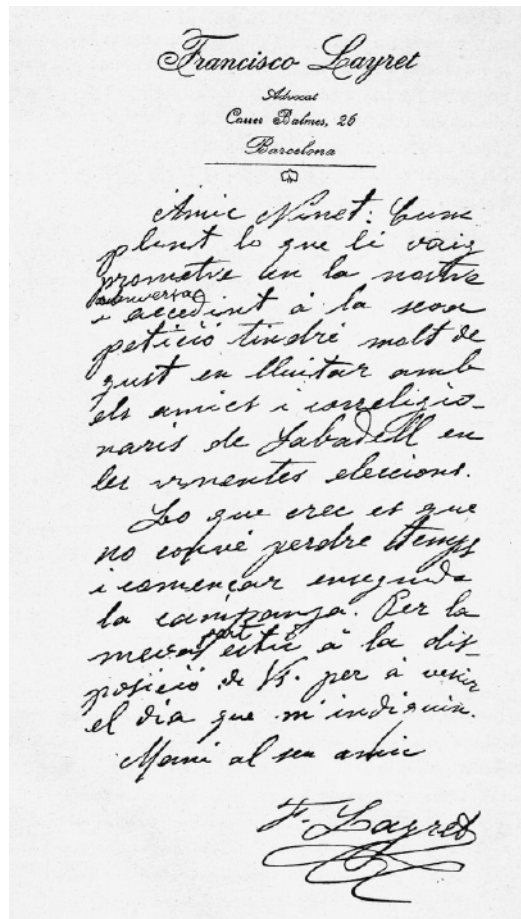

Figura 4. Carta de Francesc Layret i Foix enviada a l'amic sabadellenc Jaume Ninet Vallhonrat, membre del Círcol Republicà Federal, acceptant l'oferiment de presentar-se com a candidat pel districte electoral de Sabadell. Ca. maig de 1919. Extreta de l'Àlbum record dedicat a Francesc Layret, 1937 (Fons Família Rodríguez Roda-Layret).

193

sent al nostre territori. Layret envia una carta a Ninet del Círcol acceptant la proposta de candidatura:

“Cumplint lo que li vaig prometre en la nostra conversa i accedint a la seva petició tindrè molt de gust amb lluitar amb els amics i correligionaris de Sabadell en les vinents eleccions. Lo que crec és que no convé perdre el temps i començar enseguida la campanya. Per la meua part estic a la disposició de Vs. per a venir el dia que m'indiquin.

Mani al seu amic Francesc Layret”.⁸²

La campanya electoral de Layret es desenvolupa també als pobles. Cal tenir present que el districte de la ciutat

era complicat, a Sabadell el caciquisme tenia moltes dificultats de coaccionar el votant, però als pobles la seva influència era molt evident. El maig de 1919 es publica el Manifest als electors de Sabadell, en què Layret és proclamat candidat i es dirigeix als ciutadans:

“I notem ara els mals que acompanyen sempre els períodes de transició, perquè l’antic ordre es desfà i les noves forces encara no tenen la capacitat necessària per a assumir exclusivament l’important paper que els pertoca [...]. Aquí mateix, a Sabadell, heu presenciats atropells vexadors per la dignitat humana; hi ha hagut una crisi ministerial la història de la qual és tant vergonyosa que fins en període electoral, el Govern no s’atreveix a suprimir la censura per por que es divulgui. Davant d’això, m’adreço a tots els qui han estat atropellats, posant a la seva disposició la meua toga d’advocat i la investidura parlamentària si l’obtinc [...] a l’enemic se l’ha de combatre en tots els terrenys i no s’ha d’abandonar cap dels instruments que poden servir per a l’obra fecunda i renovadora que ha de realitzar-se”.

L’inici de la frase té un regust a *Quaderns de Presó* d’Antonio Gramsci escrita, això sí, deu anys abans que les de l’italià. Durant la campanya electoral, *El Diluvio* titula “O triomfa Layret o bé aquí no hi ha vergonya”. Per la seva banda a *La Lucha* publica:

“Interessa moltíssim a la classe obrera, a la justícia i al mateix honor del nostre poble portar al Parlament la veu popular, clara i rotunda, sense mistificacions ni defalliments! la veu més atrevida, el concepte més fonamentalment revolucionari [...]. Layret es avui la síntesi i el verb del republicanisme català”.⁸³

Els candidats són: Francesc Layret Foix pel Partit Republicà, Francesc Llonch Cañomeras per la Lliga Regionalista i Enric Turull Comadran per la Unió Monàrquica Nacional (UMN). El mateix Layret explica que la victòria era difícil, ja que:

“Imagínese usted que mis contrincantes, señores Turull y Llonch, se han gastado para vencer más de “cincuenta y cinco mil duros” nosotros, los candidatos de los partidos populares, ya sabe usted que no contamos, generalmente, con capitales, teniendo que confiar para vencer en estas luchas en la fuerza de nuestros ideales, en los sufragios, libre y espontáneamente emitidos por nuestros correligionarios y amigos”.⁸⁴

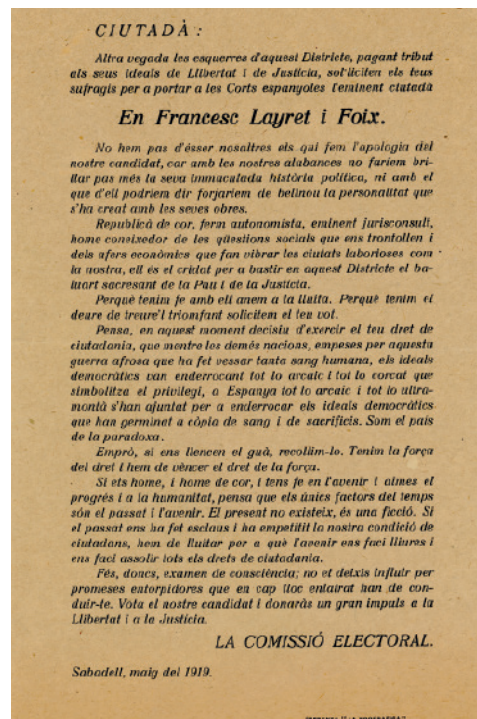
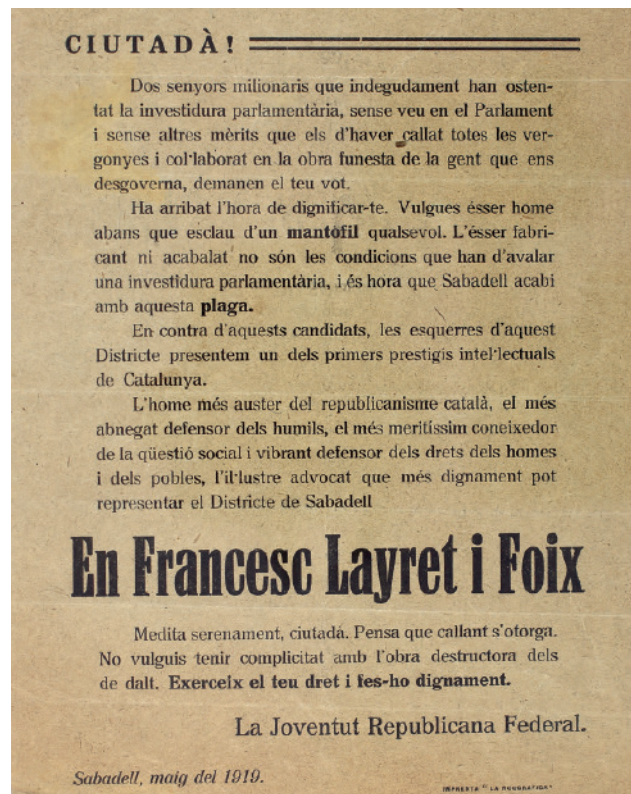

Figura 5. Dos fulls volants de propaganda electoral de la candidatura de Francesc Layret a les eleccions al Congreso de los Diputados de l'1 de juny de 1919. Sabadell, maig de 1919. Fons Joan Torras Serra (AHS).

Els resultats son aquests:

	Layret	Llonch	Turull
Sabadell	2.497	1.561	1.097
Barberà	88	37	18
Castellar	229	227	151
Palau-solità	21	74	73
Polinyà	6	17	71
Ripollet	23	191	111
Sant Cugat	84	405	9
Sant Quirze	82	11	36
Sta. Perpètua	41	41	278
Cerdanyola	21	161	32
Sentmenat	224	66	55
Total pobles	819	1.230	834
TOTAL	3.316	2.791	1.954 ⁸⁵

Layret guanya amb 3.316 vots, per davant de Llonch amb 2.791 i de Turull amb 1.931. Als pobles, Layret queda tercer, amb només 819 vots per sota dels 834 de Turull i els 1.230 de Llonch. Amb tot, Layret guanya a Sabadell, Barberà, Castellar, Sant Quirze i Sentmenat.

Activitat de Layret al districte de Sabadell

Les eleccions es celebren l'1 de juny de 1919. Layret pren possessió de l'acta de diputat el 16 de juny i, amb l'acta a la butxaca, el primer que fa és venir a Sabadell i posar-se a disposició del districte electoral: *"Ha visitado a nuestra primera autoridad municipal y a las entidades económicas a los fines de ofrecerles sus servicios el Diputado a Cortes por este Distrito D. Francisco Layret Foix"*.⁸⁶ La Cambra de Comerç es fa ressò també de la visita de Layret:

83 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, op. cit., p. 164-166.

84 *La Publicidad*, 4.06.1919, entrevista a Francesc Layret.

85 *Revista de Sabadell*, 3.06.1919. L'Acta del Congreso de los Diputados diu que son 1.954, mentre la *Revista de Sabadell*, 1.931.

86 *Revista de Sabadell*, 24.06.1919.

87 *Ibidem*, 6.07.1919.

88 *Ibidem*, 3.09.1919.

89 *Ibidem*, 7.09.1919.

Figura 6. Francesc Layret i Foix al seu despatx de diputat a Madrid, juny de 1919. Autor: Salazar (Fundació Josep Irla).

195

"En la última sessió celebrada per la nostra Cambra de Comerç sota la presidència accidental de D. Santiago Molins, després de llegida i aprovada l'acta de la sessió anterior, el senyor Codina donà compte de la visita feta a la Cambra pel Diputat a Cortes per aquest districte D. Francisco Layret amb motiu de la seva elecció i pera oferir-se a la mateixa en el seu càrrec, havent el Sr. Codina correspost als seus oferiments en nom de la Corporació (...) El Sr. Secretari donà lectura a una reclamació de varis electors."⁸⁷

Al setembre de 1919 tenim constància d'un acte a Terrassa:

*"El sábado último por la noche, estuvieron en la Fraternidad Republicana de Tarrasa, donde cambiaron impresiones coo sus correligionarios sobre el momentó político actual, el Diputado a Cortes por nuestro Distrito D. Francisco Layret y D. Antonio Marsá."*⁸⁸

Un altre a Cerdanyola:

*"El Diputado a Cortes por este Distrito Sr. Layret esta tarde a las 4 dará una conferencia en el local de la Cooperativa Agrícola La Constancia de Sardañola."*⁸⁹

El corresponsal de *La Campana de Gràcia* el descriu així: “Les males tretes dels cacics negres i els cacics blancs de Sardañola han sigut contraproductes. Volien que el dia 7 del corrent, assenyalat per a la inauguració d’un centre seu, fos dia d’absoltes per a la “Cooperativa Constància” (...) L’arribada del senyor Layret fou d’aquelles que formen època. Una gran multitud de veïns i representacions comarcanes anaren a rebre l’eixerit diputat del districte, i l’espaiós local de la Cooperativa era un barril d’arengades per lo atapeït, i a fora, al carrer, infinitat de persones escoltaren i sentiren les moltes i gruixudes veritats que el senyor Layret sembrà en el seu auditori. Hi enviaren la seva adhesió les següents entitats, quina llista acredita les afirmacions que hem fet sobre la importància de la conferència: Partit Republicà Federal, de Sabadell; Fraternitat Republicana Federal, de id.; Joventut Republicana Federal, de id.; Joventut Radical, de id.; Cooperativa de Barberà; Grup Republicà de Sant Cugat; Grup Republicà, de Ripollet; Centre Republicà, de Castellar del Vallès; Fraternitat Republicana, de Terrassa; Cooperativa Sabadellense; Partit Radical, de Sabadell; Centre Autonomista, de Sentmenat.”⁹⁰

Efectivament Layret es dedica a construir partit al districte electoral:

*“Los afiliados al partido republicano catalán del distrito de Sabadell han extendido su radio de acción a varios pueblos en los cuales han fundado centros propios. Las tres nuevas entidades que han creado: una en San Cugat, otra en Sardañola y otra en San Esteban de Castellar. Anteayer para preparar su organización, estuvo en San Cugat el Sr. Layret y ayer en Sardañola. Este mismo diputado irá el día 14 a Sentmenat, el 21 a Castellar y más tarde emprenderá una campaña intensa por toda Cataluña.”*⁹¹

Tenim la crònica detallada de l’acte a Sant Cugat: “Anteayer se inauguró en S. Cugat del Vallés un nuevo centro político afiliado al partido republicano catalán. Con tal motivo dió una conferencia en el local de dicha entidad el diputado Cortes don Francisco Layret, quien disertó sobre la última campaña parlamentaria siendo muy aplaudido por la numerosa concurrencia que asistió al acto, Después de la conferencia el diputado por Sabadell fue obsequiado con un lunch al que asistieron numerosos correligionarios del señor Layret.”⁹²

A inicis d’octubre amplia el seu radi d’acció a Lleida: “*Ayer marcharon a Lérida los diputados republicanos Sres. Layret, Domingo y Moles para tomar parte en un mitin, que debió celebrarse por la noche, contra la guerra de Marruecos.*”⁹³

Una de les activitats de Layret al districte de Sabadell és la creació d’un setmanari: *L’Avenir*. El primer número sortirà el 30 d’octubre de 1920. Layret en serà el director i la seu serà al Círcol, al carrer de Bèlgica, 7 i 9. Al primer número l’editorial fa una declaració de principis:

“Tenim ben afermada la nostra fe republicana més arrelades les nostres conviccions federalistes, més fondos els nostres amors en totes les causes justes. Militants en l’extrema esquerra de l’autonomisme republicà, hem de defensar els generosos radicalismes que han de modificar essencialment l’estat polític, social i religiós present. Aquesta és la nostra bandera: Llibertat i República (...) Volem la República com a forma de govern. I l’autonomia de les regions, dels municipis i dels individus. En lo social defensarem les justes reivindicacions de la classe obrera, doncs cap perfectament en nostre programa el repartiment de les terres entre els que les conreen, la limitació dels beneficis industrials i comercial, l’intervenció del treball en els grans empreses i fins la incautació de l’excés de fortuna als agavelladors de riquesa; en lo religiós, volem l’Estat emancipat de l’Església per a què aquesta no xucli, com fins ara, els cabals que podrien emplear-se en obres útils i benefactores.”

El mateix Layret escriu en les “Dues paraules d’introducció”:

“En Pi defensava, produint força escàndol, les solucions comunistes. I lo més admirables que deu servir de perenne exemple a vells i joves, era que no s’encartro-nava amb l’edat, ans el contrari, es sentia més ardit i radical, ben al revés de molts que amb el transcurs dels anys s’esveren de veure en la realitat els propis ideals que abans propugnaven. Perseverància en la voluntat, fe en l’ideari, deuen ésser les nostres normes. I hem de continuar fins que la justícia reguli les relacions humanes, única base per a què imperi la pau.”

Layret pateix una intervenció quirúrgica: “En la clínica del Dr. Cardenal le ha sido practicada, con el éxito más satisfactorio, una delicada operación quirúrgica al Diputado a Cortes por este Distrito

Don Francisco Layret. Probablement a últims de la pròxima setmana podrà el Sr. Layret abandonar la Clínica, lo que de veras celebrarem.

⁹⁴

Al cap d'un mes *"salió para Madrid el Diputado a Cortes por nuestro Distrito D. Francisco Layret Foix."*⁹⁵ El 20 de novembre de 1919, seguint una llarga tradició sabadellenca, es fa un acte en l'aniversari de la mort de Francesc Pi i Margall, en què participa Layret, com ja ho va fer el 1916 i com ho farà un any després:

*"la lápida que dedicada a dicho hombre público está adosada a la fachada principal de nuestras Casas Consistoriales estuvo adornada con flores y lazos de los colores españoles y catalanes. Por la noche se encendieron bombillas eléctricas alrededor de dicha lápida y en el Círculo Federal celebró una velada conmemorativa en la que tomó parte el Diputado a Cortes por este Distrito D. Francisco Layret Foix."*⁹⁶

La Cambra de Directors, Majordoms i Contramestres de Sabadell fa una carta contra Layret amb motiu de la mort de Teodoro Jenny al febrer de 1920:

"Sr. D. Francisco Layret, protestem pel crim i atemptat social tan covardament comés ahir a la nostra estimada ciutat, suplicant que vostè tingui la franquesa de jutjar aquest fet com cal i protestar-ne amb nosaltres."

⁹⁷

Obviament Francesc Layret respon amb contundència:

"Molt senyor meu, he rebut el seu telegrama encara que pel seu text no gaire correcte potser no mereixia contestació [...] en quant a l'atentat em remeto als termes de la

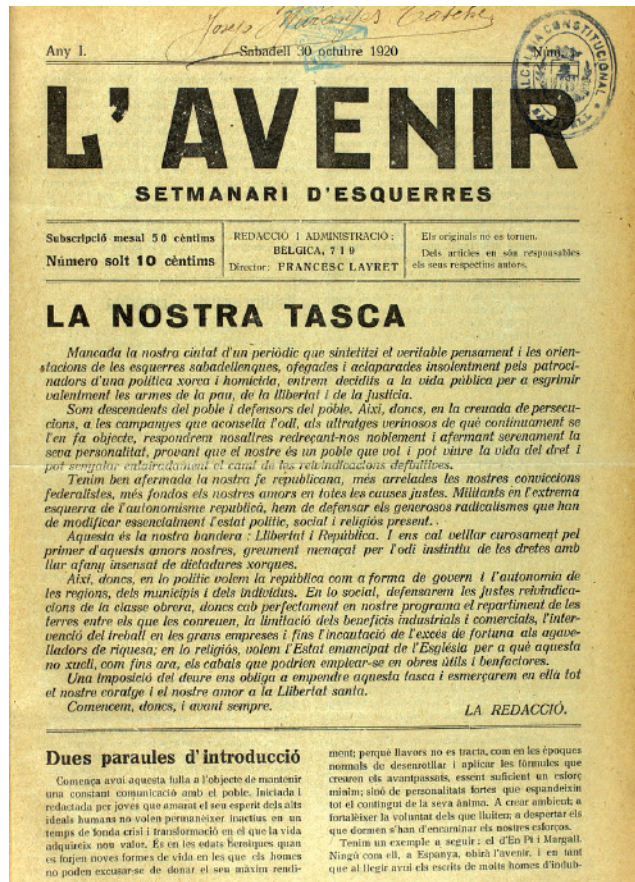

Figura 7. Primer número del setmanari d'esquerreres L'Avenir, editat pel Círcol República Federal i dirigit per Layret. Sabadell, 30 d'octubre de 1920 (AHS).

protesta que vaig remetre a l'Associació de Fabricants i Teixits de Llana, en quant a les censures que ara es dirigeixen al govern celebros que ara s'hi acompanyin entitats que semblava que aprovaven la seva conducta."

⁹⁸

El mes de maig de 1920 es dissol el Parlament espanyol i es convoquen eleccions per al 19 desembre de 1920.⁹⁹

La tasca de Layret era continuada al Vallès; el trobem també a Rubí. El Centre Democràtic Republicà de Rubí va inaugurar seu el 1919, però la inauguració oficial va ser el 22 d'agost de 1920. Seguim Ramon Batalla:¹⁰⁰ "es va fer un homenatge a Josep Palet, un dels fundadors del Centre, col·locant-se una placa a la casa on va viure i es va donar el seu nom a la plaça del davant del Centre. Després es va fer un míting on

90 *La Campana de Gràcia*, 13.09.1919.

91 *Revista de Sabadell*, 9.09.1919.

92 *Ibidem*, 10.09.1919.

93 *Ibidem*, 4.10.1919.

94 *Ibidem*, 19.10.1919.

95 *Ibidem*, 18.11.1919.

96 *Ibidem*, 2.12.1919.

97 *Ibidem*, 24.02.1920.

98 *Ibidem*, 2.03.1920.

99 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 76.

100 Dec aquesta referència a la generositat de Joan Manuel Treserras i Ramon Batalla. Vegeu a Ramon BATALLA, *Pere Aguilera, alcalde republicà de Rubí*, [llibre en preparació].

van intervenir, entre d'altres, Marcel·lí Domingo, Lluís Companys i Francesc Layret. Potser va ser aquell mateix dia de la inauguració de la reforma del Centre que va succeir un fet que explica en Pere Aguilera a les seves memòries". Pere Aguilera va ser temps després alcalde republicà de Rubí. Layret va anar a la seu del Centre Democràtic Republicà:

"va quedar admirat de la gran sala d'espectacles amb les seves llotges, les dues galeries al voltant de tota la sala, les baranes de ferro amb passamà bombat de fusta noble i va dir-nos:

"-Nois, això és una obra de gegants!...

"Com deveu saber, en Layret estava impossibilitat de totes dues cames i el portava d'un lloc a l'altre, com si fos una nina, un jovenàs, grassó encara que baixet. Quan ja havia vist tota la sala, Layret va voler veure totes les altres dependències (joc de billar, de cartes, biblioteca i secretaria) i, com que damunt d'aquests cinc departaments hi ha el saló de cafè, s'hi podia anar directament pujant per una escala de fusta de les dites de cargol. Quan sortíem de la biblioteca va veure la porta de la secretaria que donava a aquesta escala i va dir-me:

"-I aquí què hi ha?

"-L'escala de cargol que puja al cafè - vaig dir-li.

"-Doncs vull pujar per aquí - contestà ell.

"I ací va sorgir el problema. El minyó que sempre el portava a coll, que ja he dit que estava gras, va dir-li que no podia ser, que tots dos junts no passaven per l'escala i aleshores jo, que tenia dinou anys, vaig dir-li que no es preocupés, que ja el pujaria jo. El vaig pujar i encara avui, al recordar-ho, m'emociona el record d'aquell gran home que, si la seva intel·ligència hagués pogut pesar-se, hauria pesat tonelades, no arribava a cinquanta quilos".

El republicanisme catalanista de Layret

El codi civil espanyol de 1889 reconeix el codi civil català, que s'havia de recollir en un apèndix. Es crea una comissió el 1899 per fer un avantprojecte d'apèndix. No es fa mai efectiu. Hi ha un problema afegit: el codi civil català no s'ha renovat des de 1714 no hi ha hagut activitat parlamentària catalana, estava congelat i envellit; a més, el Tribunal Suprem va decidir sentències contra el dret català. Caldran 33 anys fins

que el Parlament de Catalunya el recuperi en virtut de l'Estatut de 1932 i es pugui fer legislació civil altra volta.¹⁰¹ L'any 1913 Layret participa en un míting al Teatre Tívoli de Barcelona en pro del Dret Civil català i "contra la centralización de las oposiciones a Notarías".¹⁰² L'acte es va celebrar amb

*"un entusiasmo inmenso y enorme concurrencia (...) Abierto el acto por el Sr. Domenech y Montaner, pronunciaron fogosos y enérgicos discursos contra el funesto Decreto, (...) Massot, Corominas, Trías y Giró, Cambó, Layret, Verdaguer y Callís y nuestro apreciable amigo y compatriota Manuel Folguera Duran, siendo todos ellos objeto de grandes ovaciones y aplausos. En medio del mayor entusiasmo fué aprobada la siguiente única conclusión: "En estricto cumplimiento de la ley general, la provisión de notarías vacantes de Cataluña y demás regiones de Derecho especial se ha de hacer precisamente dentro de su territorio."*¹⁰³

L'abril de 1920 al Congrés Layret diu:

*"Nosotros creemos que una gran parte de las instituciones del Derecho catalán no responde al espíritu ni a las necesidades de nuestro tiempo. ¿Por qué? En primer lugar, porque es muy curioso que precisamente aquellos que son los principales responsables de que el Derecho catalán no haya podido progresar, porque a principios del siglo XVIII mataron la fuente legislativa de donde ese Derecho podía nacer, sean ahora los que le dirijan reproches y anatemas por lo anticuado de algunas de sus instituciones. En segundo lugar, porque, al fin y al cabo, como decía antes, el Código civil no representa ninguna superioridad en cuanto a estas instituciones que hacen referencia al Derecho catalán, y además, porque creemos que la modificación de este Derecho ha de ser una obra del propio pueblo catalán, no ha de ser una obra de aquellos que son extraños al espíritu, a la naturaleza, a la génesis de este mismo Derecho."*¹⁰⁴

Més encara no vol desaproveitar l'ocasió per deixar clar que la seva absència en un acte a la ciutat el maig de 1920 en pro del Dret Civil no va ser deliberat:

"El Diputado a Cortes por este Distrito D. Francisco Layret ha manifestado al Presidente de la Academia de Jurisprudencia que no habiendo asistido al mitin Pro Dret Catalá celebrado en

*la mañana del domingo último en nuestro Teatro Principal por no habérsete invitado, tenía interés en hacer constar, y le rogaba lo hiciese público, que se adhería enteramente a las conclusiones en el mismo adoptadas.”*¹⁰⁵

La defensa de la llengua catalana és una de les constants de Layret. L'any 1915 signa un manifest amb motiu de la Diada de la Llengua Catalana amb personalitats reunides al CADCI el 4 de desembre:

“Recents escomeses rancunioses de que ha estat objecte la llengua de Catalunya al Parlament espanyol, han fet créixer en la opinió catalana el sant anhel de glorificar al nostre idioma i de restituir lo al lloc sobirà que li pertoca i que la imposició tirànica de l'Estat unitari s'entossudeix a negar-li.”

Proposen entre d'altres reivindicacions:

“Primer. Que en les escoles públiques de Catalunya sigui obligatori ensenyar als deixebles en l'idioma català.

“Segon. Que en les Universitats, Instituts i Escoles Normals de terra catalana s'estableixin càtedres, també obligatòries, de Llengua, Historia i Literatura catalanes.

“Tercer. Que per a exercir qualsevol càrrec pública Catalunya, sigui també obligat, conèixer perfectament la llengua catalana parlada i escrita.”

Demanen que els ajuntaments s'adhereixen a aquestes reivindicacions. Firmen, entre altres, Per la Unió Catalanista, Martí i Julià; per la Lliga Regionalista, Raimon d'Abadal; pel Centre Nacionalista Republicà, Pere Corominas; pel Bloc Republicà Autonomista, Francesc Layret; per *El Poble Català*, Pere Corominas; per *l'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gracia*, Antoni Rovira i Virgili.¹⁰⁶

101 Albert BALCELLS, *op. cit.*, p. 479-483.

102 *Revista de Sabadell*, 23.02.1913.

103 *Ibidem.*, 25.02.1913.

104 *Diario de las Sesiones de Cortes*, *op. cit.*, 27.04.1920.

105 *Revista de Sabadell*, 5.05.1920.

106 *Ibidem.*, 25.12.1915.

107 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 127-129.

108 *Diario de las Sesiones de Cortes*, *op. cit.*, 7.01.1920.

109 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 112.

110 *La Lucha*, 4.05.1918.

En aquesta direcció de defensa del català el 7 al 14 d'abril de 1918 es celebra el Segon Congrés Universitari Català, en què Francesc Layret fa una ponència amb el títol de “Catalanitat a la Universitat”,¹⁰⁷ on diu: “La primera afirmació que calia fer, és que el nostre idioma fos el de la Universitat, perquè no hi hagués un trenc entre el llenguatge del poble i el llenguatge de la Universitat [...]. No hi havia d'haver desacord ni divorci entre el més alt centre d'ensenyament, la Universitat, i el sentir del nostre poble [...] cada poble ha de contribuir d'una manera original i característica al patrimoni de la cultura universal [...] la catalanitat de la universitat i de la cultura, més que a singularitzar-se, ha de consistir a aportar el nostre esforç i l'esperit del nostre poble al patrimoni espiritual de la humanitat.”

199

Layret i la lluita de classes

Aquells historiadors que pretenen oferir-nos un Layret equidistant entre els obrers i els amos s'equivoquen molt. Layret ho té molt clar i actua tota la seva vida amb consciència:

*“El patrono es un parasitario que ha de desaparecer forzosamente en el transcurso del tiempo y el elemento obrero, el trabajo, es el elemento único de la producción.”*¹⁰⁸

Dimiteix el govern d'Eduardo Dato i la presidència del Consell de Ministres passa a Manuel García Prieto; el rei Alfons XIII crida Francesc Cambó, el qual abandona l'Assemblea de Parlamentaris: la Lliga entra el govern. Cambó és ministre de Fomento entre març i novembre de 1918.¹⁰⁹ Layret critica la seva poca actitud:

“Davant l'exemple que tenim a la vista, és forçós que es desenganyin aquells que cregueren que les aspiracions catalanes podien estar representades per una agrupació de dreta. Els partits d'aquesta índole representen idees mortes i el nostre esdevenidor, les nostres aspiracions, la nostra Catalunya, es una cosa viva i fecunda que no pot avenir-se amb cap tendència conservadora.”¹¹⁰

En els debats entre gener i febrer de 1920 al Congreso de los Diputados, Layret s'enfronta durament als representants de la Lliga, a Francesc Cambó i a Joan Ventosa.

Sobre la lluita de classes, Layret diu al Congreso de los Diputados:

“En el movimiento obrero no existe una masa que siga a unos hombres, en Cataluña, cada uno de los obreros es dirigido y es director a la vez. [...] y queréis que las cárceles se llenen de gente, y que los obreros de Cataluña no puedan respirar, y que después de haber sido acosados por hambre por la clase patronal, ahora sean acosados por las bayonetas y por las armas de la ley por parte del Poder público, de lo que ocurra en Cataluña, de lo que allí pase, no será responsable la organización obrera catalana, sino la burguesía catalana y vosotros, el Poder público, que tenéis el deber de amparar el derecho y la justicia, para todas las clases sociales sin distinción. [...] Para rectificar muy brevemente las últimas palabras del Sr. Cambó [...]. El Poder público ayer ha clausurado los Sindicatos, ordenó la detención de los directores de las colectividades obreras y de los obreros sindicados, y yo pregunto al señor Cambó y al Gobierno: ¿Creen SS. SS. que por ese camino y con esa actuación del Poder público se llegará nunca a una era de paz y de concordia? Yo estoy plenamente convencido de lo contrario.”¹¹¹

El diputat de la Lliga Joan Ventosa vol negar l'evidència de la lluita de classes i el seu paper llastimós:

“hablamos de una lucha que hay allí planteada, no entre patronos y obreros, Sr. Layret, sino —entre elementos que tienen concepción radicalmente distinta del orden social, puesto que unos entienden que debe fundarse sobre principios de régimen democrático y de civilización cristiana, y otros estiman que debe basarse sobre el comunismo y la dictadura del proletariado para una finalidad puramente material.”¹¹²

Pocs dies després Layret respon:

“España el único país en que se considera nefando y cosa vitanda mantener tratos con las representaciones de los Sindicatos.”¹¹³

Però, és més, Layret s'avança a plantejaments que semblen, ara, molt moderns. Vegeu aquesta frase que ens remet a Ernesto Laclau i Íñigo Errejón: *“Abajo, hay un pueblo hambriento y desesperado. Arriba, una orgía de intereses y de codicias.”¹¹⁴*

El llarg camí del catalanisme roig

La trajectòria política de Francesc Layret ve determinada per una gran visió estratègica. La dimonització d'aquest primer republicanisme del segle xx com a lerrouxista, però, ens impedeix veure les grans realitzacions que provoca al país. El republicanisme del començament de segle xx es converteix en un partit de masses, que copia el model laborista anglès. Un dels que precisament importa aquest coneixement i el publicita és el sabadellenc Joan Salas Anton. Aquest republicanisme no és catalanista, però aconsegueix connectar amb amplis sectors de la classe obrera. Per aquesta raó l'any 1910 Gabriel Alomar escriu:

“El fracàs de la nostra esquerra és haver obrat sempre com a partit de centre, sense preocupar-se d'aquesta feina que havia d'haver estat la primera de totes: atreure's a una política catalana i afirmativa la massa obrera, adoptant amb sinceritat els seus ideals, que són els de tota la veritable esquerra. Improvisant a Catalunya una forma europea i catalana a un temps, dels gran socialisme internacional.”¹¹⁵

Layret comença com a líder de les joventuts republicanes i es fa de la Unió Republicana. Del 18 al 20 d'abril de 1908 es celebra el Congrés de les Joventuts Republicanes, formada per les joventuts del Centre Nacionalista Republicà, del Partit Federal, de la Unió Republicana i una delegació de joves de la Unió Catalanista que Presideix Francesc Layret.¹¹⁶ L'any 1906 es crea un corrent polític anomenat Centre Nacionalista Republicà entorn d'*El Poble Català*.¹¹⁷ L'any 1909 es crea Esquerra Catalana amb Unió Republicana i federals,¹¹⁸ que treuen sis regidors a Barcelona.¹¹⁹ L'1 d'abril de 1910 es funda la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR) amb el CNR, UR i els federals.¹²⁰ Es forma un directori format per Josep Maria Vallès i Ribot, que n'era el president, i amb Pere Coromines i Francesc Layret de vicepresidents. Companys és el president de les Joventuts de la UFNR.¹²¹ Francesc Layret envia una carta a Companys:

“dins de l'U. F. N. R. hi caben des dels més intransigents i radicals nacionalistes fins aquells que com el que parla, no admetem l'idea de pàtria contra Catalunya o sense Catalunya, però que amb la base de la pàtria catalana, concebim i 'sentim' també una pàtria espanyola i una pàtria general humana.”¹²²

El 31 de maig de 1914 Layret abandona l'UFNR pel Pacte de Sant Gervasi amb els radicals.¹²³ El 6 de maig de 1915 es funda el Bloc Republicà Autonomista (BRA) amb Marcel·lí Domingo, Gabriel Alomar, Francesc Layret, Conrad Roure i Àngel Samblancat.¹²⁴ Les raons de creació del Bloc Republicà Autonomista les explica Layret:

“Desvetllar l’esperit revolucionari de les masses, atiar la fe i l’optimisme del poble; dir-li, cridar-li que venia fatalment, necessàriament una fecunda transformació en la marxa de la vida pública [...] i que, per tant, tanqués les orelles a la veu dels pessimistes, al plany dels cansats i que no creïés ni es deixés influir pels que proclamaven que l’era de les revolucions havia acabat.”¹²⁵

1917 es funda el Partit Republicà Català (PRC) per la fusió del BRA, la Joventut Republicana de Lleida, amb Lluís Companys i gent de la desapareguda UFNR.

111 *Diario de las Sesiones de Cortes, op. cit.*, 7.01.1920.

112 *Diario de las Sesiones de Cortes, op. cit.*, 11.02.1920.

113 *Diario de las Sesiones de Cortes, op. cit.*, 17.02.1920.

114 *L’Avenir*, 18.12.1920.

115 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 71.

116 Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català i la restauració monàrquica (1875-1923)*, Barcelona: Albertí editor, 1972, p. 230 i 256; Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 73.

117 Joaquim FERRER, *Ibidem*, p. 69.

118 Ramon ARNABAT, *Notes sobre Francesc Layret i el seu temps 1880-1920*, Vilafranca del Penedès: l’Ajuntament, 1986, p. 13.

119 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 73.

120 Santiago ALBERTÍ, *op. cit.*, p. 293.

121 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 73-79.

122 *El Poble Català*, 19.09.1912.

123 Santiago ALBERTÍ, *op. cit.*, p. 382.

124 *Ibidem*, p. 185; Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, *op. cit.*, p. 45; Ramon ARNABAT, *op. cit.*, p. 11.

125 *La Lucha*, 24.11.1917; Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 90.

126 *La Lucha*, 5.05.1918.

127 *La Lucha*, 9.12.1918.

128 *catalán*, Barcelona: Penguin Random House, 2018, p. 184.

Per si encara no ha quedat prou clara la reflexió i l’actitud de Layret:

“Cal que a Catalunya existeixi un partit obrerista català. Si aquest partit existís jo hi pertanyeria, però aquest partit no poden crear-lo els polítics, ha d’èsser obra dels mateixos obrers, els intel·lectuals no poden fer altra cosa que sumar-s’hi. No són ja possibles les revolucions solament polítiques. El món va més enllà [...], les revolucions són ja socials. És clar que portaran canvis polítics! Però l’essència serà de revolució social. Per això els antics partits liberals clàssics pateixen crisis o desapareixen. En canvi, les organitzacions obreres creixen.”¹²⁶

L’any 1918, a les eleccions, es presenta la Coalició d’Esquerres entre PRC i PSOE i intenta una gran coalició de PRC, PSOE, UGT i gent de la CNT amb l’aquiescència de Salvador Seguí en les eleccions de 1920, frustrades pel seu assassinat. Com veurem més endavant.

201

Catalunya i el dret a la lliure determinació

Vinculat a l’argument de posar al dia el Dret Civil català, Layret propugna un Parlament dotat de plena llibertat per legislar:

“Així com abans van vendre Catalunya en pactar amb la monarquia, ara han tornar a vendre-la, dient que són possibles certes solucions i algunes transaccions que seran perjudicials [...] per a nosaltres queden al marge de l’Estatut, tots els problemes polítics. I així el problema social, que té dos aspectes, l’obrer i l’agrari, en l’Estatut redactat per la ponència continua confiat al Poder Central. És a dir, que en el futur Parlament català, el problema social no podrà ésser solucionat, perquè no entrarà en les seves atribucions. Per a nosaltres, que el Parlament català pugui legislar sobre tots els problemes polítics té una importància extraordinària. Perquè el Parlament català no seria tal Parlament, si la legislació d’aquest no afectava els interessos morals i materials dels catalans.”¹²⁷

La Primera Guerra Mundial s’acabarà l’11 novembre 1918, però uns mesos abans, el 8 de gener del mateix any, el president dels Estats Units d’Amèrica, Woodrow Wilson, feia pública la Declaració de Catorze Punts que pretenia redefinir les fronteres dels imperis adequant-los a les realitats nacionals preexistents a Europa.¹²⁸ En aquest context el PRC fa un comunicat:

“I perquè ho són, els representants de la vella política, de la política morta, des del Govern fins al més insignificant cacic, fan tota mena d’esforços per coaccionar la lliure voluntat dels municipis catalans. [...] feu-los palesa la vostra decisió d’obtenir una àmplia autonomia dels municipis conjuntament amb la plena autonomia de Catalunya, però no l’una sense l’altra, sinó ambdues a l’hora.”¹²⁹

El 10 de novembre de 1918, el dia abans de l’armistici, en una conferència Francesc Layret demana a la Mancomunitat que convoqui una assemblea d’ajuntaments que demanin a la futura Societat de Nacions una intervenció a favor del dret a l’autonomia.

202

“Un dels aspectes de la doctrina Wilson es fonamenta en el reconeixement de les nacionalitats, que, sigui la que sigui l’extensió dels seus territoris, tenen igual capacitat de dret. Aquest principi ens porta als catalans, a parlar del nostre problema. Els nostres principis nacionalistes són ara proclamats per un demòcrata i fins i tot han estat reconeguts per la Constitució dels Soviets de Rússia. Veieu doncs, la raó que teníem quan dèiem que el principi nacionalista no era un principi arcaic i atàvic, sinó un credo de llibertat i de Dret que havia d’ésser defensat pròpiament per les esquerres i mai no encarnat per les dretes.”¹³⁰

El 15 de novembre es fa una proposició de llei al Congrés amb republicans com Marcel·lí Domingo o Julià Nogués deia: “*El Congreso concede a Cataluña la autonomia integral*”.¹³¹ És rebutjada. Un any abans, el 1917, el mateix Marcel·lí Domingo escrivia: “Però no es Catalunya qui vol separar-se d’Espanya. Al contrari. És Catalunya qui demana en veu alta el que tot Espanya demana en veu baixa.”¹³² La Mancomunitat fa un proposta d’Estatut a mida de la gent de la Lliga. Layret escriu al desembre de 1918:

“Aquest Estatut no és el nostre, perquè el trobem poc autonomista, sacrificat per la Lliga als seus interessos de classe [...]. Perquè si en el Parlament català anem a la solució de tots el problemes que ara agiten el món, aleshores els ciutadans s’interessaran pel Parlament, creant una majoria d’esquerra i acabant amb el domini de la Lliga.”¹³³

Layret el 23 desembre escriu:

“L’Autonomia de Catalunya [...] és per nosaltres una

cosa viva, nosaltres sentim la consciència de la nostra personalitat [...] però Cambó ha de tenir en compte que Catalunya, més tard o més d’hora, sabrà castigar els qui li feren traïció. En els homes de la Lliga no hi ha esperit de sacrifici. Prefereixen ocupar llocs en el ministeri, el cotxe engalanat i els afalacs de la Cort, a l’exili o al calabós de la presó han passat llargs i dolorosos dies altre homes més sincers, més revolucionaris.”¹³⁴

Marcel·lí Domingo, a l’assemblea del 21 de desembre de 1918 de la Mancomunitat, fa la següent proposta: “L’Assemblea de la Mancomunitat acorda declarar-se Assemblea Constituent amb el primer mandat de redactar un Estatut d’Autonomia de Catalunya”. El 25 de gener de 1919 s’acordà un nou projecte i el PRC s’hi mostra favorable.¹³⁵ Parlamentaris catalans com August Pi i Suñer, amic de Layret, del PRC per Figueres, i també Francesc Cambó, Felipe Rodés, Bartolomé Trías, Juan Ventosa, Julián Nogués, Juan Moles,¹³⁶ fan una proposta al Congreso el 18 de febrer de 1919:

“El Congreso invita al Gobierno a someter a referéndum individual, en el que puedan tomar parte todos los electores de las cuatro provincias cata-

129 Comunicat del PRC signat per Francesc Layret i Ramon Noguera a Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 72.

130 Afers, op. cit., p. 137; *La Lucha* 11 i 12.11.1918.

131 Albert BALCELLS, op. cit., p. 111.

132 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, op. cit., p. 102.

133 *La Lucha*, 2.12.1918.

134 *La Lucha*, 25.12.1918.

135 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 147-148 i 71-73.

136 *Diario de Sesiones*, Congreso de los Diputados, 19.02.1919 i *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, op. cit., p. 151.

137 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 5.03.1920.

138 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 63-67.

139 *La Lucha*, 21.07.1918.

140 *La Lucha*, 11.11.1918.

141 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 7.08.1919.

142 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 5.03.1920.

143 Santiago ALBERTÍ, op. cit., p. 468.

lanas, el Estatuto de autonomía formulado por la Mancomunidad y los representantes en Cortes de Cataluña. Para este referéndum se aplicarán las disposiciones de la vigente ley para la elección de Diputados a Cortes, aquellas que el Gobierno dicte para asegurar la libre emisión del voto y la más escrupulosa comprobación de las votaciones. Palacio del Congreso 18 de febrero de 1919."

Layret el març de 1920 diu en el Congreso de los Diputados:

*"va abriéndose paso esta nueva orientación y esta nueva realidad de que en lo futuro la política internacional no habrá de ser política de ambiciones imperialistas ni de conquistas; que la política internacional habrá de cambiar por completo, porque habrá de asentarse sobre el principio de la libre determinación de los pueblos, de que se hizo bandera durante los cuatro años largos de guerra."*¹³⁷

Hem passat, doncs, de la vella formulació del pacte sinal·lagmàtic del republicanisme pimarçallà del segle XIX a la formulació moderna del dret a l'autodeterminació. No és el lloc on fer-ho, però són dues formulacions molt similars.

Layret, un polític revolucionari

El període que porta als darrers tres anys de vida de Layret està fortament influït pel que significa la revolució russa, que estremeix el món. D'una banda, els de dalt que temen una reacció dels de baix i, d'altra banda, hi ha la classe treballadora i la intel·lectualitat d'esquerreres al món, que s'ho miren amb una extraordinària simpatia. Entre juny i juliol de 1918 es celebra el Congrés de Sants de la CNT una formidable expressió de la potència del moviment obrer català liderat per Salvador Seguí¹³⁸ amb 164 delegats representant a 73.000 obrers. Layret diu en aquells mateixos dies:

*"s'entreveu una profunda revolució a tots els països. Les revolucions polítiques són substituïdes per les socials [...] Tinc fe en les classes treballadores del nostre país que tenen un sentit moral més alt que en altres llocs i un respecte a la personalitat i dignitat humanes que han posat de manifest en totes les revolucions."*¹³⁹ I també:

"No ho resoldrem amb les pensions obreres, assegurances socials, augment de salaris, disminució de la jornada de treball, etcètera. Tot això està molt bé, però no resol el punt fonamental [...] I el punt fonamental és un traspàs de poder".¹⁴⁰

Layret ho veu clar, i pel juliol de 1919 diu al Congreso de los Diputados unes frases que esgarriren la classe política d'aleshores:

*"la revolución rusa, [...] representa un traspaso de poder así como la Revolución francesa representó el traspaso del poder de la nobleza, del clero y del Ejército a la clase media, a la burguesía, que desde entonces ejerció el Poder político y económico, hoy, merced a la revolución rusa, nos hallamos en otro traspaso del poder, en el traspaso del Poder político y económico de la clase burguesa a la clase proletaria, de manos de la clase media a manos de los obreros, y, nos guste o no nos guste, a eso vamos fatal e indeclinablemente."*¹⁴¹

203

Per si fos poc, demana el reconeixement d'Espanya del nou estar soviètic al març de 1920:

*"la revolución rusa es un acontecimiento tan memorable y de tanta transcendencia en nuestros días, como lo fué en los suyos la revolución francesa, y que la nueva Humanidad se forjará dentro de los principios que la revolución rusa ha proclamado, no habría cuestión para resolver este problema [...]. Es principio del Derecho internacional clásico que para el reconocimiento de los Gobiernos se prescinde de las ideas que ellos representan, y signifiquen; que se acepta únicamente la cuestión de hecho [...] es una realidad evidente, innegable que [...] el Gobierno de los soviets domina actualmente -dentro del territorio de Rusia; es una autoridad de hecho, es una autoridad que existe, que tiene una realidad. Y si es principio del Derecho internacional la aceptación de los Gobiernos de hecho, ¿qué razones ni qué motivos puede haber para no reconocer oficialmente el Gobierno de la República rusa? [...] porque la política internacional va dejando de ser obra de diplomáticos, para convertirse en obra de los pueblos."*¹⁴²

Per si fos poc, Layret proposa l'adhesió del PRC a la III Internacional; és la primera organització política catalana i espanyola a fer-ho.¹⁴³

La conferència a Sabadell sobre la creació d'un partit comunista

El 3 d'abril de 1920 Layret fa una importantíssima conferència al Círcol Republicà Federal de Sabadell organitzada per la Joventut Republicana Federal. La *Revista de Sabadell* se'n fa ressò: "*Las Juventudes Socialistas de Madrid han acordado transformarse en partido comunista; parece que también el diputado a Cortes por este distrito Sr. Layret se propone fundar el partido comunista*".¹⁴⁴ Va ser una conferència per la que va rebre tota mena de crítiques. Per exemple *La Publicitat* ataca Layret: "*Empezó siendo salmeroniano y hoy lo vemos leninista. Y de Salmerón a Trotski la diferencia es tan grande que ni el transcurso de veinte años bastan para explicarla*".¹⁴⁵ Preparant l'exposició vam trobar una amplíssima ressenya al diari *El Sol* de Madrid del 3 d'abril de 1920! Creiem molt probable que fos Francesc Madrid qui assistís a l'acte i en fes l'àmplia nota, tot i que no va signada. Per la seva extraordinària transcendència ens ha semblat necessària transcriure-la sencera:¹⁴⁶

"El sábado por la noche celebróse en el Centro Republicano Federal de Sabadell una velada en honor de los concejales elegidos en las recientes elecciones municipales por haber tomado posesión de sus cargos. Este acto fue organizado por la Juventud Republicana Federal y estuvo presidido por el secretario de esta entidad D. Isidro Vive quien dirigió una palabra para decir que este acto, además de ser un homenaje a los concejales elegidos, era un acto político en el que el diputado por el distrito D. Francisco Layret haría declaraciones sobre la política española. Acto seguido habló, por los nuevos concejales el que lo es por el partido radical José Vilanova. Por último, habló el diputado señor Layret, quien dijo que sus primeras palabras las dedicaba a aquellos compañeros que estaban presos arbitrariamente en la cárcel de Sabadell (Ovación). Para ellos nuestras primeras palabras y nuestros esfuerzos. Nuestros compañeros son honrados obreros que están presos no por delitos que hayan cometido. Lo están porque sin que se les haya tomado declaración. Y antes de ingresar en la cárcel sufrieron escarnio en sus personas (grandes aplausos). Al honrado

pueblo de Sabadell, (que jamás había provocado un conflicto punible, se encontró un día con que fué la clase patronal la que provocó el conflicto, declarando el "lock-out" para adherirse al resto de la clase patronal de Cataluña, sin que en Sabadell hubiere ocurrido suceso alguno que pudiera justificar tal medida. ¿Qué pasó? Pasó que cuando el año pasado se declaró la huelga general, la autoridad encarceló al Comité de huelga y a honradísimos obreros que nada hicieron; pero como la autoridad no es imparcial, la autoridad, en lugar de encarcelar al Comité directivo de la Federación Patronal de Cataluña, continuó encarcelando a los obreros. (Ovación.) Aún se han cometido más actos indignos en Sabadell. Se ha dado el caso encarcelar a los obreros, y después de atarlos, se les ha maltratado. Y los presos que merecen el respeto humano de todas las personas, han sufrido persecuciones inicuas. Y esto no es cosa de hombres, es cosa de fieras, y a las fieras se las acorralla y... (Una gran ovación no permite oír el final del párrafo.) Hecho de nuevo el silencio, el señor Layret dice: ¿Cómo han ocurrido estos hechos? En la Casa de la Ciudad, en el Ayuntamiento, que es la verdadera Casa del Pueblo han sido maltratados los presos en el antedespacho del alcalde y en la sala de las Comisiones. Yo os digo que se debe hacer responsable, además de aquellas personas que cometieron el delito, al que lo consintió en donde él tenía jurisdicción: al alcalde. (Grandes aplausos.) Por fin, a última hora, se ha podido lograr la instrucción de un expediente para hacer responsables a los autores de las palizas a obreros. (Se refiere el orador al sumario que por la autoridad civil se ha ordenado instruir para esclarecer los hechos que se desarrollaron en las Casas Consistoriales de Sabadell. Nosotros queremos que caigan los que han sido responsables de los atropellos cometidos. Yo esperaba recibir telegramas de las fuerzas vivas de la población protestando contra estos atropellos; pero han callado. De estos atropellos, dentro de poco hablaré en el Congreso, a pesar de que en el Parlamento nadie hace caso de estas cosas que afectan a la dignidad. Por cierto, he pedido la cátedra del Ateneo, para explicar

a la opinión pública de España estos atropellos. Muchas veces habréis oído decir a las clases conservadoras que aquí se debe hacer una política de represión, como se hace en Europa. Y yo digo: ¡Ojalá se hiciese esta política exactamente igual a la de los Gobiernos extranjeros! Los políticos que se denominan conservadores en el resto de Europa, puestos en España, son políticos de la extrema izquierda. Millerand que ha iniciado la idea de renovar las relaciones diplomáticas con el Vaticano, al encontrarse ante una huelga ferroviaria de verdad, no como la que hemos tenido en España (Risas.), no imaginó resolver la huelga encarcelando al Comité de huelga, que es lo que hubiese hecho cualquier político de España. Millerand dijo que la huelga era una huelga revolucionaria; pero pactó con los huelguistas. Aquí pactar con el Sindicato único es un delito nefando. Anuncia para dentro de breve tiempo una conmoción social, y dice que los de arriba piensen en el trato a los de abajo, y que de lo que suceda entonces tendrán los de arriba la culpa, por los odios que han acumulado con su política. Yo les digo a los ricos: ¡Pensad que os pueden pagar con la misma moneda, y vosotros seréis los culpables! Pasa a examinar la actitud de la política española, y dice que va a hablar en nombre propio pues quiere asumir la responsabilidad de cuanto diga. Hoy, no nos hemos de engañar, los partidos republicanos están en crisis. El partido republicano no tiene razón de existir. Dice que fué posible la República cuando murió el rey D. Alfonso XII, cuando el Ejército estaba dividido y desde París Ruiz Zorrilla dirigía aquella Asociación Militar Republicana, que también fué posible la instauración de la República en 1898 cuando se perdieron las colonias; en 1909, en que ya se proclamó la República en muchas ciudades catalanas; pero el resto de España prefirió hacer caso de La Cierva, que dijo que esto era un movimiento separatista, y los republicanos de fuera de Cataluña les dejaron

solos; Y el 1917 en que se acordó la huelga general en toda España. Dice que en aquella fecha los obreros respondieron lanzándose a la calle; los que no respondieron fueron los republicanos, (que se quedaron en casa, y, por último, la ocasión que hubo también para implantar la república fué en 1918, a raíz del Armisticio. En aquel momento cundió el pánico en las altas esferas, viendo en peligro sus coronas. Eran un ejemplo la rapidez con que caían las Monarquías más arraigarlas: el zar de Rusia, el emperador de Alemania, el de Austria-Hungría, etc, etc.

“Las fuerzas conservadoras no tienen fuerzas para salvarlas, y tenían la esperanza de una República burguesa para salvarse de la revolución social que veían en lejanía. Esta fué la última ocasión para implantar una República burguesa. Ocasión que ya no se repetirá. Las clases conservadoras, que ya no sienten el primer momento de pánico, a pesar de no tener ningún interés en salvar a la Monarquía, ahora se han prestado a defenderla, porque ven que la revolución que se hará no será política sino social. Y se han puesto junto a las Monarquías porque han visto que, tras la corona, caería su régimen capitalista. Aquellas gentes que, cuando veían un arma se asustaban, ahora han sido las primeras en cogerlas para defenderse. Y esos hombres, que son aquellos que en Cataluña habían sentido el espíritu civil, han sido los primeros en postrarse delante del caballo de la primera autoridad militar de Cataluña. (Ovación.) Los obreros que continuaban en las filas de los partidos políticos han marchado de ellos porque se han convencido de que son la única fuerza revolucionaria organizada, y prefieren traer mejor una república social que la república burguesa a que aspiraban los partidos republicanos. Del partido republicano sólo queda el prestigio de algunos nombres y de fuerzas eminentemente personalistas. Ante esto, yo me hago la siguiente pregunta: Los partidos republicanos ¿hemos de continuar en esa labor? Yo no he nacido para Caballero del Santo Sepulcro, y, por lo tanto, no he nacido para velar muertos o ayudarlos a bien morir. Y yo entiendo que los partidos republicanos tienen que cambiar el camino que hasta ahora

144 Revista de Sabadell, 21.04.1920.

145 La Publicidad, 13.04.1920.

146 El Sol, 7.04.1920. Dec aquesta troballa a la tenacitat, l'encert, el talent i l'esforç de Josep Serrano Blanquer.

hemos seguido. Ensalza la figura de Pi y Margall, de quien dice que, si él está muerto, su programa está hoy bien vivo. Yo lanzo hoy una idea, que yo espero que será recogida por quien puede y debe recogerla: Hay en el mundo una sola fuerza revolucionaria; esta fuerza es la Tercera Internacional de Moscou y todos los que comulgan con ella, son los proletarios revolucionarios. ¿Por qué en España no hay una fuerza que tenga la eficacia de los partidos revolucionarios de Europa? Yo soy un admirador de la organización obrera de Cataluña, y yo entiendo que los dirigentes de la clase obrera deben recoger las experiencias de la lucha. Los generales, después de una derrota, examinan las causas de la derrota para no ser derrotados de nuevo. El “lock-out”, transitoriamente, ha sido una derrota, y para la Federación Patronal una relativa victoria. Debemos estudiar nuevos medios, para que cuando volvamos a la lucha ganemos la batalla. Mientras, hemos de procurar que no continúe la represión. Nuestro enemigo era más fuerte de lo que nos creíamos. Estudia el socialismo en sus dos formas de acción directa y acción política y dice que la guerra y la revolución rusa han unido la acción política con la acción directa. Los Soviets fueron una solución para la acción directa. Analiza una reciente circular de Zinovieff, en la que dice que tienen razón los que abominan del sistema parlamentario; pero no van a despreciar los medios que para la lucha les dé la burguesía democrática. Alude a unas declaraciones de Malatesta en defensa de la Tercera Internacional. Dice que es necesario la creación de un partido comunista adherido a la Tercera Internacional y a las órdenes de la organización obrera. La organización obrera tendría en su poder, firmada en blanco, la renuncia de los cargos a que fueren elegidos sus representantes. El partido comunista sería esclavo de la organización obrera. La obra principal estaría encomendada a la organización y la secundaria al partido político. Esta idea que lanzo no podemos ponerla en práctica los hombres políticos, porque se diría que es una nueva plataforma política. Esta idea debe nacer de la organización obrera. Pensad un momento en que se crea el partido comunista y

Figura 8. Façana principal i pati interior del Círcol Republicà Federal de Sabadell. Dècada de 1920. Edició postal (AHS).

que en las próximas elecciones salen diez diputados comunistas. Yo, que conozco el ambiente de Madrid, se el pánico que produciría esta elección y el cambio de política que causaría. De momento sería cambiada la política estúpida del conde de Salvatierra, e inmediatamente se cambiaría la política de España.

“Dice que por los anónimos que ha recibido sabe que la próxima lucha en el distrito de Sabadell será una lucha cruda, porque la Federación Patronal se ha empeñado en que no saldrá diputado. Elogia al proletariado, y termina diciendo que él no quiere otra representación que la del pueblo trabajador de Cataluña. Al terminar el Sr. Layret es ovacionado, y gran parte del público se acerca

a felicitarle por su discurso, que ha durado dos horas menos quince minutos.”

Activitat al Congreso de los Diputados

Cal recordar que l'activitat de Layret és marcada per l'estat de guerra vigent entre el 2 de setembre de 1919 i el 31 de març de 1922. Un any i mig en estat de guerra.¹⁴⁷ L'esperit amb què comença la seva activitat parlamentària és clar:

*“Como la ineficacia de nuestra actuación en las Cortes está demostrada, nuestra actitud, debe ser de irreductible oposición, sin paliativos. Franca-mente revolucionaria, haciendo allí la obra de agitación que la continuada suspensión de garantías y estado de guerra no nos permiten realizar en el periódico y en el mitin. Nada de pactos con los partidos monárquicos. Los republicanos y socialistas solos, haciendo una guerra sin tregua ni cuartel al régimen y sus hombres. Esta debe ser nuestra actitud.”*¹⁴⁸

Tanta era l'expectació creada que fins i tot la *Revista de Sabadell* anuncia quan Layret surt de Barcelona per anar al Congreso de los Diputados: “Anteanoche salió para la Corte el Diputado a Cortes por este distrito D. Francisco Layret”.¹⁴⁹

Posarem un petit tast d'algunes de les seves intervencions al Congreso. Layret critica la patronal de tenir un servei de policia particular: el sometent. L'1 de gener de 1920 el *Diari de Sabadell* l'òrgan de la Lliga publica un atac a Layret:

“El senyor Layret [...] se'ns manifestà una vegada com un home que no sap judicar la qüestió social des d'un pla elevat, lliure de tota adulació, sinó d'una manera del tot apriorística, apassionada, incompleta [...]. Només per donar una idea de la seva falsa posició, citarem el retret que fa ell a la Federació Patronal pel fet de

tenir una policia especial per al seu servei. Pel senyor Layret això és un crim. No vol entendre que tothom té dret a crear-se un cos de policia per a ús particular i a convertir-se, inclús en policia d'un mateix [...] no sabem si és senyal de candidesa o d'una cosa mil vegades pitjor”.¹⁵⁰

Layret ataca al govern:

*“Y ¿en qué forma se practica la detención de esos individuos? Suponiendo, lo que no ha habido, que estuviera en las facultades del Gobierno el usar arbitrariamente de las que la suspensión de garantías concede, esas detenciones, para practicarlas, necesitaban como razón que el Gobierno entendiera que era peligroso que aquellos individuos continuaran en libertad, para que no pudieran dirigir un movimiento que ellos quieren reputar, sin serlo, de sedicioso y de revolucionario; pero, una vez detenidos parece lógico, y natural que se tuviera con ellos todas aquellas consideraciones que la persona humana, incluso en el caso de ser delincuente, merece, y todavía más cuando no se trata de delincuentes, cuando no se trata ni siquiera de procesados, cuando se trata única y exclusivamente de meras detenciones practicadas por la autoridad gubernativa.”*¹⁵¹

207

Crítica l'exèrcit:

*“En cambio, en España, el Ejército, durante el siglo XIX se ha ido formando en una mala escuela de las guerras civiles; no ha estado ávido de combatir al extranjero, sino ávido de combatir siempre sus propios hermanos.”*¹⁵²

L'agost de 1919 Layret apel·la el govern i demana indults:

“Pues bien, en Barcelona existen todavía una infinidad de detenidos por orden del gobernador civil, que continúan presos en las cárceles de aquella ciudad. Según noticias que he recibido, pasan de 40 los detenidos gubernativamente en Barcelona. Otro ruego, que hace referencia, en particular, al Sr. ministro de Gracia y justicia, pero que viene a extenderse a todo el Gobierno, referente al indulto de carácter general prometido por el Gobierno. Parece que ese indulto trata de concederse únicamente a aquellos sobre quienes ha recaído ya condena.”

Sobre la hisenda pública explica un dels mals de les polítiques fiscals espanyoles que venen de lluny i que,

147 Albert BALCELLS, *op. cit.*, p. 174.

148 *La Publicidad*, 4.06.1919 [entrevista Francesc Layret].

149 *Revista de Sabadell*, 31.12.1919.

150 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, *op. cit.*, p. 16.14.

151 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 7.04.1920.

152 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 7.08.1919.

en part, encara perduren:

*“En el Ministerio de Hacienda se conoce al contribuyente de mala fe, se conoce a los que presentan recursos para la resolución de -esos mismos recursos; pero, así como se conoce muy bien la patología de nuestro régimen fiscal, no se conoce el funcionamiento normal de ese mismo régimen fiscal, y por esta razón los proyectos suelen presentarse viendo siempre al contribuyente como un defraudador (...) cuando se trata de un contribuyente individual, paga una cantidad mayor a la Hacienda que no una Sociedad anónima, a pesar de que la Sociedad anónima hace negocios en mayor escala.”*¹⁵³

208

L'estroncada campanya electoral de Layret de l'any 1920

Com hem dit, el mes de maig de 1920 es dissol el Parlament espanyol i es convoquen eleccions per al 19 desembre de 1920.¹⁵⁴ Al 10 d'octubre hi ha rumors sobre la continuïtat de Layret en la candidatura sabadellenca: *“Parece que el partido republicano catalán, en las próximas elecciones generales presentará a la reelección por nuestro distrito al Sr. Layret”*.¹⁵⁵

A finals de mes es convoca una reunió del Comitè del Partit Federal per al 3 de novembre al saló Cafè del Círcol Federal “per tractar de les vinents eleccions a Diputats a Corts”. En la reunió “s'acordà amb entusiasme haver vist amb satisfacció la encertada i valenta gestió del senyor Layret en la passada legislatura”.¹⁵⁶ Lluís Companys, en un escrit de suport a Layret dirigit a als electors sabadellencs, a l'article “De cara als fets es demostren les conviccions, no amb paraules”, afirma:

“I ara que sentim tota l'emoció de les heroïques hores que vivim, ens volem ajuntar amb tots aquells que treballin perquè triomfi los més aviat possible la revolució social transformadora de l'actual règim d'injustícies i iniquitats, que tantes condemncions havia merescut sempre per part d'aquells mateixos que avui ens califiquen d'extremistes”.

Anuncien que la Joventut Republicana Federal organitza una vetlla necrològica a la memòria del mestre del federalisme En Francesc Pi i Margall, en què participarà Layret.

A inicis de novembre Layret fa un acte a Santa Perpètua. El setmanari *L'Avenir* se'n fot de Turull sense complexos:

“Se'ns diu que el *pobre* milionari senyor Turull, candidat etern de rectories endintre, ha apujat el lloguer de tot un carrer de cases (posem-hi per exemple el de Sant Oleguer), d'una manera ben original. Els fa l'acera nova i els la cobra. Donem l'enhorabona als llogaters de dit carrer perquè encara el seu propietari s'aconsola en cobrar la acera amb l'augment de lloguer, encara que aquest augment sigui vitalici; podria exigir-los un tribut sobre les criatures...”¹⁵⁷

La batalla electoral es desenvolupa amb crítiques ferotges també al candidat de la Lliga:

“El *Diari de Sabadell* comença a ficar-se amb la propaganda que el senyor Layret va desentrollant pels pobles del districte per abolir el règim de les parceries, dient del comunisme tontades com aquesta «el comunisme no és altra cosa que l'apoderar-se del que és de l'amo», i moteja per últim al nostre candidat amb el nom de «l'escanya-pagesos». Cuidado, senyors nacionalistes de *doublé*, que ens estem enterant de les porqueries electorals que esteu preparant i no ens faltará temps de posar-ho en públic perquè a falta d'idees, que no en senti cap, us heu de valdre de fer vots amb plats d'arroç i ampolles d'aiguardent”.¹⁵⁸

El 14 de novembre de 1920 Layret participa en un míting a Sant Cugat del Vallès. *El Diluvio* en fa la crònica:

“El domingo se celebró el mitin de «rabassaires» viticultores en la sala del café Tadeo, cuyo lo-

153 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 13.08.1919.

154 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 76.

155 *Revista de Sabadell*, 8.10.1920.

156 *L'Avenir*, 30.10.1920 i 6.11.1920 i *Revista de Sabadell*, 8.11.1920.

157 *L'Avenir*, 6.11.1920.

158 *L'Avenir*, 13.11.1920.

159 *El Diluvio*, 18.11.1920.

160 *L'Avenir*, 27.11.1920.

161 *Revista de Sabadell*, 23.11.1920.

162 *La Veu de Catalunya*, 29.11.1920.

163 Sabem ara que el nom del Sr. Rodríguez era Andrés, *Diari de Barcelona*, 2.12.1920.

*cal estaba ocupadísimo por labriegos de dicha clase, para sentar los primeros jalones o bases que habrán de mejorar sus condiciones dentro de corto plazo [...]. A renglón seguido hablaron «rabassaires», representantes de sus camaradas de San Quirico, de Sabadell, de Sardañola, de San Cugat, de San Sadurní y de Tarrasa [...]. Corroboró lo expuesto el candidato a diputado a Cortes, don Francisco Layret. Haciendo historia, a grandes rasgos, del origen de la propiedad, manifestó que, si bien era de todos, como el aire que respiramos, el agua que bebemos y de múltiples y variadas maneras nos sirve de fuerza motriz, como el sol, la luz y la electricidad, que nos calientan e iluminan y que al igual de otros elementos atmosféricos y sustancias alimenticias necesitamos para vivir, es más razonable y justo que los fundamentos de derecho que sobre el lícito dominio de las tierras se inclinen a favor de los que con sus continuas labores la hacen rendir los diversos productos, convenientes e imprescindibles para el mayor bienestar de la Humanidad. Añadió que, comprendiéndolo así el gran estadista y concienzudo hacendista Mendizábal, procuró sacar ese dominio terrestre de lo que se llamó manos muertas con sus leyes desamortizadoras; pero que por malos reformadores en el gobierno de los bienes nacionales no se había conseguido apenas más riqueza en el Tesoro de la nación, ni positivos beneficios para los braceros e inteligentes que con su preferente atención se dedican a su cuidado y protección. De estas sus indicaciones dedujose, en una palabra, que solo se había conseguido sacar ese señorío de las tierras que poseían los frailes de hábito, para traspasarlas a los parásitos de levita. Terminó su peroración el señor Layret animando y ofreciéndose desinteresadamente a los trabajadores para alcanzar cuanto antes los más justos rendimientos que pretenden”.*¹⁵⁹

Tres dies abans de la seva mort Layret escriu sobre Pi i Margall:

“La seva actuació política fou la d’un apòstol i en ocasions la d’un vident més que la d’un home d’acció. Fou el defensor de totes les causes justes i no enterbo-

lia la visió de la justícia les impureses de la realitat en què pogués anar barrejada”.

L’*Avenir* publica tota mena d’eslògans: Pi i Margall. “Todo lo racional es real. El sueño presente es la realidad futura”. Un obrer: “Els de la lliga. Son els de sempre” i continua:

“Es va demanar la destitució d’En Bas i no es va demanar, en canvi, la destitució del general Arlegui, cap de la policia, i que, per tant, té una responsabilitat directa en què els atentats restin sense càstic i llurs criminals autors sense ésser descoberts”.¹⁶⁰

Les darreres 48 hores de Francesc Layret

Dia 29 de novembre de 1920

209

El dia 23 de novembre s’anuncia que La Joventut Republicana Federal

“està organitzant una vetllada necrològica a la memòria d’En Francisco Pi i Margall. En dit acte hi prendran part coneguts oradors de Barcelona i l’exdiputat a Cortes per aquest Districte En Francesc Layret”.¹⁶¹

Encara el dia abans de la seva mort el portaveu de la Lliga *La Veu de Catalunya* publicava un atac a Layret: “Lluïten al districte de Sabadell tres candidatures: la de coalició autonomista, encarnada en el senyor Folguera i Duran, l’apòstol del catalanisme; la del senyor Layret, ex-republicà català, ex-lerrouxista i actualment bolxevic, i la del senyor Turull de la U. M. N. En les eleccions passades, la lluita es presentava com ara: guanyà el senyor Layret, perquè la candidatura entrebancadora del senyor Turull li va donar la victòria. El senyor Turull va tenir una votació molt per sota de la candidatura nacionalista. Ara es practica la mateixa política, amb l’aggravant que el senyor Layret, per la seva evolució sindicalista i comunista és element més perillós per al districte”.¹⁶²

A 2/4 d’1 del migdia, Layret sortia de la presó Model de Barcelona, on havia anat a veure Companys i els sindicalistes detinguts. A les 6 de la tarda, es troba a l’estació del Nord de Barcelona per anar a Sabadell amb Francesc Madrid, Joan Casanovas –d’ERC, que acabarà essent president del Parlament de Catalunya–, el Sr. Andrés Rodríguez¹⁶³ –l’home que l’ajuda en tot moment– i un jove de les Joventuts Republicanes del Bloc Republicà Català, Ernest Ventós, que acabarà essent tinent d’alcalde per ERC a l’Ajuntament de Bar-

celona l'any 1931. Francesc Madrid va ser secretari de Lluís Companys quan aquest va ser governador civil de Barcelona l'any 1931.¹⁶⁴

Tenim dues versions de Francesc Madrid, el corresponent del diari *El Sol* de Madrid. Una de l'any 1929 a *La Campana de Gràcia* i una altra publicada a Buenos Aires, Argentina, a l'exili en un llibre, *Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret* de l'any 1942.¹⁶⁵ Layret es troba amb Francisco Madrid i li diu:

“—De fet, la candidatura obrera existeix. Tan sols falta pactar amb els socialistes madrilenys, pel que fa referència a la candidatura de Madrid, i saber qui és el socialista que anirà a la candidatura barcelonina.

—¿Noms?

—Encara no. Més tard. Avui donaré una conferència”.

Al tren van tenir una “magnífica conversa política”. Parlava de Rússia i es prometia a una anada a Rússia. “Creia que l'anada li seria profitosa com a exemple”. Layret explica:

“Els polítics hem de viure de realitats, de fets. I més els homes d'esquerra, que fins ara hem descuidat l'acció per l'idealisme. D'ací la manca d'autoritat dels homes d'esquerra i la força de les dretes. Cal que els homes d'esquerra no facin la ridícula baralla permanent per una paraula més o menys en llurs programes i que actuïn, de manera directa, damunt del país, que el que vol són realitats vives i decisives [...]. La gent no es mou ni es mourà pel simple fet de canviar la corona d'un rei per la chistera d'un president”. Els diu “Les idees socials primen sobre las polítiques, l'alliberament social porta a l'alliberament polític”.

Arriben a Sabadell i l'esperen a l'estació “una comissió de treballadors, gorra a la mà, bufanda de llana enrotllada al coll, l'americana de pana o el traje blau, net, correcte. Layret els saluda a tots. Son «homes plens de respecte pel polític i per l'home». Agafen un faetó que els porta al Círcol i s'asseuen en una taula rodona i prenen un aperitiu on, al vespre, es faria l'acte en honor de l'aniversari de la mort de Pi i Margall: de la vida i l'obra del gloriós republicà”. Es varen asseure en una de les gran taules de marbre rodones amb mitja llum a la sala. El cafè estava quasi buit,

“en un recó, tres homes comentaven un article de diari... Quan entrà En Layret, s'aproparen a saludar-lo i sortiren. La conversa prengué un to general. Excepció

Figura 9. Façana de l'Hotel d'Espanya. Sabadell, 1903. Edició postal. Fotografia: Marçal Ballús (AHS).

feta d'En Layret, que tenia a la seva dreta dos o tres republicans sabadellencs, possiblement directius de la casa i del moviment polític local o comarcal, que en veu baixa devien explicar fets importants”.

“Una hora després van a l'Hotel España situat a la Rambla, cantonada carrer Sant Pere. Sopen amb les republicans i amb gent del sindicalisme sabadellenc.¹⁶⁶ Al menjador en un recó hi havia una coupletista barcelonina, amb un admirador de Sabadell; en un altre, un home de cabell blanc, elegant i discret, que sopava sol i solemnement en una taula, prop d'una columna”.

Van ajuntar dues taules, ja que eren sis o set per sopar: Layret, Casanoves, Madrid, els dos joves que

vingueren de Barcelona i un directiu o dos de Sabadell. Segons la versió de 1942 passa el següent, el saluda un comissari de policia enviat pel governador que l'amenaça:

“tengo el encargo de advertirle a advertirle que solo puede hablar del tema anunciado “Las ideas políticas de Pi i Margall”, le agradecería (...) que me evitara el dolor de tener que suspender el acto”.

Layret li respon:

“Para hablar de lo que no quieren que hable, es decir, de Martínez Anido [...] tendré dentro de poco mi escaño en el Congreso de los Diputados. Esté tranquilo...”.

Segons versió de 1929

“El senyor de cabell blanc s’apropa a la taula i es dirigeix a Layret:

–¿Vostè no em recorda...?

–De moment, no, francament...

–He estat company d’Universitat, de vostè. Soc Pineda... Actualment soc comissari de policia. He vingut com a delegat de l’autoritat a l’acte d’aquesta nit. Voldria, coneixent-lo com el conec, que, cavallerívolament, em prometés que no s’apartarà del tema establert i acceptat “Pi i Margall”, sense parlar per res dels esdeveniments actuals... Em doldria molt haver de suspendre la conferència...”:

La resposta de Layret:

“Soc home de procediments rectes, i no amago mai el que vaig a fer. Li agraeixo l’advertiment, però no calia. Aquesta nit, parlaré d’En Pi i Margall. Es ço que m’havia promès, i ço que compliré. No soc un inconscient. Sé on haig de parlar, i el que haig de dir; sé també on puc parlar, i on dec parlar. No temí pas res. Parlaré d’en Pi i Margall i de la seva obra, exclusivament. No em mancarà pas el temps per a dir al Parlament el que em sembli. He estat diputat fins fa poc; ho tornaré a ésser dins de pocs dies. I al Parlament tornaré a alçar la meua veu. I no serà pas per a parlar de la figura d’En Pi i Margall, com aquesta nit...”

El comissari se’n va i continua la conversa sobre la “necessitat de què les esquerres afermessin la seva posició”. Layret rebla:

“Ja en tenim prou de programes magníficament redactats que han quedat morts a l’acte mateix d’ésser signats. Cal una minoria d’empenta, d’acció... Ja veureu com aquesta minoria s’emportarà la gent”.

Es dirigeixen cap al Círcol Republicà Federal. La sala estava plena. És una habitació llarga. A la paret blanca, un retrat de Pi i Margall i “*unas mesas de mármol sobre la que estaban servidos cafés o copitas de anís*”; sota la fotografia, una taula coberta amb un tapet verd. En entrar Layret, la gent es posa dempeus:

“En Layret travessà tota la sala, amb aquell caminar que feia patir, tot hi estant acostumat a veure’l... Anava saludant un amic o altre cada quatre o cinc passes”.

L’ajuden a pujar a la tarima i darrere la taula es manté dempeus recolzat en només una muleta; l’altra, la deixa recolzada a la paret. Al seu costat hi prengué seient, entre altres, l’antic company d’Universitat que es presentà a l’Hotel. Francesc Madrid explica:

“La conferència d’En Layret fou una elevada oració espiritual. Layret coneixia molt bé la figura del republicà honest, i anà descabdellant les seves idees respecte l’obra i la vida del mestre [...]. Tenia tota la conferència un gust de discurs acadèmic; però en comptes de mantenir-se en una freda exposició de fets objectius, sentíem arribar a nosaltres el caliu d’una passió política... Layret fa el discurs glosant el XIX aniversari de la mort de Francesc Pi i Margall que també havia estat diputat per Sabadell. Layret té un estil directe i un adjectiu just. No dos, o tres, o quatre, amb un en te prou. Frase curta, paràgraf senzill”.

Sabem més d’aquesta darrera conferència de Layret pel diari *L’Avenir*. Quan Layret s’aixeca per començar a parlar, hi ha llargs aplaudiments que s’ajunten a una forta ovació. Layret diu “No hi ha cap raó natural que justifiqui que la riquesa estigui en mans particulars sinó que amb la justícia deuria estar en mans de la col·lectivitat”. El seu discurs fou interromput diverses vegades amb entusiastes aplaudiments de la gent que l’escolta. Layret afirma que Pi i Margall:

“l’amargura més gran que havia tingut en la seva vida no era per les persecucions ni pels atacs dels adversaris, sinó pels que son correligionaris nostres que

164 FRANCISCO MADRID, *Ocho meses y un día en el gobierno civil de Barcelona*, Barcelona: Las Ediciones de La Flecha, 1932.

165 FRANCISCO MADRID a *La Campana de Gràcia*, 30.11.1929; FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*

166 FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 39.

no saben comprendre les nostres orientacions posant obstacles a nostra obra”.

Una llarga ovació va cloure el desgraciadament pòstum discurs de Francesc Layret.¹⁶⁷ En acabar se li apropen moltes persones per felicitar-lo. Segons Madrid “aquesta gent forana, que té com una necessitat fisiològica d’estrènyer la mà a l’orador”. La comitiva barcelonina se’n va altre cop a l’Hotel España a dos quarts de dues de la matinada i a peu dret, al “hall” de l’Hotel, Layret continua parlant de la situació política i social: “Era una lliçó de mestre”. Layret es sincera:

“Crec que els obrers no deuen intervenir en política com a classe, sinó com a individus; crec que és un moment oportú de demostrar amb vots la força que representa l’obrer a casa nostra; crec que, davant dels esdeveniments que s’agombolen brutalment, cal demostrar que no s’és una força tan sols per a aconseguir un augment de jornals, sinó per a evitar l’acció d’una política que no respon a la voluntat majoritària del país, sinó a la minoria que menys empar i protecció mereix, perquè ha deixat passar la rauxa de la guerra, sense oferir als seus treballadors un mitjà humaníssim de desenvolupar la seva vida social i cultural, i tan sols ha tingut aquella classe una visió egoista i lamentable de la vida... Crec que una candidatura obrera i parlamentària evitaria moltes coses, i la prova està en què, quan el dretisme organitzat a casa nostra s’ha adonat de la possibilitat d’una candidatura obrera, barreja de treballadors, de professors i de polítics d’esquerra, s’han esverat. Tenen por. Això demostra que cap organització electoral no té valor, per perfecta que sigui, si un vent de passió porta els treballadors a les urnes... Fixeu-vos bé que aquestes forces es complauen a fer campanya per tal que els treballadors no votin. Ho veuen bé, ho troben just. El que no troben gaire bé, és que vulguin demostrar la seva força... Crec que si la candidatura obrera i obrerista es presenta, guanyarà, i, en guanyar, canviarà radicalment el panorama actual de la política espanyola. Saba nova, forces noves...

—I quina candidatura serà? Li pregunta Madrid.

—Fins demà, no podem dir-ho; però els noms que més barregem són els de Seguí i Arín, pels sindicalistes; Alomar i “Xènius”, pels professors; i Ovejero, pels socialistes.

Potser, en comptes de “Xènius”, hi vagi En Companys, que és a la presó. En la candidatura socialista de

Madrid, hi posarem, possiblement En Pestaña... Però, com que és a Rússia i no sabem exactament la seva posició, potser hi vagi l’Arín al lloc de la candidatura de Madrid, i jo passi a la de Barcelona, deixant Sabadell a En Companys... Veurem... Això, fins demà a la tarda a les cinc, no quedarà establert definitivament. Demà, al matí, parlaré amb En Salvador Seguí i En Companys, i a la tarda, a casa, amb García Quejido i Lamonedà... Més noms i més districtes barrejaré en aquella hora En Layret... En Casanoves, que era diputat provincial, aniria per Vilafranca o Vilanova; En Domingo, per Tortosa; En Noguer i Comet, per Figueres, etc.... No li mancaven noms ni districtes... Volia, també, fer triomfar el major nombre possible de treballadors. Calia entrar al Parlament amb la màxima representació del treball. En Salvador Quemades, N’Antoni Amador, En Piera, etc.... [...] El dretisme organitzat a casa nostra s’ha adonat de la possibilitat d’una candidatura obrera barreja de treballadors, de professors i de polítics d’esquerra, s’han esverat”.

És probable que la intenció de Layret fos presentar-se per Barcelona, deixant Sabadell a Companys. Una candidatura electoral que prefigurés un futur partit obrer català amb Layret, Seguí, Pestaña, Piera, Companys, Campalans, Serra i Moret, Alomar, Comaposa i Domingo, necessàriament havia de fer molta por.

En la versió de 1942 Layret diu:

“Si les forces proletàries no s’uneixen arribarà una era de violència inusitada. Els governants segueixen parlant com abans i el poble diu ja frases noves que els de dalt no comprenen (...) Avui dia els republicans i els socialistes s’han quedat (...) en fórmules conservadores. La presencia de general Martínez Anido en el Govern Civil de Barcelona es un indici de lo que va a ocórrer”.

Se’n van a dormir a les quatre al mateix Hotel España.¹⁶⁸

Dia 30

A les set ja estan dempeus, per anar a Barcelona. Esmorzen a l’hotel, agafen un faetó fins a l’estació del Nord de Sabadell i entren a Barcelona, a l’estació del Nord. Al tren, segueixen la conversa. Un cop a Barcelona, Layret se’n va a casa seva. Després va anar a veure Companys i Seguí a la presó. És probable que

en algun moment del dia passés per l'Ateneu Barcelonès. Aquell mateix dia va escriure una carta dirigida a Marcel·lí Domingo; li diu el següent:

“Estimat amic: desitjava veure'l per parlar de la qüestió de la candidatura de Barcelona, que ha canviat d'aspecte i pot haver-hi una manera per presentar-la. Com que ara tinc pressa, no li'n puc donar detalls. Ja li escriuré i, encara millor, un dia d'aquests podria vostè venir un instant. Seu, F. Layret”.¹⁶⁹

Al sobre de la carta, algú, segurament el receptor, Marcel·lí Domingo, va escriure-hi: “Carta enviada el mismo día que lo mataron”.¹⁷⁰ També escriu una carta a un polític madrileny que va deixar inconclusa. Sabem que deia:

“Prosigue y se recrudece la persecución iniciada desde la salida de Bas. Creo que ahora se están pagando las consecuencias de los errores de táctica, no queriendo renovar los procedimientos cuando lo imponen las nuevas necesidades. Yo creo que la mejor respuesta, aparte de la contestación que se dé dentro de la actuación económica directa, sería aprovechar la coyuntura de la lucha electoral. Yo tengo la seguridad que un éxito de las candidaturas francamente socialistas y comunistas en Madrid, Barcelona, Valencia, Zaragoza, etc., sería el término inmediato de la represión, aparte de que por la inmunidad representaría sacar de la cárcel a los directores y facilitarles la obra de dirección y propaganda, aunque no fueran al Parlamento una vez elegidos. Hoy he hablado con Seguí de todo esto y creo que por su parte no hallaríamos obstáculos. Cree usted que los socialistas estarían dispuestos a incluir en su candidatura a Pestaña, a cambio de que por Barcelona presentáramos...”.

167 *L'Avenir*, 11.12.1920.

168 FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 50.

169 Fons Documental Marcel·lí Domingo (Arxiu del Parlament de Catalunya).

170 Carta que es pogué veure a l'exposició. Com a nota curiosa, podem dir que per fer-ho possible es va haver de reunir la Mesa de Parlament i acordar cedir-la, ja que es troba a l'arxiu del Parlament de Catalunya. VIDAL ARAGONÉS, *Francesc Layret. Vida, obra i pensament*, Manresa: Tigre de paper, 2020, p. 236.

171 FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 54.

172 *ABC*, 3.12.1920.

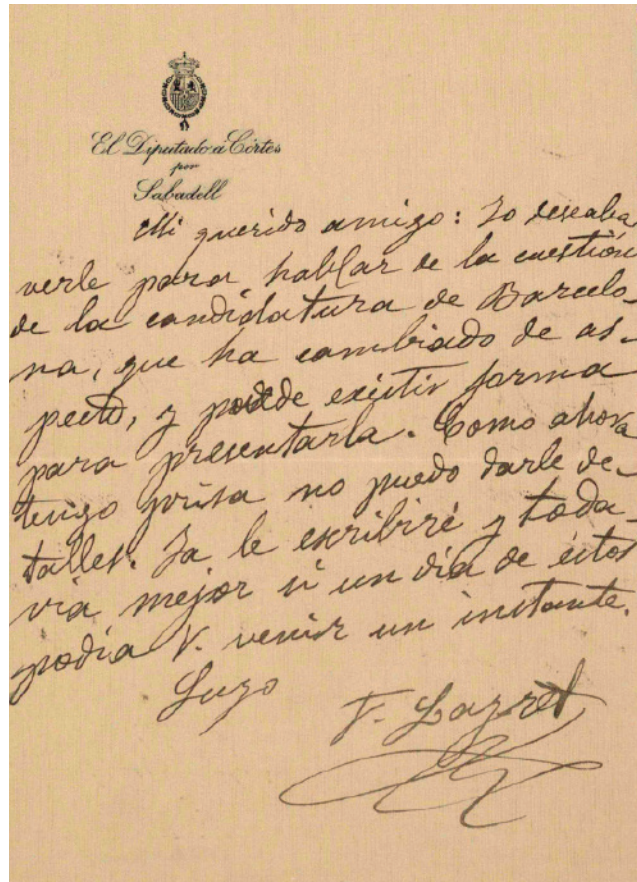

Figura 10. Carta de Francesc Layret i Foix, diputat a Corts per Sabadell, a Marcel·lí Domingo, referent a la candidatura de Barcelona. S/I, 30-11-1920. En el sobre algú hi escriví: “Carta enviada el mismo día que le mataron”. Arxiu del Parlament de Catalunya (Fons Marcel·lí Domingo).

213

Ja no va escriure més. Madrid va a veure Seguí i Companys a la Model, on no se'ls donava la condició de presos polítics. Companys i Seguí li expliquen el que es preparava: volen fer una candidatura amb Layret, Companys, Salvador Seguí, Angel Pestaña, Marcel·lí Domingo, Gabriel Alomar i el suport de la UGT i de la CNT.¹⁷¹

A la tarda es va reunir amb dos dirigents del PSOE. Andrés Saborit, del PSOE, considera probable l'acord de la CNT amb el partit socialista en la línia del que diu Francisco Madrid del diari *El Sol*. Lamonedada i García Quejido tornen el matí del dia 2 a Madrid i es reuneixen “en sesión secreta” a la Casa del Pueblo de Madrid per explicar les reunions amb Layret.¹⁷² Ramón Lamonedada i Antonio García Queji-

do són del grup de PSOE que l'any següent, el 1921, conflueixen en el PCE.¹⁷³

Mentrestant a la presó

Corre el rumor que als sindicalistes els deportaran a la colònia de Fernando Poo, actual República Guinea Equatorial. Amb camions militars arriben al moll del port de Barcelona. A 2/4 de 5 baixen emmanillats per parelles, Companys amb Seguí. Els fan pujar a una barca fins a les escales del vaixell Giralda “amb un estat de nervis horrible”.¹⁷⁴ A l'estació marítima del port de Barcelona, a dos quarts de cinc arriben camions coberts de lona amb els presos emmanillats uns amb els altres: Companys amb Seguí. Després se sap que els porten a Maó.¹⁷⁵

214

Assassinat de Layret

Mercè Micó, la dona de Companys, explica a Layret la situació del seu marit. Layret truca a l'alcalde de Barcelona, Antoni Martínez Domingo, per la Lliga Regionalista, per tal que s'interessí per la sort de Companys i impedís la seva deportació. No en va aquest és regidor de l'Ajuntament de Barcelona. L'alcalde telefona al governador civil Martínez Anido per acordar la visita. Joan Manent Pesas es fa una pregunta clau: “qui coneixia l'hora exacta que Francesc Layret sortiria per anar a l'ajuntament a recollir l'alcalde i després visitar el governador civil: Martínez Anido”.¹⁷⁶ A l'hora acordada Layret surt acompanyat pel seu ajudant i per Mercè Micó, la dona de Lluís Companys; anaven a visitar l'alcalde de Barcelona Martínez Domingo. A Layret l'esperen a la porta i li desapareixen molts trets. *L'Avenir* deia:

“No és significatiu que l'agressor al disparar contra el senyor Layret, rematant-lo després d'haver caigut, dirigís unes paraules burlones a la esposa del senyor Companys i s'allunyés tranquil·lament sense córrer, ajudant-se després amb un grup que l'esperava i que tardés més de mitja hora en presentar-se cap agent de la autoritat?”.¹⁷⁷

Brauli Solsona escriu sobre Layret:

“En arribar aquí, hagué de sortir de casa, i en tornar-hi, a la porta mateix, li llevaren la vida. Al republicanisme i a les masses obreres els cal recollir l'esperit de les darreres paraules que escriví Layret, i elevar-lo com a signe simbòlic de les futures actuacions”.¹⁷⁸

A *La Veu de Catalunya* semblen molt ben informats; de seguida informen que

“un individu vestit de blau com un mecànic li engegà set trets de pistola automàtica. En Layret caigué a terra ferit i ple de sang; uns transeünts el van ficar al cotxe. Portant-lo ràpidament a la Casa de Socors del carrer de Sepúlveda, on se li va practicar la primera cura. L'agressor va fugir. Durant el moment de l'agressió no es va presentar cap policia. Al dispensari, el facultatiu que estava de servei li va apreciar les ferides següents: una al front, amb sortida pel parietal esquerre; una al pòmul dret; una al pòmul esquerre, una al nas, una a l'aixel·la dreta i dues a la part esquerra de l'esquena. El pronòstic era greu, especialment per la primera de les ferides, que exigia l'operació de la trepanació. I amb tal objecte fou portat a la clínica del doctor Corachán situada al carrer d'Aribau. Mentre li feien la primera cura, van ésser al dispensari, interessant-se pel ferit, el governador civil –en realitat era el sinistre cap de la policia Miguel Arlegui– l'alcalde i alguns regidors i amics que tingueren notícia ràpida del crim. El senyor Layret arribà a la clínica en un estat d'anèmia alarmanant per la molta sang que havia perdut. Els metges van creure que convenia fer la transfusió de la sang per a reanimar el pacient, i algunes persones, s'oferiren per aquesta operació, però quan anava a ésser realitzada, entre vuit i nou del vespre, el senyor Layret va morir. L'agressor només era un, com ja havem dit, però persones que presenciaren el fet deien que va fugir acompanyat de dos més”.¹⁷⁹

Segons Francesc Madrid, són quatre individus i un dispara al cap de Layret. L'ajudant intenta fugir, però després és el primer que el socorre. La dona de Companys, Mercè Micó, és tirada a terra d'un cop, un va en direcció carrer de la Diputació i dos en direcció a les Corts Catalanes. A dues cantonades els esperaven dos cotxes.¹⁸⁰

Sembla clar que els autors principals de l'assassinat van ser Fulgencio Vera “Mirete” i Paulí Pallàs, acompanyats d'una relació imprecisa: Josep Cinca, germans Alvarado i Carles Baldrich. Gabriel Alomar diu algú havia apagat abans “els fanals públics [...] ni un agent d'ordre públic no hi havia en aquells encortons”.¹⁸¹ Layret diu a Antoni Martínez Domingo, de la Lliga Regionalista, alcalde de Barcelona: “estic millor”. Companys explicarà després l'últim alè de vida Layret:

“Fins a l’hora de la mort em va donar la darrera prova de llur extraordinari i immerescut afecte. L’alcalde senyor Martínez Domingo acudí prestament al dispensari del carrer Sepúlveda. I en Layret el va interrompre dient: “Jo no tinc res; venia a veure a vostè per a interessar-me per En Companys. Vagi-hi... Corri”.”¹⁸²

Apareix el jutge que “*le interrogó, esforzándose, prestó declaración*”. Li fan una transfusió de sang del seu germà Antidi.¹⁸³ Aquí farem una digressió. L’únic dels germans de Francesc Layret que tindrà descendència serà Antidi. Els seus nets són els que van fer possible una part molt important de l’exposició amb l’aportació de material inèdit fins aquell moment. Continuem el fil de la narració.

Un cop es coneix l’atemptat a Layret, la gent a Sabadell, consternada, se’n va al Círcol. Una comissió agafa un cotxe per anar a veure què passa. Al llit de mort del Layret al dispensari hi ha Joan Pont i Salvador Ribé García, del Círcol Republicà Federal de Sabadell, aquest darrer és el que serà alcalde Sabadell el 1931.

173 Andrés SABORIT, *Pablo Iglesias y su tiempo*, Madrid: Pablo Iglesias, 2009, p. 857-860.

174 Francisco MADRID, *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

175 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 58.

176 Joan MANENT PESAS, *op. cit.*, p. 236-237.

177 *L’Avenir*, 4.12.1920.

178 Brauli SOLSONA, *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

179 *La Veu de Catalunya*, 1.12.1920.

180 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 65.

181 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 186-187.

182 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

183 *El Diluvio*, 1.12.1920.

184 Andreu CASTELLS, *Sabadell, informe de l’oposició*, vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, *op. cit.*, p. 16.16; *La Publicitat*, 1.12.1920 [Es parla d’un senyor Font, creiem molt probable que fos Pont].

185 *L’Avenir*, 4.12.1920.

186 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 62 i *La Publicidad*, 1.12.1920.

187 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 187.

188 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 67.

189 *La Publicidad*, 2.12.1920.

190 *El Diluvio*, 2.12.1920.

191 *El Diluvio*, 2.12.1920.

Aquests envien un telegrama informant de la mort de Layret, que es rep a dos quarts d’onze de la nit.^{184 185}

Francisco Madrid topa, a la Casa de Socorro al carrer de Sepúlveda, amb el general Miguel Arlegui Bayonés, inspector general de Seguridad de Barcelona, la mà dreta de Martínez Anido, que li diu “*todavía no ha muerto*”. Es volia assegurar que els seus pistolers assassins havien acabat la feina i que efectivament estava mort.¹⁸⁶ Noguer i Comet explica que va sortir el Dr. Corachan i va dir “senyors no hi ha res a fer”. Mort Layret a quarts de deu del vespre.¹⁸⁷ Traslladen el cadàver a casa seva.¹⁸⁸

L’informe de l’autòpsia de Francesc Layret diu:

“*Los doctores Vilarrasa y Martínez han practicado la autopsia del cadáver del señor Layret. Presentaba siete heridas de arma de fuego, todas menos una, le atravesaron el cuerpo y el fallecimiento ocurrió por hemorragia interna. Las heridas son: tres en la cara, dos en el pecho, mortales de necesidad; una en un brazo y otra en un muslo.*”¹⁸⁹

215

En un ban, el governador civil Martínez Anido té la barra de publicar en aquells moments: “*las aspiraciones proletarias no pueden impunemente suplantarse por la organización del crimen*”, quan era ell qui estava darrere del crim.¹⁹⁰ En nom de l’Ajuntament de Barcelona, el seu alcalde, Martínez Domingo, afirma:

“*Yo propongo conste en acta el sentimiento de la Corporación municipal por la muerte de tan Ilustre hombre público y protesta por el asesinato odioso que le costó la vida y por la repetición en nuestra Barcelona de hechos de tal naturaleza. El consistorio accede a lo propuesto por el alcalde*”.¹⁹¹

Madrid explica l’espantosa situació:

“Però cap víctima m’ha fet la impressió dolorosa i dramàtica del cos de Layret, panteixant, damunt la taula d’operacions del dispensari del carrer de Sepúlveda... Aquell home amb qui havia conviscut espiritualment les seves darreres hores, aquell home que al matí m’havia acomiadat gentilment donant-me cita a casa seva i que havia abandonat el despatx a les cinc de la tarda, davant la insistència de la muller de Lluís Companys per a visitar l’alcalde i demanar-li que intercedís per la llibertat de Companys, havia estat assassinat a la porta de casa seva... Totes les bales anaren a parar al cap, perquè s’adonaren que era el cap el que calia matar. Layret, cobert amb un llençol

tacat de sang, agonitzava. D'ell, només es veia un cap ple de sang i el negre de la barba i el bigoti... Els ulls i el nas estaven tapats pel cotó que anaven canviant a cada instant, un cop es xopaven de la sang que sortia a brols. Un practicant el cloroformitzava pacientment. Layret cada cop respirava més fatigosament... De la seva boca sortia, de quan en quan, un «ai!» quasi imperceptible un «ai!» metàl·lic i dolorosíssim. Tots els que eren allà, no sabien avenir-se de la mort...

—Però, com poden haver mort aquest home?

Layret no tenia ni cos ni cames. Tan sols tenia cor i cap. Les bales anaren directament a esbotzar el cap ple de llum i el cor amarat de passió. En arribar aquell matí a Barcelona, Layret anà a casa seva; a la presó, tornà a casa seva, anà a l'Ateneu i tornà al despatx per a enllestir la candidatura obrera i obrerista... La visita d'una senyora que demanava protecció féu sortir en Layret de casa seva... A la porta del carrer de Balmes, trenta-dos, deixà d'existir...

De totes maneres, calia dur-lo a la clínica. Sortia el cos de Layret.

—La ciència és impotent.

Està mort i ben mort... —deia un metge.

Hi havia llàgrimes en tots els rostres dels homes,

Els germans ploraven. «Germà, germanet nostre!», deien. Aquella nit els cafès comentaven el fet. Hi havia un vent de passió en tots els esperits”.¹⁹²

El Ple Municipal de l'Ajuntament de Sabadell protestarà per l'assassinat de Layret:

*“Aprobada el orden del día el Sr. Alcalde dio cuenta del telegrama de protesta que con motivo del asesinato del Sr. Layret, dirigió a su familia, y propuso constara en acta el sentimiento del Ayuntamiento por aquel atentado y propuso que se notificara este acuerdo a la familia, aprobándose así por unanimidad”.*¹⁹³

Lluís Companys ens explica l'any 1922 com se n'assabenta de la mort de Layret, ja a Maó. Al vaixell Giralda: “un oficial del barco ens va donar la terrible i punyent notícia, que va caure com una bomba entre els deportats.

—Han mort en Layret els grans canalles”.¹⁹⁴

En una versió de 1929 li explica que l'oficial de 1° “Alvaro de Bazán” que prestava servei al “Giralda”. Soltadament, va irrompre:

“Lluís!... Han mort En Layret! A Mahó hi ha carteleres.”

Figura 11. Portada del setmanari d'esquerrres L'Avenir, del 4 de desembre de 1920, en què es publica la notícia de l'assassinat de Francesc Layret (AHS).

Una pena immensa, un gran dolor, va entrar en aquell lloc de desventura! En Seguí va dir-me unes paraules d'abatiment. Havia comprès que la pèrdua era irreparable, i que el mort no tenia substitut”.¹⁹⁵

Salvador Seguí va dir: “Ja saben el que han fet, els bandits, vils!”.¹⁹⁶

Els mitjans de comunicació prenen partit. L'Avenir es posiciona:

“Francesc Layret. Vilment assassinat el dia 30 novembre 1920. Nosaltres no podem acusar a ningú més que a la burgesia i a les autoritats que està ben provat que no reparen en els procediments, per repugnants que siguin, amb tal de lograr els seus propòsits. Ens fundem en dir això perquè no es ja un secret per a ningú que les úniques bandes terroristes que s'han descobert

a Barcelona han sigut pagades per la Federació Patronal i emparades pels poders públics. Exemple daixò son les bandes de Bravo Portillo, el baró de Koenig, i ara aquest altre que assassina als ciutadans al crit de: Visca el Sindicat lliure!”.¹⁹⁷

En un editorial, *La Campana de Gracia*, després d’informar que “Aquest número ha passat per la censura administrativa”, diu a la “La sang del just”:

“Les forces del mal que actuen contra Barcelona han sacrificat un home il·lustre, l’assassinat del qual no té atenuants ni explicació. En Francesc Layret, generós i bó, ha tingut una mort tràgica que cap averany podia anunciar-nos. Davant son cadàver, la ciutat, tota la ciutat, s’ha descobert amb dolor i amb respecte. Sovint, en mig de la passió de les lluites polítiques, en Layret havia estat objecte de atacs i de censures. Els uns li retragueren abans la seva adhesió a la Solidaritat Catalana. Alguns altres li retreien avui la seva evolució sindicalista i comunista. Però tothom qui el coneixia l’estimava. Tothom veia en ell un cor obert i un alt esperit. La sang de l’home Just ha tacat les pedres dels carrers barcelonins, que vermellegen sinistrament. El dol de la ciutat davant el cadàver del seu noble fill caigut, ¿no portarà a tots els violents a un moment de contricció salvadora, que els faci llençar lluny, per sempre més, les armes del crim?”.¹⁹⁸

Ni en aquells dies l’*ABC* no s’està de criticar a Layret Pablo Sáenz de Bares:

“El asesinato de Sr. Layret: Un nuevo sembrador de vientos ha caído arrollado por la tempestad [...] Layret como Ferrer Guardia era un tempe-

ramento sinceramente revolucionario. Amaba la revolución por la revolución. (...) El orden social ha perdido un declarado enemigo. La revolución ha perdido su aliento. (...) El gobernador de Barcelona lo ha dicho con una frase que retrata con toda fidelidad el ambiente actual de aquella ciudad: el pueblo de Barcelona estaba ya muy harto y se ha iniciado en él una reacción violenta”.¹⁹⁹

Els arquitectes del pistolisme

És evident que els instigadors de la violència de Catalunya varen ser la patronal catalana amb la Federació Patronal de Barcelona, el Foment del Treball Nacional, l’Institut Català de Sant Isidre i el govern reaccionari del Regne d’Espanya. Qui ho va organitzar fou Joaquín Milans del Bosch, capità general de Catalunya, que fou l’home que va ajudar a establir el règim de terror militar-patronal. Milans fou protagonista de l’inici de la violència (un dels quatre arquitectes amb Martínez Anido des del govern militar de Barcelona, Miguel Arlegui des de la policia de Barcelona i Emilio Barrera des del govern militar de Tarragona).²⁰⁰ Segons Madrid, van organitzar els atemptats: Martínez Anido d’acord amb Arlegui, amb el president dels Sindicats Lliures Ramon Sales, i el president de la Federació patronal Fèlix Graupera”.²⁰¹ Joaquín Milans del Bosch fou obligat pel govern a dimitir com a capità general de Catalunya el febrer de 1920, nou mesos abans de l’assassinat de Layret, tot i que està clarament identificat com l’home que va ajudar a establir el règim de terror militar-patronal des del seu càrrec. Layret denuncia la lliga Regionalista a les Cortes:

“Me he levantado también para extrañarme, para dolerme, de que sea un Diputado de la minoría regionalista el que se haya levantado en esta Cámara a protestar contra el relevo del general Milans del Bosch. Ya lo recordaba elocuentemente mi amigo el Sr. Prieto: precisamente hace un año eran manifestaciones de carácter catalanista las que tenían lugar en las calles de Barcelona, y precisamente era el general Milans del Bosch el que perseguía a esos catalanistas que se producían pacíficamente en las ramblas de aquella ciudad. y a mí me sorprende y me extraña, y por eso no he podido menos de interrumpirle, que un Diputado catalanista

192 Francisco MADRID, *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

193 *Revista de Sabadell*, 8.12.1920.

194 *L’Avenir*, 2.12.1922.

195 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

196 Joaquín FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, *op. cit.*, p. 80. Segons les diverses versions es parla que Seguí diu bandits o vils.

197 *L’Avenir*, 4.12.1920.

198 “Editorial”, *La Campana de Gracia*, 11.12.1920.

199 Pablo SÁENZ DE BARES, “El asesinato de Sr. Layret”, *ABC*, 4.12.1920.

200 Dec les referències biogràfiques a l’amabilitat de Martí Marín un dels millors historiadors catalans i home molt generós.

201 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 32.

olvidara esos agravios que el general Milans del Bosch había hecho a nuestras ideas, para recordar única y exclusivamente que hoy es el amparo y el defensor de los intereses de la clase patronal".²⁰²

La patronal Sabadellenca també protesta per les intervencions a Madrid de Layret. A Sabadell, l'11 de febrer de 1920 els monàrquics del Circulo Conservador Maurista envien el telegrama següent:

"Excmo. Sr. D. Juan La Cierva. Madrid. Circulo Conservador Maurista Sabadell protesta con toda energía discurso pronunciado por diputado Layret portavoz del elemento del desorden y felicita entusiastamente a V.E. por campaña Congreso favor orden y disciplina social. Presidente, Casanovas, secretario Sostres".²⁰³

Severiano Martínez Anido havia estat governador militar de Barcelona i passa a ser governador civil de la província de Barcelona. Pren possessió del càrrec deu dies abans de l'assassinat de Layret fent dimitir Federico Carlos Bas de forma ignominiosa. Vegem què en diu Francesc Madrid. Martínez Anido se'n va a veure el governador civil de Barcelona, Federico Carlos Bas. Després de parlar dels problemes socials amb de líders com Seguí, Layret, Companys, Pestaña, etc., es produeix aquest diàleg:

Martínez Anido: *"liquidemos a ochenta miserables de esos y la paz se restablecerá"*.

Bas: *"gobernador militar, yo soy gobernador civil, pero no soy un asesino"*

Martínez Anido: *"no se trata de asesinar, sino de ejecutar"*.

BAS: *"Yo no hago eso"*.

Martínez Anido: *"Pues abandone el puesto [...] mañana por la mañana ocuparé su cargo"*.

Així va ser. Gabino Bugallal Araújo, el ministre de Governació, diu a Bas *"Cédele usted el cargo. Su majestad está enterado de lo que ocurre"*. Eduardo Dato, el president de govern, ho accepta.²⁰⁴ Més enllà de l'estil literari de Madrid, el cert és que passa a ser governador civil Martínez Anido. L'endemà, en prendre possessió del càrrec, reuneix els periodistes i els diu que hi era *"en calidad de soldado"* i que *"enfocaría los problemas sociales como si estuviera en campaña*

y al frente de un enemigo" o sigui que tractaria als obrers com *"un soldado extranjero que invadiera el país"*.²⁰⁵ Martínez Anido té el coronel Arlegui com a cap de la policia. Són els organitzadors del *Deep State* a Catalunya. Els 21 dies següents hi ha 22 assassinats. De 1916 a 1923, 47 patrons o directius són morts i 171 obrers, assassinats.²⁰⁶

Com dèiem els sicaris de la patronal que van disparar a Layret foren Fulgencio Vera "Mirete" i Paulí Pallàs amb el suport d'un grup d'esbirros. Van rebre 40.000 pessetes de mans Martínez Anido i de Miguel Arlegui. Equivaldrien a uns 80.000 euros d'avui. El salari mitjà anual l'any 1920 era de 1.200 pessetes. Van cobrar en un hotel de la rambla de Santa Mònica i la mateixa nit van celebrar-ho al Cafè Lion d'Or de Barcelona, sota el Teatre Principal.

Va pagar l'assassinat Maties Muntadas i Rovira, l'amo de l'Espanya Industrial, que era amic de Martínez Anido.²⁰⁷ Alfons XIII visita l'empresa dues vegades (el 1904 i el 1908), on és complimentat de manera carregosament servil i aclaparadora. Anem a veure les cròniques que en feia *La Vanguardia*: El dia 16 d'abril de 1904 Alfonso XIII visita per primera vegada l'Espanya Industrial:

"Llegó en unión de los señores Maura y Linares y del general Pacheco. El monarca, acompañado de gerente de la fábrica y de varios individuos del Consejo directivo recorrió las grandes cuadras, a la sazón en pleno funcionamiento. Los obreros ovacionaron a Don Alfonso XIII, quien vio estampar unos pañuelos con el escudo de España y expresiva dedicatoria. Al Rey le fue ofrecida por una comisión de obreras una artística canastilla de flores, que toda la tarde llevó el monarca en su carruaje. El soberano fue despedido con vivas y aplausos. Las señoras agitaban los pañuelos y buen número de obreras le alfombraron de flores el camino. En aquel momento se hizo una suelta de palomas".²⁰⁸

La segona visita la fa Alfonso XIII el 24 d'octubre de 1908.²⁰⁹ Surten de missa a l'església de la Mercè i se'n van a l'Espanya Industrial. La visita és espectacularment servil:

"En aquella grandiosa fábrica había infinidad de distinguidas familias que aguardaban la llegada de los Reyes. En la puerta de la fábrica había

varios individuos de la guardia urbana. La banda de la Casa de Caridad, colocada en el patio de la fábrica, tocaba de cuando en cuando algunas piezas de su repertorio. En el vestíbulo de la fábrica aguardaban a las Reales personas el presidente del Fomento del Trabajo Nacional don Luis Muntadas, y frente a la sección de estampados, bajo un pabellón adornado con guirnaldas de foliaje, dalias y crisantemos encarnados, blancos, amarillos y morados, esperaba la llegada de SS. MM. la junta consultiva de la fábrica formada por el director-gerente don Matías Muntadas, el presidente don José Artigas, y vocales señores Taberner, Domingo, Milá y Pí (don Emilio y don José), Massó, Durall, Boada, de Arana y Damians, con sus respectivas familias. A las doce menos cuarto llegó el primer automóvil en el que iba el gobernador civil y pocos momentos después el de los Reyes y los demás de su séquito. La banda de la Casa de Caridad tocó la Marcha Real. En el coche de SS. MM. iban la duquesa de San Carlos y el general Echagüe. La Reina vestía traje de crespón de seda color lila y sombrero del mismo color. El Rey vestía traje de levita. Al descender los Reyes, el director-gerente de la fábrica don Matías Muntadas obsequió a la Reina con un ramo de rosas aprisionado en un pañuelo de “point d’Alençon”. Inmediatamente dirigióse la regia comitiva visitar la fábrica comenzando por la sección de estampados en la que los cilindros estampaban en aquel momento caprichosos

pañuelos con el escudo nacional y la inscripción “La España Industrial a SS. MM. Don Alfonso y Doña Victoria”. Otros pañuelos ostentaban el escudo de Zaragoza y el templo del Pilar. Tanto los unos como los otros llamaron mucho la atención de la Reina. De la sección de estampados pasaron a la de paños, visitando después la máquina de vapor de 1.200 caballos de fuerza, la sección de tejidos en la que funcionan 900 telares y por último una sala en la que había una exposición de los diferentes artículos que allí se fabrican. El paso de una sección a otra se hacía bastante difícil pues los obreros y obreras de la fábrica pugnanaban por ver de cerca a los Reyes. Las obreras de cada una de las secciones de tejidos, hilados, paños, preparación de hilados obsequiaron a S. M. la Reina con preciosas canastillas de flores, a cuyos obsequios correspondía Doña Victoria con afectuosas frases de agradecimiento hacia aquellas bondadosas mujeres. El señor Muntadas iba explicando a la Reina el funcionamiento de las máquinas en cada una de las secciones que visitaban, mostrando interés en enterarse de ello la augusta señora. Al salir de la sala donde estaba instalada la exposición de artículos de la fábrica Sus Majestades fueron obsequiados en el chalet de la dirección con un lunch. Tanto el Rey como la Reina tomaron un consomé y bebieron un vaso de agua. La Reina se asomó al balcón que da al anchuroso patio de la fábrica y luego al que da a la parte exterior siendo en ambas ocasiones aclamada. Durante su visita por la fábrica también fue vitoreada repetidas veces por los obreros SS. MM. salieron de la España Industrial a las doce y media, llevando las canastillas de flores regaladas por las obreras encima del automóvil, a donde habían sido colocadas por expresa voluntad de la Reina”.

219

Les mostres reiterades de fidelitat, submissió de complimentar-lo té un premi que li arribarà al cap de tres mesos: el rei li concedeix la titulació de Conde de Santa María de Sans:

“Real decreto haciendo merced de titulo del Reino, con la denominación de conde de Santa María de Sans, a favor de don Matías Muntadas y Rovira para sí, sus hijos y sucesores legítimos”.²¹⁰

202 *Diario de las Sesiones de Cortes*, Congreso de los Diputados, 11.02.1920.

203 *Revista de Sabadell*, 11.02.1920.

204 FRANCISCO MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 29-30.

205 *Idem*.

206 JOSEP TERMES: “De la revolució de setembre a la fi de la Guerra Civil 1868-1939”, vol. 6 a Pierre Vilar: *Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1993, p. 305.

207 Per a una ampliació dels detalls, vegeu VIDAL ARAGONÉS, *Francesc Layret. Vida, obra i pensament*, Manresa: Tigre de paper, 2020.

208 *La Vanguardia*, 17.04.1904.

209 *La Vanguardia*, 25.10.1908.

210 *La Vanguardia*, 12.01.1909.

Un cop assassinat Layret els periodistes van a veure Martínez Anido, *La Vanguardia* ho publica l'1 de desembre:

“Había que tomar esta medida. teníamos que separarlos de Barcelona y tengo la convicción que con esto a muchos les hemos salvado la vida. ¡Ojalá lo hubiera hecho también, como estaba decidido, con el señor Layret y no pesaría la responsabilidad de su atentado! No se dan cuenta de que las pasiones han llegado al rojo, que ha venido la reacción contra anteriores atentados y no saben los esfuerzos que tienen que hacerse para evitar el estallido de dichas pasiones”.²¹¹

La versió de les mateixes declaracions a *La Publicidad*:

“Yo tenía la intención de hacer detener al señor Layret, pero no lo hice por su condición de ex diputado. De haberlo hecho no tendríamos que lamentar el atentado de que ha sido víctima”.²¹²

Anys més tard, quan Martínez Anido era ministre de Governació de la dictadura de Primo de Rivera, el 17 de juliol de 1927:

“yo solucioné los conflictos sociales de Barcelona, sin hacer uso de la policia ni de la Guardia Civil y recomendado a los trabajadores libres que por cada uno que cayera deberían matar a diez sindicalistas”.²¹³

Va acabar essent ministre d'Ordre Públic durant la dictadura franquista i va arribar a acords de col·laboració l'any 1938 amb el cap de les SS i la policia de la Alemanya nazi Heinrich Himmler. La Gestapo col·laborà amb la creació de la policia política franquista.

En el *Deep state* que organitzava els assassinats hi havia personatges molt tèrbols, com Manuel Bravo Portillo –policia que serà mort el 5 de setembre de 1919– i el citat Miguel Arlegui Bayonés –cap superior de policia mort d'atac de cor el 1924–. Els republicans sabien perfectament com funcionava la trama criminal. Dos anys després *L'Avenir* diu que Companys:

“ha dit ben alt i ben clar en l'Ateneu Enciclopèdic Popular que l'inductor del salvatge atemptat d'En Layret és el general Arlegui; l'advocat José Serrano Batanero ha dit també en el mateix local que els inductors dels crims d'En Layret, Boal, Cerdeño i altres, eren l'Anido i l'Arlegui”.²¹⁴

Albert Pérez Baró:

“Els qui a l'ombra dirigien el terrorisme blanc creien

que, apuntant als caps del moviment obrer, acabarien amb aquest. En realitat, el que impediren fou que es pogués portar a la pràctica un procés normal de depuració d'aquest moviment restituint les lluites socials al terreny de la civilització”.²¹⁵

Aquesta cadena d'esdeveniments no hauria estat possible sense el consentiment tàcit del govern del Regne d'Espanya, encapçalat per Eduardo Dato, i del rei Alfonso XIII. De fet, ja en el seu moment Layret ho denuncia amb una extraordinària claredat:

“No es de los bancos de las izquierdas donde ha nacido la doctrina del atentado político esa doctrina ha nacido de los bancos de las derechas. Y es que, desengañaos; allí donde haya una política de represión, habrá terrorismo allí donde se ejercite una política de violencia, la violencia de arriba, querámoslo o no, engendrará, forzosa e inevitablemente, la violencia de abajo”.²¹⁶

Retalls per a la reconstrucció de l'assassinat. En el llibre citat de Vidal Aragonés s'explica amb molt de detall les circumstàncies de l'assassinat de Layret. Aquí hi afegim uns retalls de diari dels anys 1930, quan s'intenta posar llum a l'esgarriós fet i que complementen les informacions que en teníem. *La Humanitat*, el 28 de juny de 1934, publica una informació rellevant:

“La policia, després de moltes habilitats, ha aconseguit que el detingut Fulgenci Vera (a) Mirete, que fou detingut fa uns dies, es confessés autor de l'assassinat de Francesc Layret comès fa uns catorze anys. Sabem que ha fet la confessió plena i que ha donat diversos detalls prop dels que l'acompanyaren per a perpetrar el delictes. Sembla que aquestes declaracions, a més permetran a la policia fer noves detencions. Dels noms facilitats hi ha alguns que ja han mort però l'aclariment de l'assassinat, tantes vegades perseguit, segons notícies, es creu que no restarà impune”.²¹⁷

La Vanguardia per la seva banda als mateixos dies publica diverses informacions:

“Por el crimen dice que le dieron solamente cien pesetas y que al enterarse de que por tal hecho se habían repartido veinte mil pesetas, reclamó meses después mayor cantidad de dinero, que no se lo negaban, pero que le exigían que atentara también contra un hermano del señor Layret”.²¹⁸

Dies després Vera es desdiu:

“En el hospital de Zaragoza, bastante delicado. Lo hemos entrevistado y ha negado la imputación, calificando de grotesca y absurda la denuncia. Mi responsabilidad –ha dicho– en el asesinato de Layret quedó completamente descartada por la Comisión de Responsabilidades, y ante la subcomisión que presidía señor Guerra del Río, demostré mi inocencia”.²¹⁹

El diari remata:

“Ha sido declarado nuevamente concluso el sumario instruido por el asesinato de Francisco Layret, causa que había sido desarchivada para la práctica de nuevas diligencias. En la causa, que ha sido remitida a la Audiencia aparecen como procesados Fulgencio Vera, preso en la Cárcel de Barcelona; Paulino Pallas, preso en la cárcel de Zaragoza; y Ramón Sales Arenas, Salvador Francis Aymer y Ángel Coll Vilagran, en rebeldía, por no haber sido capturados”.²²⁰

211 *La Vanguardia*, 1.12.1920.

212 *La Publicidad*, 1.12.1920.

213 Albert BALCELLS, *op. cit.*, p. 425 i Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 183.

214 *L'Avenir*, 9.12.1922.

215 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 179.

216 *Diario de Sesiones*, Congreso de los Diputados, 7.01.1920.

217 *La Humanitat*, 28.06.1934. Dec aquesta informació a la generositat de Genís Ribé

218 *La Vanguardia*, 29.06.1934.

219 *La Vanguardia*, 1.07.1934.

220 *La Vanguardia*, 25.10.1934.

221 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 67.

222 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 78 i 189.

223 *La Publicidad*, 1.12.1920.

224 *La Publicidad*, 3.12.1920.

225 *La Vanguardia*, 2.12.1920 i 4.12.1920.

226 Ho explica *L'Esquella de la Torratxa*, 17.12.1920 i esquela a *El Diluvio*, 2.12.1920.

227 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 78 i 187.

228 *La Vanguardia*, 4.12.1920.

229 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 188.

230 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 68.

L'enterrament

Assabentats els treballadors de l'assassinat de Layret l'endemà a les vuit del matí es declara la vaga a Sabadell i a Barcelona i a tot Catalunya²²¹ per l'assassinat i per les deportacions. La vaga és total i continua fins el dia de l'enterrament.²²² *La Publicidad* publica:

“Todos los obreros de Sabadell se han declarado esta mañana en huelga. como protesta por los destierros llevados a cabo y por el atentado que ayer fue víctima el señor Layret. Se han tomado varias precauciones para evitar que pueda ser alterado el orden. La Guardia Civil patrulla las calles”.²²³

“Sabadell continúa la huelga general con la misma intensidad que el miércoles”, diu *La Publicidad*.²²⁴ Al Círcol Republicà Federal hi ha una bandera republicana a mig pal amb un llaç negre.²²⁵ *El Diluvio* publica l'esquela de Layret però ni *La Veu de Catalunya* ni *La Vanguardia* van voler publicar-la perquè no portava una creu.²²⁶

221

El dijous 2 de desembre 1920, a les tres de la tarda, es fa l'enterrament.²²⁷ A Madrid la commoció és notable. A la casa del Pueblo de Madrid s'havia de fer un acte en memòria de Layret i ha estat suspesa per la Dirección General de Seguridad.²²⁸ Mentrestant, la dreta catalana, per mitjà d'un dels seus diaris –*El Correo Catalán*– afirma de forma miserable: “No n'hi ha per tant, senyors”.²²⁹

L'alcalde Antoni Martínez Domingo no vol presidir el sepeli, cosa que seria la seva obligació atenent el fet que Layret fou fins i tot alcalde accidental. Serà el que deposa l'any 1931 Lluís Companys moments abans de sortir al balcó i proclamar la república.

Tornem al relat dels fets. Els regidors tenien por. Un jove Lluís Nicolau d'Olwer s'ofereix a representar l'ajuntament en el sepeli. La gent es concentra al carrer de Balmes, 26. Les cròniques periodístiques diuen que hi ha molta gent vinguda de Sabadell. Una secció de la Guàrdia Civil es presenta davant casa Layret en to provocatiu. Un grup d'obers arranquen el taüt de las mans dels de la funerària i criden “A les Rambles!”.²³⁰ La gent baixa pel carrer de Balmes quan la riuada de persones intentaren avançar cap a la Rambla. És la forma de l'època de simbolitzar la transcendència de la manifestació. En arribar al carrer de Pelai, la gent vol anar

cap a les rambles. Nicolau d'Olwer i un representant de la Mancomunitat dialoguen amb el coronel Valle de la Guardia Civil perquè deixin anar per la Rambles. Els respon: “*ignoran que un soldado no tiene más remedio que cumplir las órdenes recibidas*”.²³¹ La Guardia Civil amenaça de disparar. L'oficial de la Guardia Civil dona l'ordre d'atacar; el capità de la Guardia Civil, sabre en mà, colpeja el taüt de Layret, carrega molt fort amb els sabres desembainats: “*repartiendo sablazos a granel*”.²³² Es produïren escenes de violència i, finalment, el seguici avançà per la Gran Via cap al cementiri de Montjuïc. Angel Samblancat cridava “*Cosacos Cosacos!*”.²³³

L'Avenir, el setmanari sabadellenc fundat i dirigit per Layret, ens el descriu així:

222 “es desplegà per la dita força (pública) una càrrega brutal, formidable, de la que resultaren molts ciutadans atropellats i amb contusions no respectant ni a les senyores, ni a les representacions, ni a les autoritats que assistien a l'acte”.

Hi havia corones de flors de la Joventut Republicana Federal, de la redacció de *L'Avenir*, del Comitè Federal, Fraternitat Republicana Radical, Círcol Republicà Federal, Marcel·lí Domingo etc.²³⁴ El periodista Francisco Madrid ens descriu aquells moments:

“D'aquests enterraments, cap n'hi ha hagut de més apassionat que el d'En Layret. Aquella tarda freda i inoblidable deixaren de llançar fum les xemeneies de la Ciutat [...]. El fèretre de Layret, portat a l'esquena del poble, anava enlaire. Semblava un símbol... Ja era de nit. Les llums donaven un aire tràgic. Les dones havien corregut pel Morrot i esperaven la manifestació. Es digueren uns discursos. Un home llegí uns versos. I quan acabà la cerimònia darrera, la gent empenqué el camí de la ciutat...”.²³⁵

Nicolau d'Olwer, recordant aquests fets, va escriure: “Vaig tenir la trista satisfacció de presidir, en nom de la ciutat -de la qual havia estat regidor i alcalde-, el seu enterrament. [...] El taüt d'En Layret va rebre cops de sabre; la màniga d'uns dels que el duïen a pes de braços fou esqueixada. Tanmateix, un dia de dol per a Barcelona fou evitat [...] Al moment de cloure la tomba d'En Francesc Layret, davant la gernació congregada al seu entorn, vaig retre homenatge a la seva vida austera i a la seva mort estoica”.²³⁶

Layret fou enterrat al cementiri del sud-oest, en el nínxol 242 del columbari lliure.²³⁷ La cerimònia fou sen-

zilla, en un ambient de gran emoció. Un treballador llegí unes poesies i d'altres recordaren l'exemplaritat de la seva trajectòria. Layret va morir quasi sense diners; tots els va dedicar a la seva tasca militant. Tota l'herència que deixà era un compte corrent amb 4.000 pessetes.²³⁸

Companys pren el relleu de la candidatura

En aquest ambient el 30 de novembre Layret és assassinat i la Lliga expressa el seu condol en una carta dirigida al director de la *Revista de Sabadell*. El dia 1 de desembre, en nom del Bloc Nacionalista:

“Molt Senyor nostre: La lluita ferotje que desde tant temps vé sembrant de sang la nostra estimada Catalunya, va causar ahir una víctima més en la persona del ex-Diputat a Corts per aquest Districte D. Francesc Layret, Els elements que componen el Bloc Nacionalista doctrinalment separats a les idees polític-socials d'aquell, es creuen obligats per la circumstancia d'ésser En Layret llur candidat contrincant en l' actual brega electoral, a fer pública la seva protesta per l'assassinat de que se l'ha fet objecte, de la mateixa manera que han reprobat en el fons de llurs consciencies tots els atemptats comesos fina avui en aquesta lluita fraticida, no tan sols no previngut a temps, sinó afavorida per la ineptitut (per no dir-ne altra cosa) dels qui tenen el deure sagrat de defensar la vida dels ciutadans com a fi primordial des dels alts llocs que ocupen”.²³⁹

Un cop passada la primera commoció la Junta Municipal del Partit Radical i el Comitè del Partit Federal convoquen una reunió per al 5 de desembre, a les tres de la tarda, per buscar un candidat que substitueixi Layret.²⁴⁰ Amadeu Hurtado ho explica així:

“Els federals tenien el gest lloable d'elegir-lo diputat (a Companys) en substitució del bon amic desaparegut [...]. quedava exempt de la persecució incivil que li amargava la vida”.²⁴¹

El 10 de desembre envien una carta els radicals i els federals -Clemente Julien i Felio Farré- al governador Civil de Barcelona per tal que deixin lliure Companys, perquè pugui fer campanya electoral amb igualtat de condicions que els altres candidats.²⁴² No és acceptada. Tota la campanya electoral Companys és al penal de Maó. El dia 11 de desembre *L'Avenir* titulava “Les es-

querres de Sabadell en peu de guerra” i deia: “Fetes les degudes gestions prop de la família i lograda

la seva acceptació, va convocar-se una assemblea Magna, el passat diumenge, a tots els ciutadans que simpatitzessin amb la candidatura d'esquerres per a procedir a la proclamació de candidat. Explicades les gestions fetes pels Comitès, la Assemblea va proclamar d'una manera unànim i entusiasta candidat de les esquerres sabadellenques, al distingit advocat i conseller de l'Ajuntament de Barcelona: En Lluís Companys i Jover.

Ciutadans liberals! Obrers de Sabadell! Si voleu venjar la mort d'En Layret, procureu que trionfin ses idees; feu que els malvats butxins que varen assassinar l'home que encarnava l'ideal de llibertat i de justícia, que a pesar seu tindrà d'implantar-se en l'avenir, hagin de confondre's davant la unanimitat d'un poble que és major d'edat".²⁴³

El dia 15 *L'Avenir* titula Companys "ve a sabadell amb el dol de la mort d'En Layret que fou per ell el seu germà gran, ve a recollir una herència de sang; ve a ocupar un lloc de perill". S'anuncia un "míting monstre" per al 17 desembre al Teatre Cervantes amb Ernest Ventós, F. Duran Cañameras, Josep Coll, Amadeu Aragay, Julià Clapera i Eugeni d'Ors. Al final és posposat per al diumenge. Es fa un míting a Santa Perpètua, un acte a Palau de Plegamans i un altre a Cerdanyola.²⁴⁴ El dia 18 *L'Avenir* publica:

"Ciutadans: per la dignitat ciutadana; per la llibertat d'un home honrat i digne; per la defensa de la causa obrera; per al triomf dels ideals de llibertat i justícia,

Figura 12. Isidre Viver Altimira, president de la Joventut Republicana Federal, a la seu del Círcol Republicà Federal, amb un retrat de Francesc Layret penjat al seu darrere. Sabadell, cap als anys 1920-1923. Fotografia: Emili Ferrando Figueres (Arxiu fotogràfic de la Unió Excursionista de Sabadell).

223

i per honrar la memòria del Mestre Francesc Layret, voteu la candidatura de En Lluís Companys i Jover".

El mateix dia publica una carta de Companys:

"La noche del miércoles supimos el asesinato de Layret pues un marinero amigo nos lo dijo. La emoción fue enorme y en la penumbra del zollar los rostros de los presos se volvieron más sombríos. Aquello nos anonadó. El dolor fue intenso. A mí me cayó recto al corazón, como una lanzada. ¡Canallas! (...) a las dos de la madrugada nos trasladaron al castillo de "La Mola". Fuimos en dos barcazas, pero la guardia civil nos ató en cuerda [...]. Desde que salimos de Barcelona que no nos habíamos podido cambiar de ropa, ni apenas habíamos podido comer. Nuestra conducción en caravana, hacia la fortaleza, nos recordaban las láminas y películas que habíamos visto de las deportaciones rusas. [...] No comprendo la desorientación de las autoridades, que parecen hacerlo todo a propósito para

231 *ABC*, 3.12.1920.

232 *La Vanguardia*, 3.12.1920.

233 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas... op. cit.*, p. 69.

234 *L'Avenir*, 4.12.1920.

235 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

236 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, *op. cit.*, p. 79; *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

237 *El Diluvio*, 9.12.1920.

238 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, *op. cit.*, p. 79 i 190.

239 *Revista de Sabadell*, 5.12.1920.

240 *L'Avenir*, 4.12.1920.

241 Amadau HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Historia del meu temps 1894-1930*, Barcelona: Ariel, 1969, p. 393.

242 *L'Avenir*, 15.12.1920.

243 *L'Avenir*, 11.12.1920.

244 *L'Avenir*, 15.12.1920.

*perjudicar la riqueza económica de Cataluña. O están locos o son perversos.*²⁴⁵

Els candidats són: Lluís Companys pels republicans, Manuel Folguera Duran pel Bloc Nacionalista (Acció Catòlica, Centre Català, Lliga Regionalista) i Enric Turull Comadran per Unión Monàrquica Nacional (UMN). Les eleccions es celebren el 19 de desembre. El resultat de les eleccions fou el següent:

	Companys	Folguera	Turull
Sabadell	2.357	2.053	643
Barberà	119	26	3
Castellar	272	201	98
Palau-solità	69	93	16
Polinyà	13	24	60
Ripollet	48	245	47
Sant Cugat	140	128	14
Sant Quirze	130	16	20
Santa Perpètua	68	151	110
Cerdanyola	75	97	16
Sentmenat	241	68	21
Total pobles	1.175	1.049	405
TOTAL	3.532	3.103	1.048

Companys aconsegueix guanyar als pobles amb 1.175 vots, és a dir, 356 votants nous als pobles i guanya a Sabadell, Barberà, Castellar, Sant Cugat, Sant Quirze i Sentmenat. Perd a Palau-solità, Polinyà, Ripollet, Santa Perpètua i Cerdanyola. El 1914 Turull treu 3.144 vots, el 1919 1.931 i el 1920 1.048. Perd 883 vots; la meitat –429–, als pobles. S’acaba el caciquisme. Folguera perd 181 vots respecte de Llonch.²⁴⁶ Tot fa pensar que les activitats de Layret als pobles han donat resultats. *L’Avenir* titula “Esclatant triomf de les es-querres”. El pare de Layret envia una carta al Círcol:

“Sr. President del Círcol Federal

Molt distingit senyor i amic: En mig de l’immens dol hem sentit avui viva satisfacció al veure de la manera brillant que el districte de sabadell ha sapigut demostrar el gran afecte que portava el meu malograt fill, elegint al seu amic Companys. Mercès a l’expressió de condol que a son temps rebérem de vostre Círcol, mercès per aquesta nova demostració d’afecte, mercès

a tots els amics i electors vos envia de to cor aquest desventurat pare. Francesc Layret”.²⁴⁷

L’1 de gener de 1921, és a dir, 12 dies després de les eleccions, Companys és alliberat en virtut de la immunitat parlamentària: “a darrera hora hem llegit en la premsa que ha sigut alliberat el nostre diputat En Lluís Companys. Ja tindrem ocasió d’ésser més extensos”.²⁴⁸ De seguida, Lluís Companys dona les gràcies als electors sabadellencs en una carta a *L’Avenir*:

“Sr. President del Círcol Federal

Amic i correligionari: Soc ja en llibertat i remercio novament a tots vosaltres l’honor que m’heu fet al concedir-me la representació parlamentària. Vos demano que dongueu les gràcies, en nom meu, als entusiastes i dignes correligionaris dels pobles del districte i als agricultors quins interessos defensaré amb tota l’ànima. Tinc veritables impaciències per a recórrer el districte i recollir les aspiracions i els desitjos dels electorals per a servir-los. En tant, amics, rebeu el testimoni de la meva gratitud. Ben vostre, Lluís Companys”.²⁴⁹

El 8 de gener de 1921,

“el dissabte a les deu de la nit va arribar a la nostra ciutat el digne i batallador diputat per quest districte En Lluís Companys. A l’aparèixer al saló-café de nostre entitat varen saludar-lo amb una entusiasta i carinyosa ovació els correligionaris que estaven presents. [...] Durant tot el dia del diumenge va rebre visites de nombroses comissions del districte i d’una multitud de ciutadans que venien a testimoniar-li la alegria que sentien per la seva llibertat”.²⁵⁰

Balbina Pi, la gran dirigent republicana i feminista sabadellenca, ens ho descriu gràficament:

“lloramos cuando vimos a Companys atravesar los corredores del café del Círculo. ¿Por qué? porque como fantasma nos vino a la memoria la sangrienta tragedia, el gran crimen cometido contra Francisco Layret”.²⁵¹

Una setmana més tard, Companys escriu l’article “Serenitat”:

“Jo voldria que el districte de Sabadell fos l’espill en el que poguessin mirar-se totes les comarques que tenen desitjos d’una cordialitat que els permetés refer-se i fos propulsora de fecunda vitalitat econòmica. [...] Davant d’aquesta actuació no podem quedar silenciosos. Costi el que costi, encara que ens costi la

vida (oh amic Layret, jo seré digne de tu!) no callarem davant d'aquesta persecució contra els productors".²⁵²

Vull remarcar la frase "Costi el que costi, encara que ens costi la vida" de Companys. En la perspectiva que tenim avui, efectivament no era una frase retòrica i ells n'eren molt conscients.

El llegat de la memòria. El monument a Francesc Layret de Barcelona

A Barcelona es constitueix, el 20 de setembre de 1931, un Comitè Pro-Monument i Institucions Francesc Layret amb seu a l'Ateneu Enciclopèdic Popular amb seu al carrer del Carme, 30, de Barcelona. El comitè és format per a AEP, CADCI, ERC, Unió Rabassaires, *La Falç*, *La Lucha*, etc. Es proposen fer un monument a Layret. Al juny de 1933 adrecen una carta a l'alcalde sabadellenc Salvador Ribé i el 4 de gener de 1934 l'Ajuntament de Sabadell atorga una ajuda de 500 pessetes. La dreta critica la proposta: Adolfo Marsillach publica un article a l'ABC on diu:

"Si el gran músico Albéniz, y como él otros catalanes ilustres, no tienen calle ni monumento que los recuerde, es por no haberse metido en política y aprovechándose de ella; no servir para mitos patrióticos y no haber sido anárquico-sindicalista y asesinados como el infortunado Francisco Layret. Al izquierdismo barcelonés no le ha parecido bas-

tante con que una de las más espléndidas calles de Barcelona lleve su nombre, sino que le va a levantar una estatua. Lo cual, más que al hombre, se erige a la subversión, a la barbarie, al anarquismo. [...] Se hizo catalanista enragé, de la izquierda, y luego sin dejar de ser separatista, le vemos compañero de Pestaña, Seguí, Companys, Aragall (sic), Francisco Maciá, Aguadé, Grau, y otros afiliados al anarcosindicalismo o en inteligencia con sus hombres representativos. Con Casanovas hoy presidente de las Cortes en Cataluña y con Luis Companys ex ministro de Marina la Republica, formaba la trilogía letrada defensora de terroristas y pistoleros. Esto le causó la muerte. Fue además diputado. Le eligieron para este cargo los federales, los anarquistas y los separatistas de Sabadell".²⁵³

225

El primer de maig de 1934 es col·loca primera pedra a la²⁵⁴ plaça de Goya, justament davant del dispensari on van portar Layret ja moribund.²⁵⁵ El 30 de novembre de 1936 es fa un acte al peu del monument amb la participació d'ERC, CNT, UGT, PSUC, POUM, Círcol Republicà Democràtic Federal de Sabadell, UR i Josep Tarradellas. Víctor Colomer ens relata els parlaments el president de Catalunya. Lluís Companys, en el seu discurs, es preguntava què faria Francesc Layret en aquell moment: "s'hauria posat en tota llur decisió i amb tota la seva vàlua personal a l'avantguarda de la lluita contra el feixisme".²⁵⁶ La dictadura franquista treu el monument²⁵⁷ i el 27 de maig de 1977 es produeix el retorn del monument a la plaça de Goya.

El projectat monument a Francesc Layret a Sabadell

L'any 1933 es constitueix una comissió pro-monument Layret a Sabadell amb seu al Círcol, carrer de Bèlgica (actual carrer del Jardí), 7-9. Envien una carta firmada per Jaume Torrella el 14 de juliol de 1933 dirigida a l'alcalde Salvador Ribé García. Li comuniquen que es farà un acte al Teatre Els Campos. Efectivament es fa un gran míting pro-monument a Layret a Sabadell per promocionar la idea de fer un monument en memòria de Layret a Sabadell; es fa un míting al Teatre Els Campos, a les 10 matí, el 23 de juliol de 1933, en què s'anunciava l'assistència del ministre d'Agricultura, Marcel·lí Domingo, i el ministre de

245 *L'Avenir*, 18.12.1920.

246 *L'Avenir*, 25.12.1920.

247 *L'Avenir*, 18.12.1920.

248 *L'Avenir*, 1.01.1921.

249 *L'Avenir*, 8.01.1921.

250 *L'Avenir*, 15.01.1921.

251 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, op. cit., p. 16.19; *L'Avenir*, 15.01.1921.

252 *L'Avenir*, 15.01.1921.

253 Adolfo MARSILLACH, *ABC*, 6.10.1933.

254 Ferran AISA, *Una història de Barcelona. Ateneu Enciclopèdic Popular. 1902-1999*, Barcelona: Virus, 2000, p. 71.

255 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Catarroja: Afers, op. cit., p. 193.

256 Ferran AISA, op. cit., p. 73.

257 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 82.

Marina, Lluís Companys, els quals, al final, no hi varen poder assistir. *El Diluvio* ho explica així:

*“El domingo último, a las diez de la mañana, celebróse, conforme anunciamos, en el teatro Campos, de Sabadell, al mitin inaugural de la campaña iniciada pro monumento Francisco Layret, el ilustre e inolvidable repúblico, que representó a dicho distrito en las Cortes. [...] El acto fué organizado por el Comité de entidades republicanas y socialistas [...] el Círcol Republicá Democrátic; el Circul Republicá Democrátic, de la barriada de la Creu Alta; el Centre Republicá Federal, de la barriada de Can Rull; el Centro Obrer Republicá Federal, da la Plaza da Barcelona; el Casal Catalá d’Esquerra Republicana de Catalunya; Fraternidad Republicana Radical; Centre d’Esquerra Radical Socialista de Catalunya y Centre d’Unió Socialista de Catalunya. [...] Cuando el presidente del prestigioso Circol Republicá Democrátic Federal, don Jaime Torrella, acompañado del alcalde de Sabadell, don Salvador Ribé, [...] se hallaban los representantes de entidades políticas de Manresa, Tarrasa, Igualada y San Feliu de Llobregat y nutridas Comisiones de Palausolitar, Sentmenat, San Cugat del Vallés, Polinyá, Caldas de Montbuy, San Quirse, Barbará, Castellar, San Llorens, Gallifa, Masquefa y Santa Perpetua de Moguda, las de estos dos últimos pueblos presididas por sus respectivos alcaldes.”*²⁵⁸

El cert és que hi ha una proposta de monument a càrrec de Camil Fàbregas, que no s’arribarà a portar a terme. Amb motiu de la investigació realitzada, vam trobar una fotografia amb la maqueta del monument.²⁵⁹

Layret en el nomenclàtor sabadellenc

Durant la Segona República molts ajuntaments incorporaren el nom de Francesc Layret al seu nomenclàtor. Al Vallès (Sabadell, Castellar del Vallès, Sant Cugat, Granollers, Montcada i Reixac, Cardedeu, Ripollet...), però també a la resta de Catalunya (Barcelona, Sallent, Badalona, Vilassar de Dalt, Torroella de Montgrí, Arbúcies, l’Hospitalet, Sant Joan de les Abadesses, Argentona, Montblanc, Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Santa Coloma de Queralt, Sant Feliu del Llobregat, Vilanova i la Geltrú...).

Figura 13. Maqueta del projecte del Monument a Layret feta per l'escultor sabadellenc Camil Fàbregas, 1933. Fons Ricard Simó Bach (AHS).

A Sabadell a una avinguda acabada d’obrir en plena dictadura de Primo de Rivera (21-1-1926) s’hi posa el nom d’Alfons XIII, el rei d’aleshores. El 24 d’abril de 1931 l’Ajuntament republicà canvia el nom d’Alfons XIII per Francesc Layret. L’any 1939 l’Ajuntament franquista treu el nom de Francesc Layret del nomenclàtor municipal. L’any 1979 el nou ajuntament democràtic retorna el nom de Francesc Layret al nomenclàtor, però no al lloc del 1931, sinó substituint el nom de Martí Trias Domènech, un obscur personatge monàrquic, conservador, amb poca presència a la ciutat. Es va presentar a les eleccions de 1914, on competeix amb el monàrquic Enric Turull i el republicà Joan Salas Anton. Queda en

tercer lloc amb només 1.247 vots. L'any 2016, quan per fi es treu el nom d'Alfons XIII, s'ha perdut la memòria i es posa carrer de la República.²⁶⁰

Miscel·lània sabadellenca.

Elements colaterals d'una exposició

En aquest penúltim capítol de l'article relatarem set aspectes que es relacionen directament o lateralment amb la relació de Layret a la ciutat.

— PLACA DE PI I MARGALL A LA FAÇANA DE L'AJUNTAMENT (1903)

Ja hem fet referència al mateix acte de l'any 1919. L'any següent, la *Revista de Sabadell* explica:

*“Ayer con motivo de cumplirse el 19º aniversario de la muerte del ex presidente de la República Española D. Francisco Pi y Margall la lápida que dedicada a dicho hombre público está adosada a la fachada principal de nuestras Casas Consistoriales estuvo adornada con flores y lazos de dos colores españoles y catalanes. Por la noche se encendieron bombillas eléctricas alrededor de dicha lápida. En el Circulo Republicano Federal celebróse una velada conmemorativa, en la que tomó parte el ex-Diputado a Cortes por este Distrito D. Francisco Layret Foix”.*²⁶¹

Vam iniciar una frenètica recerca de dades precises de la placa. Anem enrere. El mateix dia que mor Francesc Pi i Margall, el 29 de novembre de 1901, el republicà federal Pere Selvas proposa al Ple municipal donar el nom de Pi i Margall a la plaça de l'Ajuntament, cosa

que s'aprova per unanimitat el 21 de gener de 1902. En la recerca per a la present exposició vam trobar aquesta referència. Hem buscat algunes fotografies que confirmen la seva presència, almenys entre els anys 1903-1917, a través de les quals podem intuir-ne els detalls. El text de la placa, com ens indica la *Revista Sabadell* del 18 de febrer de 1903, és aquest:

“Lo poble de Sabadell. HONRA. La immortal memòria de FRANCESC PI I MARGALL. Fill il·lustre de Catalunya. Conseqüent polítich integerrim català literat, artista i sociòlech i defensor dels drets dels homes i dels pobles i RECORDA sos mèrits donant son nom à aquesta Plassa. Any MCMIII”.

Fins ara n'havien esborrat la petja. La plaça de Pi i Margall l'any 1939 passa a anomenar-se Plaza Sant Roque. I la placa es va substituir en el mateix espai de la façana per una que deia:

18 julio 1936 - 1 abril 1939

Comunicado de la victoria

En el día de hoy, cautivo y desarmado, el ejército rojo. Han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado
Burgos 1 abril de 1939. Año de la victoria.

El Generalísimo Franco.

Els franquistes van esborrar la memòria i quasi ho aconsegueixen. Els feixistes sabien de la força dels espais de memòria en la conformació de les consciències col·lectives. Magí Colet i Josep Tramunt van esperar 40 anys a poder treure la placa feixista. Es van presentar poc després de prendre possessió l'Ajuntament democràtic d'esquerres presidit per Antoni Farrés amb una escala i un mall per trencar-la. Farrés va donar l'ordre de treure-la. Potser seria hora de canviar el nom de la plaça de Sant Roc —un sant sense cap vinculació a la ciutat— per la de plaça de Pi i Margall i seria hora també de posar-hi una placa amb aquest text al mateix lloc.

— BUST DE FRANCESC PI I MARGALL A LA FAÇANA DEL CÍRCOL REPUBLICÀ FEDERAL

Pocs dies abans de l'entrada de les tropes feixistes a Sabadell, uns dirigents del Círcol Republicà Democràtic Federal van enterrar el bust de Francesc Pi i Margall, fins quan les circumstàncies de llibertat ho

258 *El Diluvio*, 25.07.1933.

259 Dec la troballa a Josep Serrano, que me'n va donar la pista definitiva. AHS, Fons Ricard Simó Bach, *Dossier biogràfic Camil Fàbregas* (AP 416/2).

260 Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 2: *República i acció directa*, Sabadell: Riutort, 1978, p. 10.16; Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició*, vol. 3: *O tot o res, 1904-1918*, Sabadell: Riutort, 1978, p. 14.27; Andreu CASTELLS, *Sabadell Informe de l'Oposició* vol. 4: *Del terror a la segona república, 1918-1936*, Sabadell: Riutort, 1978, p. 17.13; Andreu CASTELLS, Informe sobre la nomenclatura urbana de Sabadell: vers normes per a una possible toponímia autòctona, Sabadell: Gràfic Set, 1977; *Informe-balanç del nomenclàtor de carrers de Sabadell*, Sabadell: Gabinet Tècnic, 1983.

261 *Revista de Sabadell*, 30.11.1920. Hi ha una notícia de molt similar de l'any 1919 com hem vist.

permetessin. Un d'ells, Magí Marcé, el darrer alcalde escollit democràticament, va traslladar el secret al seu fill, Avenir Marcé, i aquest, quan va veure que es moriria a l'exili francès, va explicar el lloc exacte a un amic seu. Un sabadellenc sap, doncs, el lloc, que s'ha transmès de generació en generació. El bust encara és colgat. En la recerca per a l'exposició hem trobat l'original del model de guix que en va fer Camil Fàbregas i del qual es va fer el motlle per fondre el bust de bronze del monòlit del pati del Círcol, inaugurat el 27 de juliol de 1930. Per primera vegada es va exposar a la ciutat.²⁶² Potser seria hora de desenterrar el bust, publicar les extraordinàries memòries d'Avenir Marcé i posar el bust en un lloc emblemàtic de la ciutat, com seria el *hall* de l'Ajuntament.

228

— A FRANCESC PI I MARGALL I FRANCESC LAYRET. HOMENATGE DEL PARTIT REPUBLICÀ FEDERAL. SABADELL 1926

L'any 1926 el Partit dels federals va publicar una *plaque* en homenatge de Pi i Margall i Layret. El text dedicat a Layret és aquest:

“Era el formidable tolit que davant la tribuna creixia com un atleta, l'orador eloqüent que s'imposava, que deixava sorpresos els seus enemics, que va entregar tota la seva vida a les multituds, que visqué per l'Escola i per la defensa dels drets dels homes. Que va saber redreçar-se contra totes les tiranies i que, per guanyar-se la confiança dels irredempts, morí covardament assassinat. Baldat com era, imposà pànic a la reacció i per això, indefens, varen suprimir-lo d'una manera traïdora i malvada. El Layret sols vestia la toga quan la seva consciència es rebel·lava contra la justícia posada a preu i en pro d'aquells desventurats que no trobaven qui les defensés. En Layret s'alça fort i serè en aquella època de terror i de vergonya per nostre desventurat país. En complir-se l'aniversari de la seva mort, recordem l'home que va exercir d'una manera tan digna i altiva la nostra representació i al màrtir que va saber lluitar per la dignitat civil fent al sacrifici de la seva vida. Avui, que aquestes virtuts han esdevingut històriques, recordem-lo, que per molt que ho fem no podrem correspondre jamai a la valentia, a l'entusiasme i a l'amor que ell va saber posar en tots els seus actes per la causa de la humanitat”.²⁶³

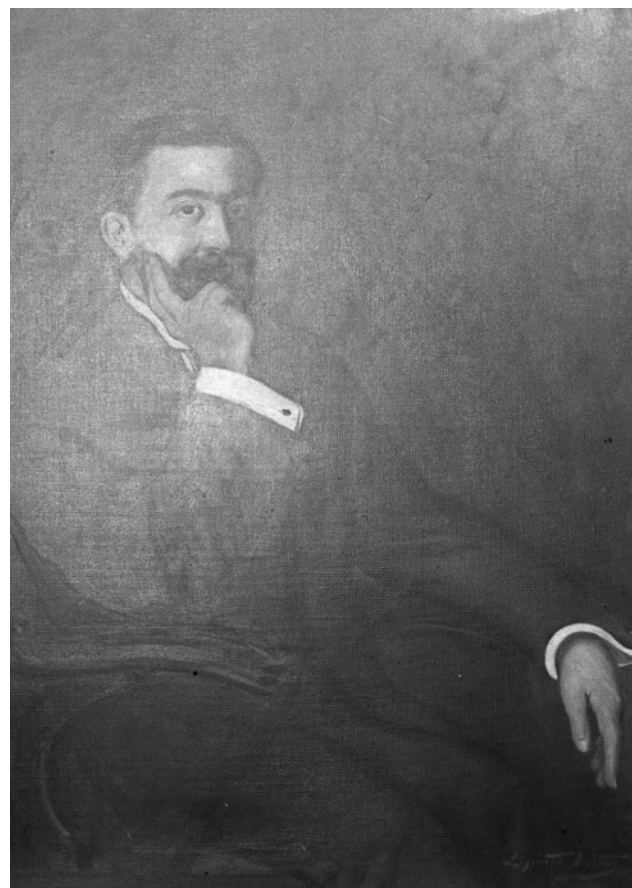

Figura 14. Francesc Layret. Fotografia: Josep Maria Sagarra i Plana, 1934 (Arxiu Nacional de Catalunya).

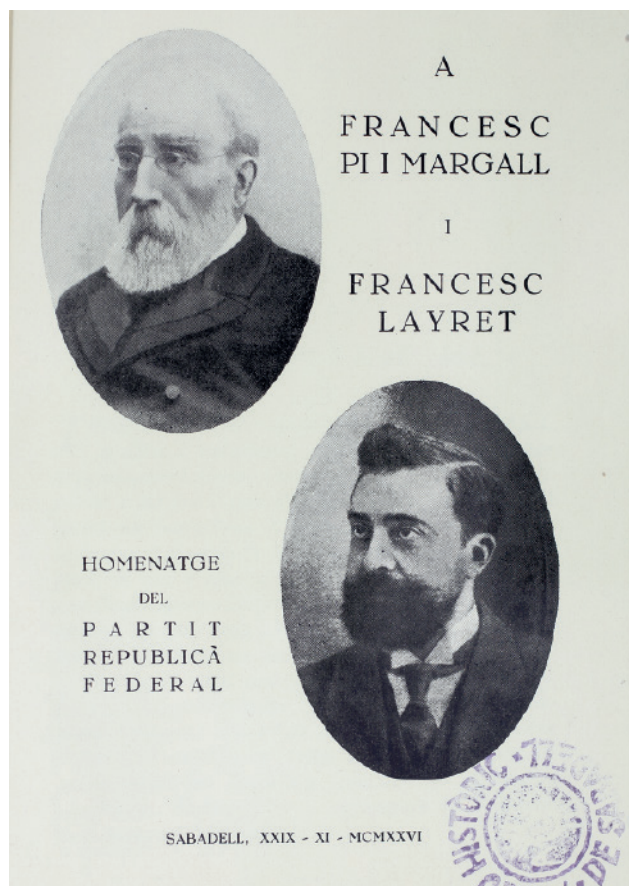
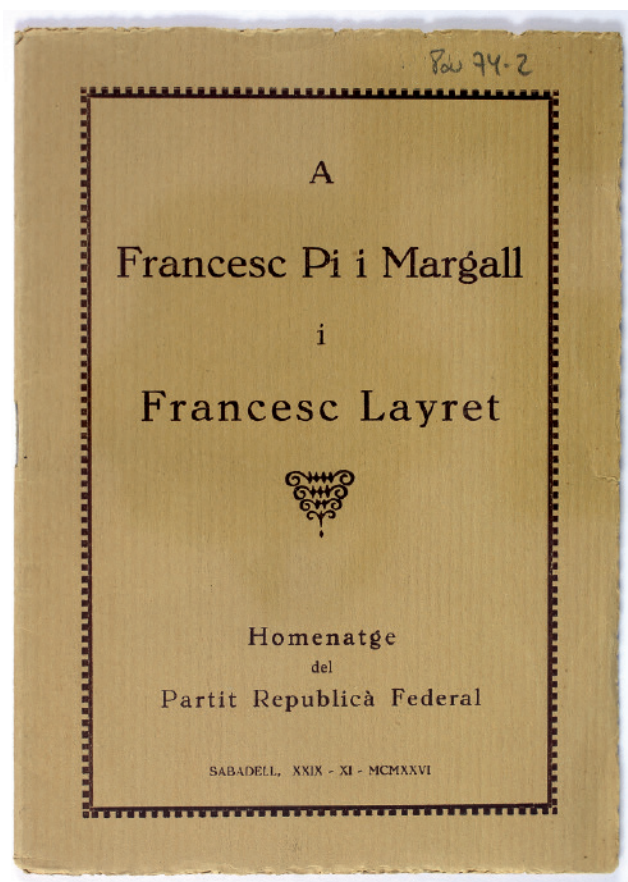
— EL QUADRE DE FRANCESC LAYRET²⁶⁴

Vam trobar una fotografia a l'Arxiu Nacional de Catalunya on es pot veure un quadre de Layret. L'ANC no ens en va saber dir res més. Tot ens fa creure que presidia el seu despatx de Barcelona. Vegeu què en diu Gabriel Alomar:

“Jo el recordo en moments d'aquesta prodigalitat d'energies. El veig a casa seva, sota un gran retrat on resplendia la seva testa vivaç, enquadrada per la negror de cabells i barba, il·luminada per uns ulls penetrants i lleials”.²⁶⁵

De casa estant, Eduard Layret diu a Irene Polo, que l'entrevista:

“I nosaltres sèiem en el saló de la seva casa del car-

229

Figura 15. Plaquette A Francesc Pi i Margall i Francesc Layret. Homenatge del Partit Republicà Federal. Sabadell, 29.11.1926 (AHS).

rer Mallorca. Davant nostre, a la paret, hi ha un gros retrat de Francesc Layret, pintat a l'oli amb la seva barba negra i noble d'apòstol jove i la seva mirada profunda i ardent dolça i tràgica. S'aguanta la cara amb una mà, té el colze apoiat damunt del braç del silló i esta girat vers nosaltres".²⁶⁶

Malauradament no hem pogut saber què se'n va fer.

262 Dec aquesta troballa a Genís Ribé.

263 A Francesc Pi i Margall i Francesc Layret. Homenatge del Partit Republicà Federal. *Sabadell*, 29.11.1926

264 Fotografia de Josep Maria Sagarra i Plana, 1934 (Arxiu Nacional de Catalunya).

265 *Àlbum record dedicat a Francesc Layret*, Barcelona: Comitè Pro Institucions Francesc Layret, 1937.

266 *La Humanitat*, 30.11.1931.

— LA CANÇÓ *Vint bales*

La cançó de Maria Mercè Marçal: *Vint bales*, dedicada a Francesc Layret, la cantà Teresa Rebull, membre dels Setge Jutges. Teresa Rebull era el nom artístic de Teresa Soler Pi, militant del POUM i filla de Balbina Pi, la líder feminista del Círcol Republicà Federal de Sabadell i que havia fet la darrera campanya electoral amb Layret, embarassada de sis mesos de la Teresa. És la personificació del fil roig del catalanisme d'esquerres que va donar la idea del nom de l'exposició.

— CARTA DE FRANCESC LAYRET A JOAN SALAS ANTON

Hi ha una carta que el 3 de maig de 1915 envien Francesc Layret, Jesús Pinilla i Santiago Valentí i

Camps a Joan Salas Anton per tal que s'adhereixi al "Manifest dels catalans" per donar suport als aliats franco-britànics. El Manifest, escrit per Antoni Rovira i Virgili, diu així:

"I el nostre amor es per França i Anglaterra, posseïdors segles ha de l'alt mestratge civil; per Bèlgica i Sèrbia, petits pobles que acaben de donar immortals exemples. [...] La simpatia nostra no podia mancar a aquests pobles. I, sobretot, no podia mancar a França, veïna de Catalunya per la terra i per l'ànima, on, Pirineu enllà, tenim germans nostres, gent de la nostra raça, de la nostra sang, de la nostra llengua".

La firmen, Antoni Rovira Virgili, Amadeu Hurtado, Josep Carner, Gabriel Alomar, Rafael Campalans, Domènec Martí i Julià, Salvador Dalí (notari), Pere Coromines, Pompeu Fabra, Hermenegildo Giner de los Ríos, Carme Karr, etc.²⁶⁷

— FRANCESC MADRID I *Las últimas veinticuatro horas de Francisco Layret*²⁶⁸

L'exemplar que vam utilitzar està dipositat al CRAI - Biblioteca del Pavelló de la República / Universitat de Barcelona. La dedicatòria de Madrid a Manuel Serra i Moret fa referència a una trobada feta el 27 de març de l'any 1930, durant la dictadura de Primo de Rivera al Restaurant Pàtria de Barcelona, a la plaça de Goya, on es van veure Francesc Madrid amb Manuel Serra i Moret i on hi havia, entre altres, Manuel Azaña, Lluís Companys, Fernando de los Ríos, Rafael Campalans, Àngel Samblancat, etc. Era l'avantsala del Pacte de Sant Sebastià. Casualment, anys després i molt a prop, es posarà el monument a Layret l'any 1936, ja que era l'espai més proper al dispensari on el van portar ja ferit de mort.

Reflexions després d'una exposició

Els tres amics, Layret, Seguí i Companys, van ser assassinats. Lluís Companys va néixer al Tarròs, al Pla d'Urgell. Salvador Seguí va néixer a Tornabous, a menys de dos quilòmetres. Companys i Layret estudien junts de joves al Liceu Políglota, de caràcter laic, i es fan amics. Ramon Noguer i Comet afirma: "Layret sentia per Companys un afecte veritablement fraternal."²⁶⁹ Companys li presenta a Seguí "el Noi del Sucre". Lluís Companys ens diu que els tres amics:

"Tot el dia el passàvem junts. Dues vegades a la setmana, almenys. En Seguí i en Layret feien vetllada a casa meua. En Layret i en Seguí estaven ben bé d'acord. La imaginació desbordant d'en Seguí, llur visió ampla i llunyana, i projectes audaciosos es veien controlats, sistematitzats i pràcticament orientats pel talent massís i pel tremp polític del gran Layret".²⁷⁰

Francesc Layret i Foix és assassinat el 30-11-1920, Salvador Seguí i Rubinat el 10-3-1923 i Lluís Companys i Jover és afusellat el 15-10-1940. Tots tres amics van ser assassinats per la reacció, els diners i el fanatisme. No podem estar de preguntar-nos: quin país tindríem avui si en comptes de tenir una burgesia i una dreta tan reaccionàries haguéssim tingut un país on s'acceptessin les propostes de canvi que provenia de la classe treballadora. Sense assassinats dels dirigents obrers i sense cops d'estat i dictadures, quin paper hauria tingut Francesc Layret? No ho sabrem mai, però de bon segur que hauria estat líder de la Catalunya republicana. Aquesta reflexió ens deixa, en paraules de Joan Oliver, "Pere Quart", "una recança infinita."

Francesc Layret i Foix patí una paràlisi quan tenia dos anys, que l'obligà a caminar sempre amb croses. Amb tot, el ciutadà Layret va fer front a l'adversitat amb passió, fou un estudiant extraordinari i, ja de ben jove, es convertí en un activista republicà brillant. I maldà tota la vida per reunir el catalanisme, el republicanisme i l'obrerisme en un projecte polític.

Hem commemorat el 100è aniversari del seu assassinat i ens hem centrat en el seu ideari, en l'actuació com a diputat pel districte de Sabadell i, molt especialment, en les darreres trenta-sis hores de la seva vida, vint de les quals van transcórrer a la nostra ciutat.

Quan hom es refereix a la violència de 1936, es pretén analitzar-la des de la dreta com si fos gratuïta, espontània. Com si no hi hagués antecedents que ho expliquessin. Per exemple, l'atroc mort de Ramon Sales, el cap dels sindicats lliures, no es pot explicar sense la seva reiterada i cabdal acció assassina durant molts anys. Layret havia avisat d'això feia molts anys. No vull acabar aquest paper sense una referència a un fet que és més propi de la màgia que d'un treball d'historiador. La persona que intenta ajudar Layret en els seus darrers minuts de vida és el seu germà An-

Figura 16. Evocació, en format còmic, de l'assassinat de Francesc Layret i Foix. Autor: Xavi Torrent, 2020 (MHS).

tidi, amb un intent de transfusió de sang. I són els nets d'Antidi els que ens han ajudat a reconstruir amb imatges i objectes aquesta exposició.

Amb aquest llarg article he volgut mostrar una ciutat, un país convuls i un ciutadà republicà i socialista que ha arribat a la categoria de mite pel seu compromís amb la classe obrera. Sabadell està en deute amb Layret. Aquesta exposició pretén reparar un oblit i és un homenatge a una persona extraordinària que figura entre el millor i més immortal del passat de la nostra ciutat.

Acabem amb dues frases de Francesc Layret:

La primera en realitat es una frase que Companys posa en boca de Layret. No sabem si va sentir a Layret en l'homenatge a Pi i Margall, el 29 de novembre de 1916, al CRP, o en una altra ocasió. Segons el cronista, Layret va dir:

“L'ilustre orador acaba el seu discurs en un paràgraf d'altíssima eloquència parlant de l'immortalitat a que aspiren els homes que no creuen en una vida posterior; de la immortalitat que's marca amb el nostre pas per aquesta vida, deixant petjades memorables de nostra existencia. (Aplausos estruendosos).”²⁷¹

Companys l'any 1937 la recorda així:

“Els qui no creiem en religions d'ultratomba creiem però, també, en la immortalitat; el solc que el nostre esforç prepara per a l'obra de demà; el rastre que la nostra vida deixa en el record de les generacions futures”.²⁷²

I la segona, que resumeix la filosofia de la vida de Layret i que és molt encertada publicar-la avui quan tothom vol resultats ràpids o creu que el canvi social i polític es pot fer sense esforç. Potser que aprenguem dels que ens han precedit, alguns d'ells, com Layret, hi van deixar la vida:

“Però el nou món no neix sense dolor i sense sacrifici: milions d'homes han donat les seves vides, han passat totes les penalitats i amargures per a que els seus fills visquessin en una societat millor. Serem nosaltres tan covarts o ineptes que consentim que la nostra patria sigui una excepció al món? La vida no valdria la pena de viure-la, si no la consagréssim al compliment de una noble missió, i tinguem sempre presents les tan conegudes paraules del poeta: sols mereixen llibertat i la vida aquells que saben conquerir-les”.²⁷³ ●

267 AHS i Antoni ROVIRA I VIRGILI, *La Guerra de les nacions. Crònica coetània de la Primera Guerra Mundial*, a cura de Mercè Morales, Barcelona: Departament de la Presidència i Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2016. <https://www.mh-cat.cat/recerca/recursos_projectes/recursos_en_linia/memoria_documental_de_catalunya/1915_gran_guerra_manifest_dels_catalans>.

268 Francisco MADRID, *Las últimas veinticuatro horas...* op. cit.

269 Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1880-1920*, Barcelona: Fundació Irla, op. cit., p. 49.

270 *La Campana de Gracia*, 30.11.1929.

271 *Sabadell Federal*, 2.12.1916.

272 Companys posa en boca de Layret a *Àlbum record dedicat a Francesc Layret*, Barcelona: Comitè Pro Institucions Francesc Layret, 1937, p. 40.

273 VIDAL ARAGONÉS, op. cit., 2020, p. 9.